

TÜRK ETNOGRAFYA DERGİSİ

SAYI: XX

1997

Kültür Bakanlığı
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır

Ankara/1997

KÜLTÜR BAKANLIğI YAYINLARI NO : 2002

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No: 54

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

İsmail EROğLU

Nurhan ÜLGEN

Handan EREN

Fahriye BAYRAM

Filiz KAYMAZ

Nuray TARLAN

A.Hamdi ERGÜNER

DİZGİ

Yaşar MORKAYA

Meryem UYANIKER

ISBN : 975 - 17 - 1758 - 2

ISSN : 0082 - 6898

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle yayınlanmıştır.

KÜLTÜR BAKANLIğI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ

ANKARA-1997

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Adil EVREN Bulanık, Abri (Esenlik) ve Mollakent Köylerinde Bir Araştırma	1
Hurşit Çetin ARSLAN Erken Osnalı Mimarisinde Bani-Mimar İlişkisi	23
Ali Osman UYSAL Zaviyeli Camilerde Minare Problemi	47
Mine ULUSOY Karaman Hisar Mahallesi'ndeki Tarihi Evlerden Bir Örnek : Hamdi Özsayan'ın Evi	65
Ali Osman UYSAL Afyon, Kütahya ve Denizli Çevresinde Araştırmalar	77
Haşim KARPUZ Norveç Açık Hava Halk Müzesi	115
Nurşen ÖZKUL Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi	131
Mualla SEZGİN Konya Koyunoğlu Müzesi'ndeki İki Erdek Libadesinin Tanıtılması.....	163
Ertuğrul DANIK Konya, Sille'deki Aya Elena Kilisesi.....	177
Y.Selçuk ŞENER XIV. Yüzyıl, Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü.....	193

BULANIK, ABRİ (ESENLIK) VE MOLLAKENT KÖYLERİNDE BİR ARAŞTIRMA

*Adil EVREN **

Bulanık, Muş iline bağlı ve Murat Nehri'nin suladığı bereketli topraklar üzerinde kurulmuş büyük bir ilçe merkezidir. Kentin kuzeyinde hafif yükseltiler halinde tepeler, güneyinde ise yüksek dağlar bulunmaktadır. İlçe merkezi ile araştırmamıza konu olan Abri ve Mollakent köyleri arasında kalan Bilican Dağları'nda çok geniş otlaklar vardır. Yaklaşık 40 veya 50 yıl öncesine kadar meşe ormanı ile kaplı olan bu dağlarda, üzülmektedir. Belirtmek gerekir ki günümüzde tek ağaca rastlamak olanaksızdır. Bilican Dağı'nın doğusunda küçük bir göl bulunmaktadır. Bu gölden çıkan küçük bir ırmak Güllüova Köyü'nün batısında bir çok su değirmenini çevirdikten sonra, Bulanık ilçesinin hemen yakınından geçerek Murat Nehri'ne ulaşmaktadır. Murat Nehri, Bulanık ilçesi önündeki vadide oldukça geniş bir yatak oluşturmaktadır. Ancak, ilçenin batısında dar ve derin bir vadi oluşturarak Muş Ovası'na kadar aynı hızla akmaktadır.

Bulanık ilçesine bağlı olan Abri ve Mollakent köyleri de, Bilican Dağı'nın güneybatı eteklerinde doğan ve suyunu Murat Nehri'ne boşaltan Liz Çayı'nın ana kaynakları üzerinde veya çok yakınında kurulmuştur. Yöredeki köylerde olduğu gibi, bura halkının ana geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, bölgede kış mevsimi oldukça uzun ve sert geçmektedir. Doğu Anadolu'nun tümünde olduğu gibi Abri ve Mollakent Köyü halkı içinde ısınma büyük bir problem olmakta ve bu durum yoğun göç olayının oluşmasına neden olmaktadır. Bölgenin doğal yapısı nedeniyle, ulaşım da oldukça zor şartlar altında yapılmaktadır. Özellikle kış aylarında (devlet karayolu hariç) köyler ara-

(*) Adil EVREN, Arkeolog, Efes Müzesi Müdürlüğü, İZMİR.

sındaki yolları ulaşımına açık tutmak hemen hemen olanaksızdır. Açık tutulan yollardan biri olan ve Muş yönünden gelip Bulanık yönüne giden devlet karayolu Abri ve Mollakent köylerinin hemen yakınından ve Liz nahiyesinin içinden geçmektedir. Yaptığım araştırma sonucunda, Abri Köyü'nün çok eski geçmişi hakkında yeterli bilgi edinmem mümkün olmadı. Ancak, Liz ve Mollakent'de yapılan araştırmalar sonucunda ele geçirilen bazı buluntular ve açığa çıkarılan kalıntılar bu bölgenin Urartu Dönemi'ne; Abri Köyü içinde ayakta kalan camii ve külliye de, buranın da Beylikler Dönemi'ne kadar uzanan tarihi geçmişinin olduğunu kanıtlamaktadır (Resim: 1).

Bilindiği gibi, Anadolu'da sivil ve dini yapılarda oldukça eskiye dayanan sistemler uygulanmaktadır. Yörenin iklim koşullarına uygun olarak, yapılarda duvarlar kalın ve kullanılan malzeme genellikle kerpiç ve köfeki taşıdır. Çağlar boyunca yapılarda kullanılan malzeme türü fazla bir değişime uğramadan günümüze kadar ulaşmıştır. Kolay işlenir olması nedeniyle de, köfeki taşı tüm yapılarda aynı yaygınlıkta ve sevilerek kullanılmıştır. Bu taş, her iki köye çok yakın olan Liz Çayı vadisindeki ocaklardan çıkarılmaktadır. Bol ve ucuz olması nedeniyle, yapıların duvarlarında olduğu gibi, kimi yapıların çatı ve kubbe aksamında da özellikle kullanılmıştır.

ABRİ (ESENLIK) KÖYÜ CAMİİ VE KÜLLİYESİ

Abri Köyü, yaklaşık yüz haneli küçük bir yerleşim merkezidir. Küçük bir köyde böyle bir külliyenin olması gerçekten çok ilginçtir. Külliye cami, çilehane (mezar) ve hamam (kuleta)dan oluşmaktadır. Bu yapılar, köy içinde birbirinden uzak durmasına karşın, kendi aralarında bir bütün oluşturmaktadır. Abri Köyü'nün geçmişi caminin yapılış tarihinden önceye çıkmamaktadır. Köyün kuruluşu ile ilgili olarak, yazılı kaynaklardan çok bazı söylenceler bulunmaktadır. Bu anlatımlara göre köyün kurucusu Şeyh Muhammed adındaki bir zattır. Bu zat başlangıçta Mollakent Köyü'nün Akkent mezrasına, daha sonra buradan Harabe Abri'ye gelerek kendisine bir ibadet yeri seçiyor ve öldüğü zaman da buraya gömülmesini vasiyet ediyor. Bugünkü Abri Köyü'nün hemen yakınındaki bir yıkıntının, Şeyh Muhammed'e ait mezar ve ibadet yeri olduğu söylenmektedir. İşte bu zatın oğlu Şeyh Ramazan, Harabe Abri'den bugünkü köyün olduğu yere gelerek yerleşiyor. Şeyh Ramazan'ın oğlu olan Şeyh Abdülmelik de bu köyde bulunan camiyi ve külliye yapıyor. Şeyh Abdülmelik saygın kişiliği ve din bilgini olması nedeniyle de çevrede haklı bir üne kavuşuyor. Bu ünü, yöre halkı tarafından nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nedenle gü-

nümüzde de adından saygıyla söz edilmekte ve Abri Köyü'nde yaşayıp bu soya ait olan herkes, Şeyh Abdülmelik'e kadar yirmi dedesinin ismini rahatlıkla sayabilmektedir. Anlatımlara göre, külliye yapıtıran bu kişinin esas adı Nizamettin'dir. Ancak, iyi bir bilgin olduğu kadar, engin hoş-görüsü ve iyi huylu olmasından ötürü, kendisine Abdülmelik (Melek gibi) lakabı takılmıştır¹.

CAMI

Abri Camii dıştan dışa 17.75 x 16.20 ölçülerinde ve dikdörtgen formudur. Caminin iç ölçüleri 16.45 x 9.40 cm dir. Bu fark uzun yan cephelerdeki payanda çıkıntılarında kaynaklanmaktadır. Caminin portalinde dikdörtgen formu ve köfeki taşına kazınmış olunan kitabesinden, H.725/M.1309 yılında yapılmış olduğunu öğrenmekteyiz. İstanbul'daki Muş ili vakfiye kayıtlarında Abri Camii ve zaviyeye ait kayıtlara da rastlanmaktadır². Vakıf kayıtlarında bu yapılar, Şeyh Abdülmelik adına kaydedilmiştir (Plan: 1, 2; Resim: 2).

Abri Camii yatay iki sahnalı ve orta sahnı kesen kubbeli plan uygulanarak yapılmıştır. Malzeme olarak 0.40 x 0.40 x 0.50 cm ölçülerinde köfeki taşı kullanılmıştır. Çatı ve kubbeyi örten külâh çatı da, taş kaplamadır. Çatı kaplama taşlarının ölçüleri diğerlerine göre daha büyüktür. Tonozlu sahnaları dıştan örten çatının eğimi oldukça azdır. Yakın geçmişte yapılmış olan onarım çalışmaları sırasında, duvar, çatı ve tabana ait bazı taşlar yenilenmiştir (Resim: 3).

Abri Camii'nin uzun yan duvarlarının dış yüzünde, duvarla birlikte örülmüş büyük payandalar bulunmaktadır. Yaklaşık 1.90 cm kalınlıktaki duvarlarda neden bu tip payandalara gereksinim duyulduğunu anlamak zordur. Mimar veya ustası, olaki caminin ağır taş çatısı için bilinçli olarak veya çevredeki örneklere öykünerek böyle bir teknik uygulamıştır. Silvan Ulu Camii, Beyşehir Eşrefoğlu ve Selçuk İsa Bey camilerinde iç mekânın ferahlığı için duvarlar oldukça yüksek tutulmuş, bu yüksek duvarları da dışarıdan payandalarla destekleme gereği duyulmuştur. Abri Camii'nin plan ve fotoğraflarında görüldüğü gibi çatı kodu yaklaşık 8 m civarındadır. Duvarlarla birlikte örülmüş olan payandaların bazıları farklı

- (1) Bu soya ait kişiler: 1- Muhammet, 2- Ramazan, 3- Abdülmelik, 4- Hacı Hafız İbrahim, 5- Pir Hüseyin, 6- Paşa Baba, 7- Muhammet, 8- Nurullah, 9- Muhammed, 10- İbrahim, 11- Ali, 12- Muhammet, 13- Eyüp, 14- Musa, 15- Hacı Beyazıt, 16- Şeyh Abdülhamit, 17- Şeyh Reşit, 18- Şeyh Ali, 19- Şeyh Abidin ve 20- Mustafa.
- (2) Şeyh Abdülmelik'in soyundan olan Fethullak Selvi'nin İstanbul'da yapmış olduğu araştırma sonucunda Abri Camii'ne ait kayıtlara rastlanmıştır.

yüksekliktedir. Kuzey duvara bitişik olan üç payanda çatı yüksekliğine kadar yükselmektedir. Bu payandalarda, 42 cm yüksekliğinde 14 taş sırası bulunmaktadır. Bu payandalarda, her taş sırasında 5 cm lik geriye çekme metodu uygulanmıştır. Bu çekme yerden itibaren 12 taş sırası için uygulanarak payandalar daha da güçlendirilmiştir (Resim: 4).

Caminin güney uzun yan duvarında mihrap çıkıntısı hariç 4 adet payanda bulunmaktadır. Payandalardan ikisi çatıya kadar, diğer ikisi ise çatının biraz altına kadar yükselerek, hafif eğimli bir yüzeyle duvarla kaynaşmaktadır. Mihrap çıkıntısının batısındaki payanda iki kademeli olarak yükselmekte, kubbe kasağının oturduğu duvarı güçlendirmektedir. Yaklaşık 5 m yükseklikte yatık bir yüzey oluşturarak duvarla kaynaşmaktadır. Güneybatı köşedeki payanda daha kısa ve daha geniştir. Bu payanda da 2.45 m koda kadar yükseldikten sonra yatık bir yüzey oluşturarak, saçaklığın epey altında duvarla kaynaşmaktadır. Batı duvarındaki payanda 2.10 m yüksekliktedir. Doğu duvarda herhangi bir payanda bulunmamaktadır (Resim: 5).

Caminin ana aydınlığını güney duvarda yer alan 1.30 x 1.30 m ölçülerindeki iki pencere sağlamaktadır. Ana pencerelerin dışında, doğu ve batı duvarlarda ikişerden dört ve kubbe kasağında dört adet olmak üzere toplam sekiz adet mazgal biçimindeki pencere, iç aydınlığı desteklemektedir. Kuzey duvara özellikle pencere açılmamıştır. Doğu-batı yönünde olan sahnın üstünü kemerlerle desteklenmiş beşik tonozlar örtmektedir. Tonozlar ortada sütunlara, kenarlarda ise duvarlara oturmaktadır. Bu tonozlar, eğimi fazla olmayan kırma bir çatı ile koruma altına alınmıştır. Çatı omurgası 1.50 m yükseklikte, eğimli yüzeyler ise değişik genişliktedir. Çatı tümüyle yassı ve biraz büyük köfeki taşla kaplıdır. Güney sahnında ve mihrabın önünde kare ve sekizgen bir kasnak üzerinde tek kubbe yer almaktadır. Kubbeyi sekizgen formlu ve taş kaplama külah bir çatı örtmektedir.

Abri Camii'nde, benzerlerinde olduğu gibi, genelde bir asimetriklik göze çarpmaktadır. Bu asimetriklik ilk olarak dıştaki payandalarda görülmektedir. Doğu duvarında payanda kullanılmazken, batıda 1, kuzeyde 3 ve güney duvarda 4 payanda kullanılmıştır. Kuzey duvarda yer alan payandalar diğerlerine oranla oldukça büyük tutulmuştur. Bu payandalarda, daha önce de belirttiğim gibi her taş sırasında 5 cm geriye çekme tekniği uygulanmıştır. Güney duvardaki payandalar (doğudaki ikisi hariç) belirli bir yükseklikten sonra eğimli bir yüzeyle ana yapıya kaynamaktadır.

PORTAL

Camiye kuzeydeki portal ile girilmektedir (Plan: 2). Bu bölüm tam sakulünde örülmemiştir. Çatıya yakın bölümde kuzeye doğru hafif eğimlidir. Köylüler bu eğimi, camiyi yaptıran kişinin kerametine bağlamakta ve bununla ilgili olarak da bir hikaye anlatılmaktadır. Portali, dışta bir silmeden sonra, çift burmalı bir bordür çevrelemektedir. Üstte iki rozet arasında üç sıra yazıtlı bir kitabe, kapı kavsarasının üstünde beşli stalaktit ve onun ortasında da bir rozet bulunmaktadır. Kapının her iki yanında burmalı sütunceler, bunların üzerinde yine gül rozetler ve köşe boşluklarda çift katlı çiçek rozetleri yer almaktadır. Kuzey duvarda, ana girişe simetrik olarak bir başka kapının izleri görülmektedir. Bu kapı, olasılıkla daha sonra örülerek kapatılmış ve iç mekanda bir niş oluşturulmuştur.

MİHRAP

Mihrap, portalde olduğu gibi köfeki taşla yapılmıştır. Çevresi üç kademeli profille belirtilmiştir. Yarı silindirik mihrap nişinin iki yanı, sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üzeri sütun başlığı biçiminde profillendirilmiştir. Mihrap nişinin üst bölümü, istiridye motifi biçimindedir (Resim: 6). Bu motifin üzerinde iki rozet arasında üzeri yazıtsız bir taş pano bulunmaktadır. Panonun içinde sonsuzlaşan yıldız motifi yer almaktadır. Mihrabın derinliği fazla olmamasına karşın, güney duvarının dış yüzünde oldukça taşkın yarı silindirik gövdeli ve konik bir külâh çatı biçiminde belirtilmiştir. Külâhın en uç noktasında yine köfeki taşı ile yapılmış bir alem yer almaktadır (Resim: 7).

Abri Camii çevresinde minareye ait herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Olasılıkla, kimi erken cami örneklerinde olduğu gibi, minare caminin biraz uzağına yapıldı ve zamanla yıkılarak kayboldu. Caminin ön bahçesinin tümüyle toprak dolu olması, minareye ait alt yapının bunun altında kalmış olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Belki de, Abri Camii minaresiz olarak yapıldı.

ÇİLEHANE (Mezar Odası)

Çilehane de yöresel taşla (köfeki) yapılmıştır. Ana mekan tonozludur. Taş kaplama kırma bir çatı, tonozu örtmektedir. Mezar odasına giriş bölümünün üstü, düz ve toprak dam örtü şeklindedir (Resim: 8). Giriş bölümünün kuzey duvarında mazgal biçiminde bir aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Dromos şeklindeki koridorda 8 adet basamak, mezar odasına inişi sağlamaktadır (Plan: 3). Koridorun güney duvarında sağır bir niş, bunun hemen önünde ise mezar odasına geçişi sağlayan kısa

bir koridor bulunmaktadır. Mezar odası, toprak seviyesinden yaklaşık 1.5 m kadar aşağıdadır. Kuzey güney uzantılı olan mezar odasının bu yöndeki duvarlarında da mazgal biçimli iki aydınlatma penceresi, güney duvarın hemen bitişiğinde de sanduka şeklinde bir mezar bulunmaktadır. Bu mezar Şeyh Hacı Hafız İbrahim'e aittir. Kimi kaynaklara göre H.Hafız İbrahim 40 gün boyunca çilehaneye kapanarak ibadete başlıyor, töreler gereği çok az şey yiyip içerek yaşamını sürdürüyor ve öldüğü zaman da buraya gömülmesini vasiyet ediyordu (Resim: 9).

HAVUZ

Havuz olarak adlandırılan temizlenme mahali, köyün girişindeki bir su kaynağının hemen yakınına toprak dam örtülü ve köfeki taşı ile yapılmıştır (Resim: 10). Havuzun üstünü örten ağır toprak damı oldukça kalın koşatlar ve ahşap direkler taşımaktadır (Resim: 11). Havuz da, çilehane gibi caminin biraz uzağına ve amacına uygun olarak da su kaynağının hemen yakınına inşa edilmiştir. Yapıya, batı yönündeki bir kapıdan girilmektedir. Yaklaşık 3 x 5 m ölçülerinde olan havuz bir insan boyu derinliktedir. Oldukça ağır ve geniş dam, havuzun kenarında sıralanan kalın ahşap direklere, yanlarda da köfeki taşla örülmüş olan kalın duvarlara oturmaktadır. Yapının doğusunda bulunan ve küçük bir kayanın dibinden çıkan su, bir kanalla havuza, buradan da yapının güneybatısında bulunan tuvaletlere akmaktadır. Yapı, gösterişten oldukça uzaktır. Sadece güney duvarın iç yüzünde mihrap şeklinde bir niş görülmektedir. Nişin üst bölümü cami mihrabında olduğu gibi istiridye motifi biçiminde, yanları ise silmelerle profillendirilmiştir. Bunun hemen yakınında sağlı sollu yine silmelerle çevrelenmiş küçük birer sağır niş daha bulunmaktadır. Bu nişlerin üst boşluklarında alçak kabartma halinde iki rozet bulunmaktadır (Resim: 12). Havuz yapısı, ağır toprak dam örtüsüne karşın günümüze kadar genel olarak sağlam kalmıştır. Havuzla cami arasında büyük blok taşlarla kaplanmış bir kaldırım bulunmaktadır. Ancak, bu yolun büyük bir bölümü, sellerle ve bakımsızlık sonucu yok olmuştur.

Planda da görüldüğü gibi, Abri Camii yöredeki en erken cami örnekleri arasında yer almaktadır. İç mekan anlayışı ve dış cephelerdeki oldukça büyük payandalarla, Kızıltepe Ulu Camii'ne çok benzemektedir. Doğu Anadolu'nun yaygın ve değişmez yapı elemanı olan köfeki taşı, benzerlerinde olduğu gibi bu külliye de bol miktarda kullanılmıştır. Daha önce de değindiğim gibi, cami olasılıkla minaresiz olarak yapılmıştır. Portalinde yer alan kitabesinden caminin H.725/M.1309 yılında yapılmış olduğunu anlıyoruz. Çilehane ve havuza ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak; bunların da cami ile aynı tarihte yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

MOLLAKENT KÖYÜ

Mollakent Köyü, çevredeki köylere oranla daha büyüktür. Liz Çayı vadisindeki açık taş ocakları, köyün hemen yakınında yer almakta ve köylülerin büyük bir bölümünün çalışma alanını oluşturmaktadır. Burada da yaşam daha çok tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Köy içindeki bazı yapı ve kalıntılar buranın geçmiş dönemlerde oldukça önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Yörede açığa çıkarılan bazı kalıntılar ve ele geçen buluntular Mollakent Köyü'nün Urartu Dönemi'nde de iskan gördüğünü kanıtlamaktadır. Günümüzde küçük bir köy olmasına karşın, ayakta kalan yapılar buranın Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde de önemini koruduğunu kanıtlamaktadır. Bu döneme ait bazı yapılar ve mezar taşları birer güzel örnek olarak günümüze kadar ayakta kalmıştır. Ancak köy zamanla önemini yitirmiş ve günümüzde küçük bir köy niteliğine bürünmüştür. Ayrıca, bölgedeki ağır yaşam şartları yöre insanının başka bölgelere göç etmesine neden olmuştur (Resim: 13).

Mollakent Köyü'nde sosyal yapı geçmişten günümüze fazla bir değişime uğramadan sürüp gelmiştir. Bunu halkın yapılanma koşullarında da izlemek olasıdır. Özellikle yapılardaki taş duvar örgüsü ve ağır toprak dam örtü, Urartu Dönemi'nin yapı tekniğinin günümüze yansıyan temel olgularındır. Bu yapılanma tipini, yöredeki köy ve kasabalarda açıkça izlemekteyiz. Köy içinde ayakta kalan mescid, misafirhane, medrese ve mezarlıkla ilgili yapılar bunun için önemli birer örnektir.

MESCİD

Kare planlı ve dört kubbelidir. Dört kubbe ve ağır toprak dam örtü ortada büyük bir fil ayağa oturmaktadır. Basık yarım küre şeklindeki kubbeler, dıştan toprak örtü altına gizlenmiştir. Abri Camii'nden farklı olarak, kubbelerde herhangi bir aydınlatma bulunmamaktadır. Mescidin içini, misafirhaneye bitişik olan kuzey ve batı duvarı hariç, diğer yönlerde yer alan üç pencere aydınlatmaktadır. Pencereleler, iklim koşulları nedeniyle oldukça küçük yapılmıştır. Duvarlar oldukça kalındır. Duvar ve kubbeler tümüyle köfeki taşla yapılmıştır. Yüksek duvar örgüsüne karşın, duvar örgüsü içinde ahşap hatıl kullanılmadığı gibi, payandaya da gerek duylmamıştır (Resim: 14).

Mescidin kuzey yönündeki girişi, sivri kemerli derin bir niş içine alınmıştır. Kemer kavsarasının hemen üstünde bir örgü bezeme, bunun çevresinde de bir sıra silmeden sonra yine bir örgü bezeme yer almaktadır. Nişin iç bölümünde ve kapı üstünde mermer bir kitabe vardır. Kapı üstüne rastlayan saçaklık taşları, hafif çıkıntılı ve ön yüzleri profilendirilmiş konsollara oturmaktadır.

İç mekan da oldukça sade tutulmuş, mihrapda bile herhangi bir bezemeye gerek duyulmamıştır. Güney duvarda yer alan yarım silindirik mihrap oldukça sadedir. Batı duvarı bitişiğinde ahşapla yapılmış bir balkon çıkıntısı bulunmaktadır.

Mescidin yapım tarihi hakkında kesin bir şey söylemek olası değildir. Ancak, çevredeki diğer yapılarla bir bağlantı kurduğumuzda, bu yapının da en az Erken Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

MİSAFİRHANE

Misafirhane, mescid ile birlikte ve buna güney yönde bitişik olarak yapılmıştır. Yapı iki katlı ve mescide göre kodu biraz daha yüksektir. Duvarlar hatılsız ve kesme köfeki taşı ile yapılmıştır. Duvarlardan dama geçiş hafif çıkıntılı tek sıra bir taş saçaklıkla olmaktadır. Yapının doğu ve batı yönü açık olmasına karşın sadece doğu yönünde pencere açılmıştır. Misafirhaneye doğu yönündeki bir kapıdan girilmektedir. Dikdörtgen formulu olan kapı, at nalı biçimindeki ve sivri kemerli bir niş içinde yer almaktadır. Kemer bir silme ile profillendirilmiş ve yanlarda sütuncelere bindirilmiştir. Nişin kemer boşluğunda mermerden küçük bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabeyi okutmamız ne yazık ki mümkün olmamıştır. Ancak; köyde yaşayan kimi yaşlılar külliye'nin İbrahim oğlu İbrahim tarafından ve 16. yüzyılda yapılmış olduğunu belirtmişlerdir. Yukarıda da değindiğim gibi, misafirhane iki katlı olarak yapılmıştır. Giriş katında tandırhane, erzak odaları ve hayvanlar için bir bölüm bulunmaktadır. Erzak odalarının üzeri tonoz örtü, diğer bölümler ise dam örtü şeklindedir. İkinci kattaki baş oda ve yatak odası erzak odalarının üzerinde yer almaktadır. Üst kata, girişin hemen karşısında ve hayvanlara ayrılan bölüme geçişin hemen solundaki çok basamaklı taş merdivenle çıkılmaktadır. Buradaki sahanlığın sağında yatak odası ve mutfak bölümü ile bunlara kuzey yönde bitişik baş oda yer almaktadır. Bu mekanlara da birkaç basamaklı merdivenle çıkılmaktadır.

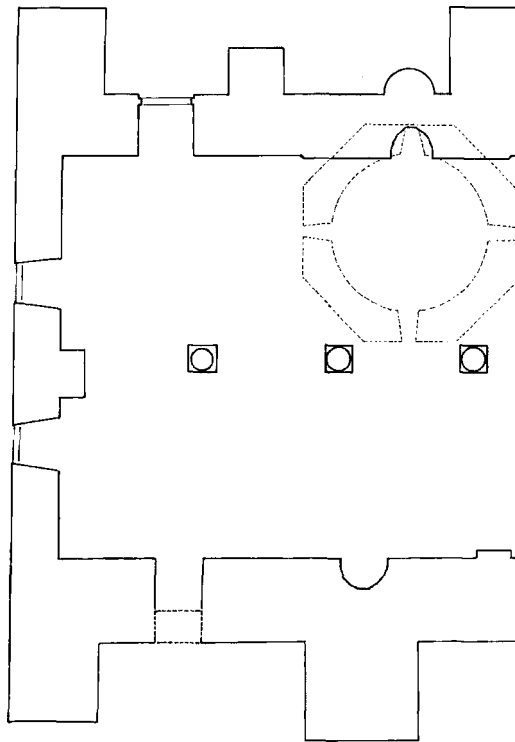
Baş oda doğu-batı uzantılıdır ve doğu duvarında yer alan dört adet pencere buranın aydınlığını sağlamaktadır. Dört pencere de tek bir silme ile belirlenmiştir. Yan duvarlarda simetrik olarak ve sivri kemerli derin nişler bulunmaktadır. Ana nişleri birbirinden küçük sütunceler ayırmaktadır (Resim: 15, 16). Güney duvarda yer alan büyük nişin üst bölümü istiridye motifi şeklinde bezelidir. Bu odada 15 adet dağ kavağı, toprak dam örtüyü taşımaktadır.

MEZARLIK VE MEDRESE

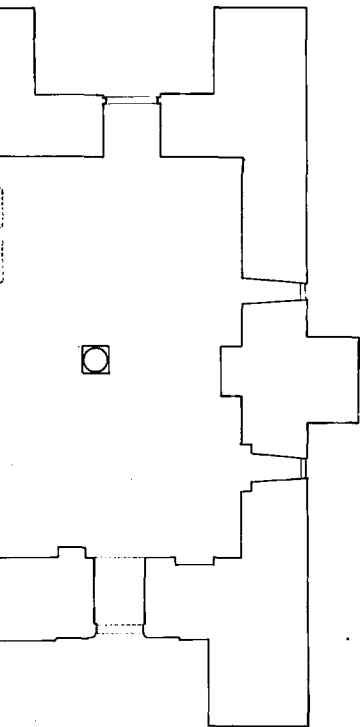
Mollakent Köyü eski ve yeni mezarlık bir arada, köyün hemen bitişğinde ve oldukça geniş bir alana yayılmış durumdadır. Eski mezarlıkta Ahlat mezarlığında olduğu gibi oldukça değişik tipte mezarlara rastlanmaktadır. Mezar taşlarının ön yüzlerinde daha çok kabartma olarak çarkıfelek ve grift ağ bezeme kullanılmıştır (Resim: 17). Göbekteki bezemenin çevresini dolambaçlı bordürler kuşatmaktadır. Burada da Ahlat'da olduğu gibi kolosal tipteki mezar taşlarının yanı sıra, sanduka tipi mezarlara da rastlamaktayız. Mezarlar ve mezar taşları Ahlat örneklerinde görüldüğü kadar bezemeli olmasalar da, bir bölümü oldukça güzel bezeklidir. Bu mezar taşlarından birinin ön yüzünde Yusuf İbn-i Tahir ismi ve H.768/M.1352 tarihi okunmaktadır. Geniş bir alana yayılmış olan mezarlık, olasılıkla yine bu tarihlerde düzenli bir çit duvarla koruma altına alınmıştır. Çit duvarının kuzeyinde mezarlığa geçişi sağlayan kolosal bir kapı ve bunun batı bitişğinde de medrese binası yer almaktadır. Bu kapının ve medrese binasının sadece kuzeye bakan giriş bölümleri ayakta kalmıştır (Resim: 18). Ayakta kalan bölümde medreseye girişi sağlayan kapı ile, dört adet pencerenin görüldüğü duvar bulunmaktadır. Tavanı çökmüş olan odalardan birinin doğu duvarında bir ocak ve buna ait yarım konik ve köfeki taşla yapılmış davlunbaz yer almaktadır. Yapının üstünü dağ kavağı ahşap koşatlar taşımaktaydı.

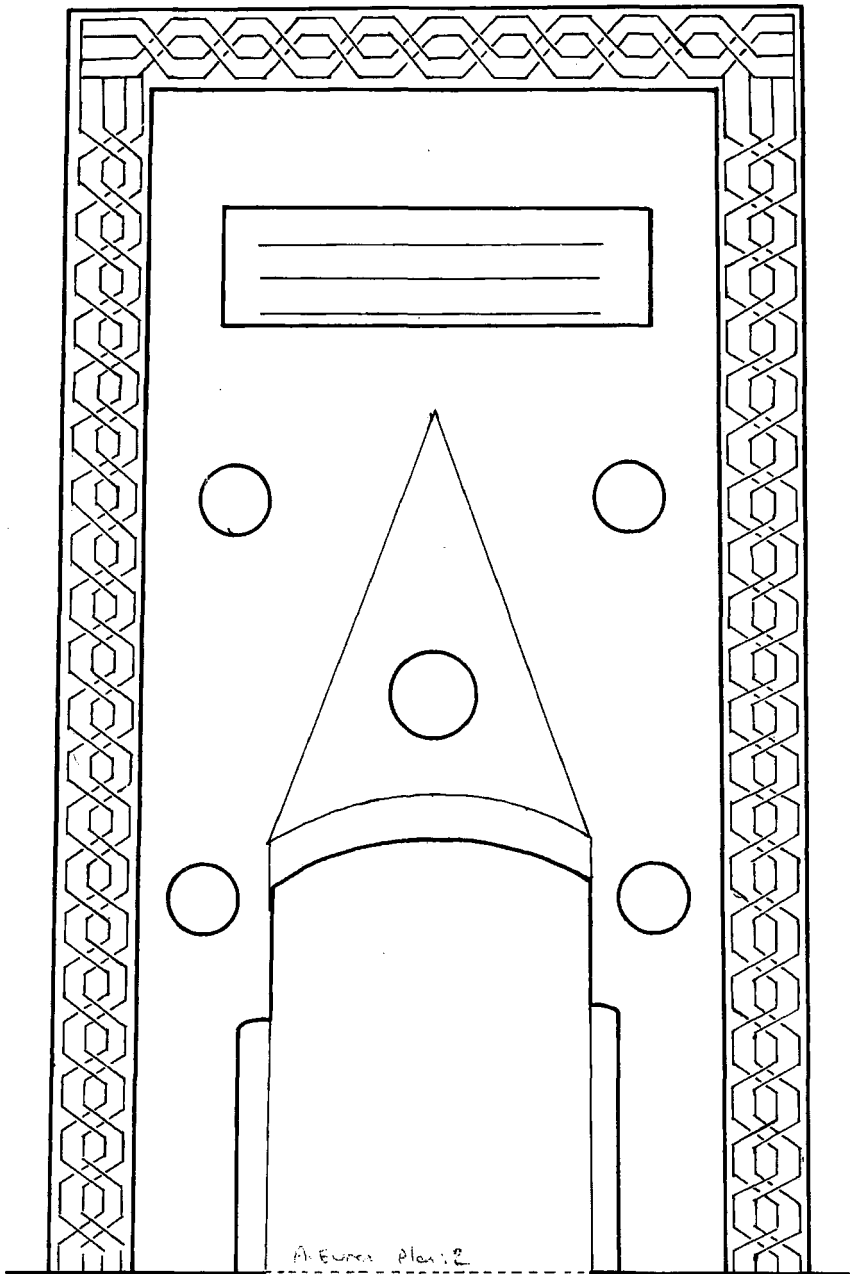
Medrese binası ile birlikte yapılmış olan ve mezarlığa girişi sağlayan kolosal kapı, mescid kapısı gibi bezemelidir. Kapı sivri ve yayvan kemerli bir portal içinde yer almaktadır. Kapının hemen üzerinde, dolambaçlı bir bordür, bunun üzerinde de mermer bir kitabe vardır. Kapı kavsarasını çevreleyen at nalı şeklindeki sivri kemer olgusu yanlarda sütun başlığı görünümü verilmiş çıkmalara oturmaktadır. Kemerin çevresini de dolambaçlı bir bordür kuşatmaktadır. Bu bordür kemer kavsine uydurulmuştur. Ancak, bu bordürün hemen üstünde yer alan diğer bordür ise dik hatlar oluşturarak kapı kavsarasını dolaşmaktadır. Kapı fasadının en üst bölümünde yer alan saçaklık taşları, ön yüzleri silmeli ve profilendirilmiş konsollara binmektedir (Resim: 19).

Daha önce de değindiğim gibi medrese binası hariç, diğer yapıların portallerinde birer mermer kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeleri okumam ve okutmam mümkün olmadı. Bu nedenle, Mollakent Köyü içindeki bu yapıların kesin yapılış tarihleri hakkında bilgi sahibi olamadım. Ancak, mezarlıkta saptadığım ve okutabildiğim bir mezar taşı, mezarlığın tarihini saptamamızı sağlamıştır. Buna dayanarak ve yapılardaki birlikteliği de göz önüne alarak mescid, medrese ve misafirhanenin de aynı tarihlerde yapılmış olduğunu söylersek yanılmamız oluruz.

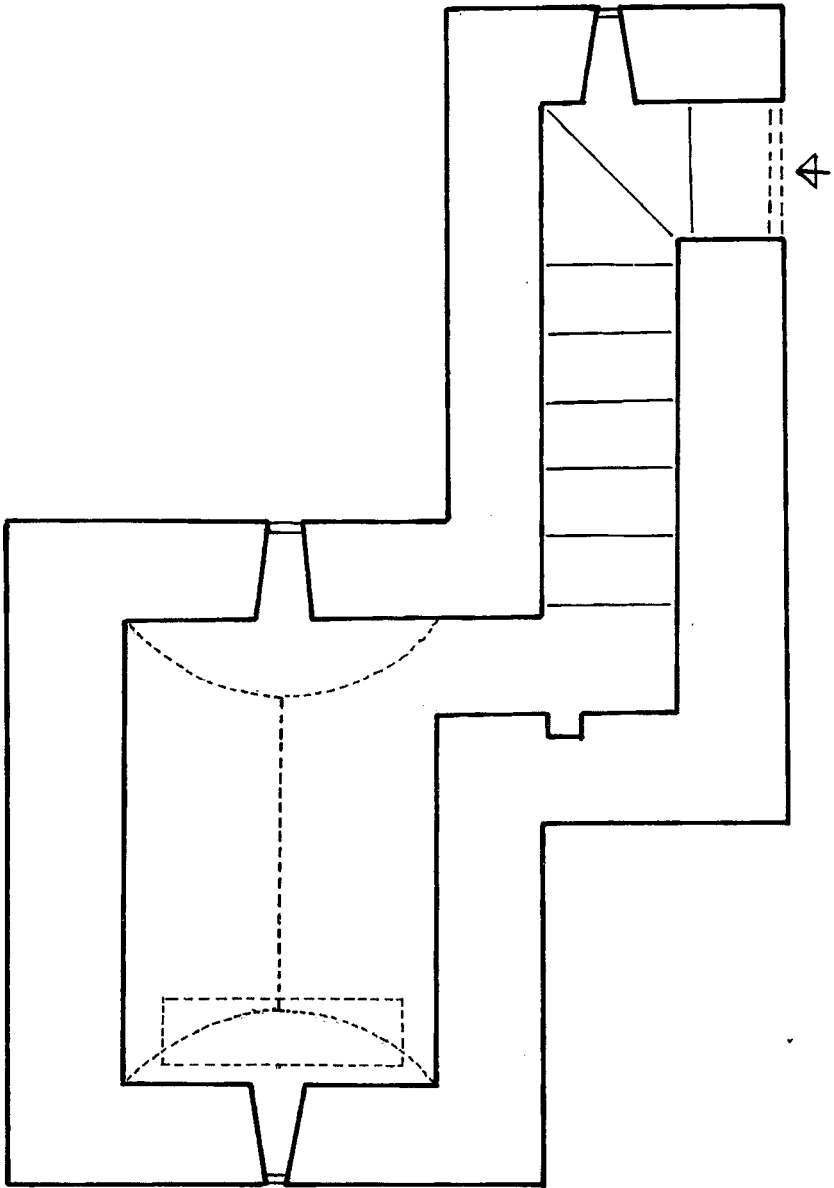

Plan 1: Abri Camii plan

Plan 2: Abri Camii portali

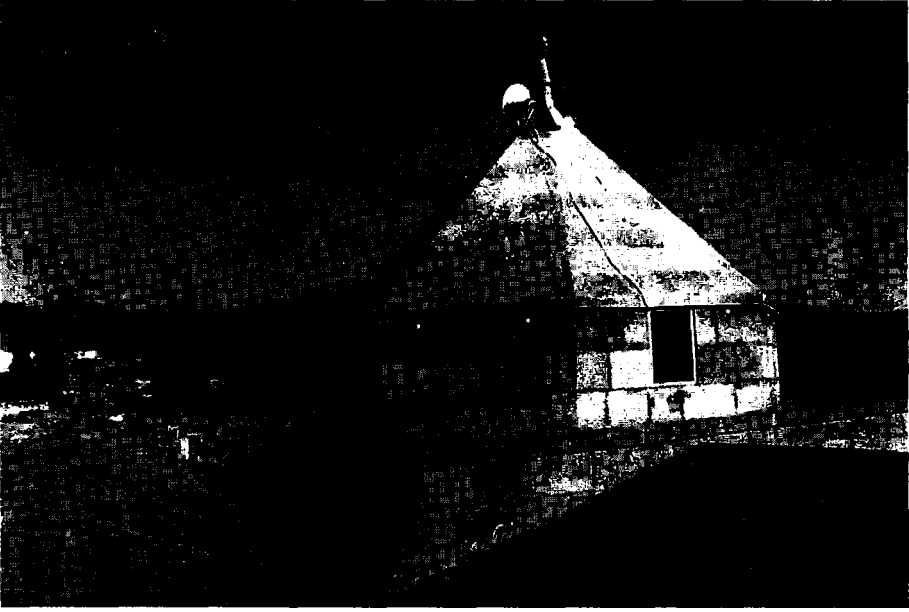
Plan 3: Çilehane

Resim 1: Abri Köyü'nün batıdan görünümü

Resim 2: Abri Camii'ne güneyden bir bakış

Resim 3: Caminin çatı ve kubbesini örten külâh çatı

Resim 4: Caminin kuzeyindeki şevli payandalar

Resim 5: Güney duvarı destekleyen payandalar

Resim 6: Mihrap

Resim 7: Camiye güneydoğudan bakış

Resim 8: Çilehane (mezar odası) yayvan kemerli giriş

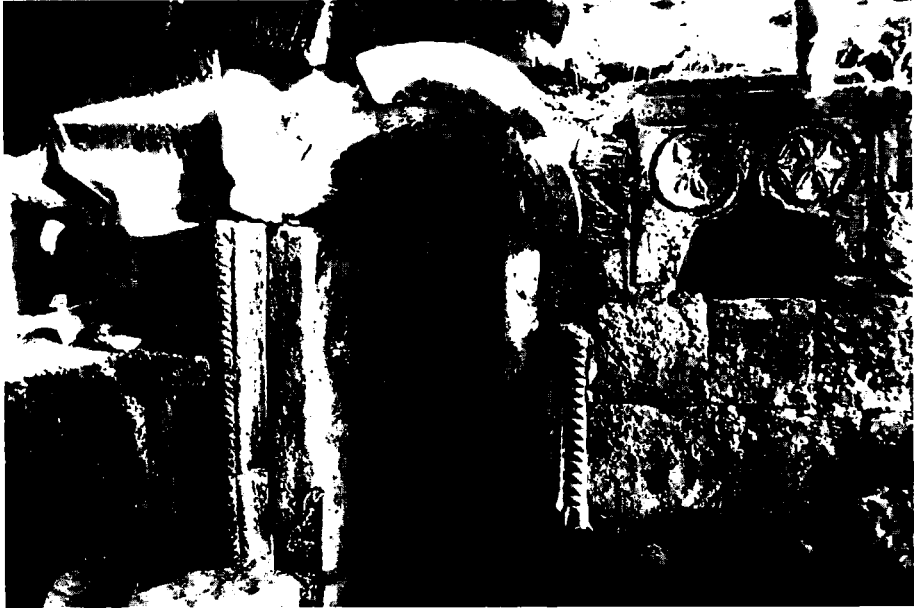
Resim 9: Çilehanenin genel görünümü

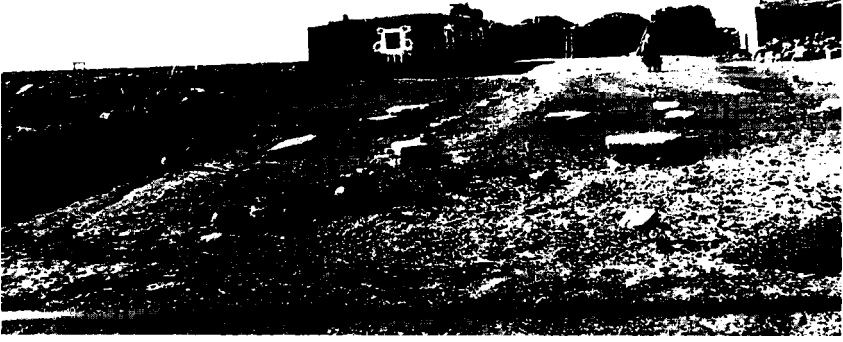
Resim 10: Havuzun genel görünümü

Resim 11: Havuzun güneybatı köşesi

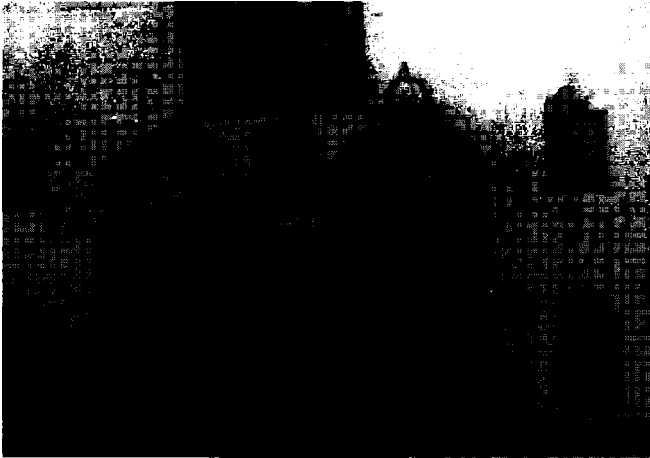
Resim 12: Güney duvardaki istiridye bezemeli mihrap

Resim 13: Mollakent Köyü evleri ve koyunlar için tuz yalama taşları

Resim 14: Mescid ve misafirhane yapısının güneybatıdan görünümü

Resim 15: Misafirhane; baş oda

Resim 16: Misafirhane; mihrap duvar

Resim 17: Çarkıfelek bezekli, mezar taşı

Resim 18: Medrese ve mezarlık girişine ait yapılar

Resim19: Mezarlık giriş kapısı

ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE BANI-MİMAR İLİŞKİSİ

*Hurşit Çetin ARSLAN**

Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299-1451) mimari yapı etkinliklerinde çalışan mimarlar ile bu yapıları inşa ettiren baniler üzerine bugüne kadar yeterince araştırma yapılmamıştır. Konuya ışık tutacak birinci el kaynaklar, yapıların mimar ve inşa kitabeleridir.

Çalışma konumuzun amacı, öncelikle Erken Osmanlı Dönemi'nde kitabeler yoluyla belirleyebildiğimiz mimarlar ve bu mimarların çalışmış oldukları yapıları inşa ettiren banileri tespit etmektir. Bu noktadan hareketle kitabelerin mimar ve bani arasındaki organizasyonun açığa çıkarılması açısından verdiği bilgiler var mıdır? Bani ve mimarın etkinliği ne olabilir? Mimarın yetiştiği ve geldiği çevrenin rolü nedir? Yapıları inşa ettiren banilerin sosyal statülerinin etkisi ne olabilir? Gibi sorulardan yola çıkarak konunun aydınlatılmasına ve bu yönde bazı veriler elde edilmesine çalışılacaktır.

İhtiyaçlar doğrultusunda belirlenmiş plan şemasını ve strüktürünü tasarlayan ve teknik olarak organizasyonun yürütülmesinden sorumlu olan mimar ile bu yapıyı etkinliği için gerekli maddi kaynağı aktaran ve işi finanse eden bani arasındaki ilişkinin boyutlarının açıklığa kavuşturulması; dönemin inşa ve imar faaliyetlerini anlamada önemli veriler sağlayacaktır.

Erken Osmanlı mimarisinde mimarın tanımı, yetki ve sorumluluklarına gelince; yapının tasarımını yapıp, bu aşamadan inşa eyleminin bitimine kadar organizasyonu sağlayan ve yöneten teorik ve pratik bilgisi

(*) Hurşit Çetin ARSLAN, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi, Beytepe/ANKARA

bulunan kişiye mimar denmektedir¹. Erken dönemdeki kaynak ve bilgilerin yetersizliği, mimarın yetki ve sorumluluklarının ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Buna karşın XV. ve XVI. yüzyıllara tarihlenen kimi yapıların çizim ve krokileri, mimarın öncelikle yapının tasarımını yapıp, bunu baniye onaylattıktan sonra inşa eylemine giriştiğini göstermektedir².

Tüm bilgi azlığına rağmen erken dönemde "devlet kapısında" görevli mimarların olduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Hoca Sadeddin Efendi'nin II. Murad (1421-51) devrinde Edirne Sarayı'nın yapımını anlatırken vermiş olduğu bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır. Hoca Sadeddin Efendi'nin aktardığı bilgi şöyledir:

"Sarayın yapımında ferman buyruldu. Devlet kapısında görevli mühendisler ve ustalar işe başladılar. Burada büyük bir köşk inşa ettiler....."³.

Bu bilgilerden padişahın inşa eylemine girmeden önce fermanlar çıkardığı ve bir bakıma doğrudan bir müdahalenin söz konusu olabileceği ortaya çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, mimarın yetki ve sorumlulukları baninin istek ve görüşleriyle sınırlı kalıyordu.

Konunun daha net olarak anlaşılabilmesi ve yapı boyutuna indirgenebilmesi amacıyla Erken Osmanlı Dönemi'ne ait beş yapı örnek olarak seçilmiş, bu bağlamda mimar-bani ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır⁴.

YAPILAR

1- İZNIK HACI HAMZA KÜMBETİ

Bugünkü İznik Belediye Binası'nın yanında bulunan kümbet, kitabesine göre 750 H./1349 M. tarihinde Hamza İbni Erdemşah tarafından

- (1) Mimarın tanımı için bkz. Ş. Sami *Kâmûs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük)*, İstanbul 1985, Tercüman Yayınları, I, s.90; III, s.927; C.Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2(1981), s.14; N.Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1983, s.95; D.Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1988, s.363.
- (2) Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan E.9495 no.lu belgede üç türbe yapısının ayrı ayrı hesap ve keşif bedellerinin bulunması, mimarın baniye önceden plan ve çizimleri onaylattığını ve bu onaydan sonra inşa eylemine girdiğini göstermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. T.Öz, "Eski Cami Planları ve Mimari Vesikalar", *Yedigün*, 172/3-4 (1936), s.8-9.
- (3) Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevârih. I. (çev.I.Parmaksızoğlu)*, Ankara 1974, s.133
- (4) Bu çalışma tarafımızdan daha ayrıntılı biçimde lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. H.Çetin Arslan, *Erken Dönem Osmanlı Sanatında Bani-Mimar İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1993. Tezimizde 14 yapı ile 12 mimar tespit edilmiş olup makalemizde sadece beş yapı ölçeğinde ele alınmıştır.

Mimar Hacı Ali'ye yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir⁵.

Orijinal Yazımı:

امر بعمارة المقم المبارك العبدود دارح الى رحمة الله تعل
الحاج خمذا ابن المرحوم اردمشاح تغمد الله برحمته و كنا
المعمر الحاجى علي في سنة خمس و سبع مائة

Transkripsiyonu:

Emere biimaretil makamil mübareki el abdüd dâricü ilâ rahmetillâhi teâlâ elhâc Hamza ibni el merhumi Erdemşah tegammadehullâhü bi rahmetihî ve kânel mi'marü el hacı Ali fi seneti hamsune ve seb'a mi'etin 750.

Türkçesi:

Bu mübarek makam hakkın rahmetine kavuşan Erdemşah'ın oğlu Hacı Hamza'nın emri ile Mimar Hacı Ali tarafından 750 senesinde yaptırılmıştır.

1924 yılında yıkılan yapının kitabesi halen İznik Müzesi'nde bulunmaktadır⁶. Yapı, eski resimlerinden de görüleceği üzere, kare gövde üzerine piramidal külahlı olup plan şeması açısından Osmanlı sanatında sık görülmeyen bir uygulamayı yansıtmaktadır⁷. Bu türde uygulamaları Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde anıtsal mezar yapılarında görmekteyiz (Çizim: 1).

Kümbetin süsleme özellikleri hakkında hiçbir fikir sahibi değiliz. Eski resminden de anlaşılacağı üzere taş ve tuğla malzeme ile inşa edildiği ve sade bir işçilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Mimar Hacı Ali Os-

(5) Kitabenin Türkçe yazımı ve transkripsiyonu için bkz. M.T.Koyunoğlu, *Bursa ve İznik Tarihi*, Bursa 1935, s.162; orijinal yazımı için E.Ė.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966, s.162 - 63

(6) Yapının kitabesi bugün İznik Müzesi'nde env.no: 502 ye kayıtlı bulunmaktadır.

(7) Ayrıntılı bilgi için bkz. A.S.Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, I(1938), s.56; L.A.Mayer, *Islamic Architecture and their Works*, Geneve 1956,s.49; E.Ė.Ayverdi, *a.g.e.*, s.162-63.; O.Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, İstanbul 1977, s.17; Sönmez, *a.g.e.*, s.376-77.

manlı mimarisinde adına ilk defa rastlanılan mimar olmakla dikkat çekmektedir⁸.

Yapının banisi olan Hamza İbni Erdemşah'ın kimliğini irdelediğimizde konuya ışık tutacak herhangi bir bilgiye rastlanmaz⁹. Kitabede "emredici" durumunda gördüğümüz bani, inşa faaliyetini yönlendiren kişi olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2. ANKARA MURAD HÜDAVENDİGÂR KÖPRÜSÜ:(ÇANKIRI-KAPI KÖPRÜSÜ)

Ankara Çankırıkapı'da bugünkü yeni köprünün yerinde bulunan yapı, günümüzde tamamen ortadan kalkmış olup, kitabesine göre 777 H./1375 M. tarihinde I. Murad (1362-89) tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir¹⁰.

Orijinal Yazımı:

1. فى ايام دولت الملك العادل الغازى السلطان الاعظم غياث
2. الدنيا و الدين ابو الفتح مراد خان بن اورخان خلد الله دولته و عاشر
3. العمارت هذه القنطره العبد الضعيف محمد بن لاجن اجر الله خاتمته و كتبه
4. بخطه فى التاريخ او اخر من شهر محرم المكرم سنة سبع و سبعين و سبعمائه البنا حاجى

Transkripsiyonu:

1. Fi'ayyami davlati al-malik al-adil al-gazi as-Sultan al-a'zam gıyas.
2. ad-dünya va'd-din abu'l-Fath Murad Han b. Orhan halladallahu davlatuhu va amira

(8) Osmanlı mimarisinde sayıları binleri aşan yapı olmasına karşın, bu yapılardan sadece bir kısmının mimarının bilinmesi, toplumda mimarların gizlendiğini ve yaptıkları işi anonim olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Mimar Hacı Ali de, bu genelleme içerisinde adına ilk rastlanılan mimar olması açısından önem taşır.

(9) Hamza ibni Erdemşah'ın ismine, incelenen Tevarih-i Ali Osman'da rastlanmamıştır. Bkz. İbn-i Kemal, *Tevarih-i Ali Osman-I-II* (Çev.Ş.Turan) Ankara 1987.

(10) Köprü kitabesinin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi için bkz. C.Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s.93.

3. İmarati hazihî'l-kantara al-'abd az-zaif Muhammed b. Laçin acara 'llahu hatimatihu ve katabahu

4. bi-hattihi fi't-tarih avahir min şahri Muharram al-mukarram sanati sab'a va sab'ina ve sab'ami'a al-Banna Hacı

Muharram 777 (1375)

Türkçesi:

Adil, gazi, yüce sultan dünya ve dinin koruyucu Ebulfeth Murad Han b. Orhan zamanında-Allah devletini devamlı kılsın-onun aciz kullarından Mehmed b. Laçin-Allah ona ahiret için sevaplar bağışlasın-bir hayır eseri olan bu köprüyü yedi yüz yetmiş yedi yılı Muharrem ayı sonunda imar etti ve kitabesini de kendi yazdı. Mimarı: Hacıdır.

Yapının kitabesi bugün Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim: 1)¹¹.

Günümüze ulaşmayan köprünün mimari tasarımı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz¹². Dolayısıyla yapının süslemesi olup olmadığı da bilinmemektedir.

Köprünün mimarına gelince; Kitabesine göre yapının mimarı Hacı İbn-i Musa'dır. Tespit edildiği kadarıyla adı bilinen ikinci Osmanlı mimarıdır. Araştırmacı Z.Sönmez, konuyla ilgili bir yayınında "Hacı" kelimesinin sıfat mı, yoksa isim mi olduğu konusunda tartışmakta ve konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Yazara göre olasılıkla hacı kelimesi isim karşılığında kullanılmıştır¹³.

Hüdavendigâr Köprüsü'nün mevcut kitabesi, sultanı, adil, gazi, yüce ve dinin koruyucu gibi ünvanlarla belirttiği gibi, din ve hayır yolunda sarfettiği çabayı da göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, sultanın "aciz kulu" olarak tanımlanan Mehmed b. Laçin'e de dualar edilmesi, inşa faaliyetini yönlendiren bir diğer kişiye yapılan manevi bir hazın göstergesidir¹⁴.

(11) Köprünün kitabesi günümüzde Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde env. no: 44 e kayıtlı bulunmaktadır.

(12) L.A.Mayer, *a.g.e.*, s.106-7; G.Öney, *Ankara Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s.159-160; C.Çulpan, *a.g.e.* s.93-94. G.Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s.49; Z.Sönmez, *a.g.e.* s.378.

(13) Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.379.

(14) Kitabe kaydından anlaşılacağı üzere, Mehmed b. Laçin Allah rızası ve hayır için inşa eylemine girişmiştir. Bu olayın manevi haz ve dini yönü ayrıca vurgulanmıştır. Laçin kelimesinin ise C.Çulpan tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tımarlı sipahilere verilen bir tür arazi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Çulpan, *a.g.e.*, 93.

3. BOLU ORTA HAMAM (YILDIRIM HAMAMI)

Bugün Büyük Camii Mahallesi, Atatürk Sokağı'nda bulunan yapı, kitabesine göre, 791 H./ 1389 M. tarihinde I. Bayezid (Yıldırım) (1389-1403) tarafından Mimar Ömer ibn-i İbrahim'e yaptırılmıştır. Hamamın giriş kapısı kemerinin kilit taşında mimar "Ameli Ömer ibn İbrahim" kaydına rastlanılır (Resim:4). Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir¹⁵:

Orijinal Yazımı:

قد امر بعمارة هذا الحمام الرفيع والبناء المنيع الامير
الكبير السلطان بن السلطان بن المويد من الرحمان
جلبى بايزيد ابن مراد ابن اورخان زاده الله فى الاقبال فبنى
فى العام الحادى و التسعين و سبعمائه بارك الله لصاحبه ۱

Bu kitabenin birinci satırında (والبناء) dan (المويد من) e, ikinci satırında (زاده الله) dan (بارك الله) kelimesinin dar olan kısmı şimdi noksandır.

Transkripsiyonu:

1. Kad emera bi-imâret-i hâze'l hamamir'rafî ve'l binâi'l-meni'El-emîru'l-kebîr e's-sultan ibn's-sultan-ü'l müeyyed mine'r-Rahmân
2. Çelebi Bâyezid ibn-i Murad ibn-i Orhan-zâdehu'llah fi'likbal fe benâ fi'l-âmi'l-hâdi ve't-tis'in ve seb'amie Bârekâllâhülisahbih

Türkçesi:

Bu ulu hamamı ve muhkem binanın imar edilmesini yüce Emir Cenab-ı Hak tarafından mevkiî sağlamaştırılmış Sultan oğlu Sultan Orhan oğlu Murad oğlu Çelebi Bayezid emretti. Allah ikbalini ziyade etsin ve bu binayı yediyüz doksan bir senesinde bina etti. Allah sahibine mübarek kılsın.

(15) Kitabenin orijinal yazımı için bkz. E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.384; transkripsiyon ve Türkçesi içinse bkz. İ.A.Yüksel, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamları ve İmaret Camii*, Ankara 1993, s.47-48

Çifte hamam şemasında inşa edilen yapı, soğukluk, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve külhanıyla birlikte dönemin tipik Osmanlı hamam mimarisini yansıtmaktadır. Hamamda karşımıza çıkan yüksek kasnak kullanımı ve kubbe çaplarının büyüklüğü, benzer şekilde Mudurnu Yıldırım Camii ve Hamamı'nda da karşımıza çıkması aynı mimarın ürünü olduğuna işaret etmektedir (Resim: 2, 3; Çizim: 2). Yapı mimarisi kadar bezemeleriyle de dikkati çeker. Örneğin yapının çeşitli mekanlarında gözlemlenen kademeli mukarnas dizisi benzer olarak Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda da görülmektedir. Dolayısıyla bu benzerlikler, farklı yerlerde de olsa her iki yapının aynı bani ve usta-mimar tarafından tasarlanıp yaptırıldığını kabul ettirmektedir.

Ayrıca Mimar Ömer ibni İbrahim'in Edirne Eski Camii'nde, Hacı Alaeddin ile birlikte çalıştığını öğrenmekteyiz¹⁶.

Yapının banisi olan I. Bayezid'in Mudurnu'da inşa ettiği Yıldırım Hamamı'ndaki kitabede 'Sultan' ünvanıyla; Bolu Orta Hamamı'nda ise 'Çelebi' sıfatıyla bahsedilmesi son derece önemlidir¹⁷. Çünkü, Yıldırım Bayezid'in şehzade iken 1382 tarihinde yaptırdığı Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda 'Sultan' ünvanını kullanıp; 1389 tarihinde Bolu Orta Hamamı'nda Sultan'ın yanı sıra, 'Çelebi' ünvanını da kullanması kendisine verdiği payenin bir göstergesi olmalıdır. Bir diğer önemli nokta da şehzadelerin yapım etkinliği içerisindeki yerine işaret etmesidir.

4. BURSA YILDIRIM BAYEZİD TÜRBEŞİ

Yıldırım Külliyesi içerisinde yer alan türbe, kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre, 809 H./ 1406 M. tarihinde Emir Süleyman Çelebi tarafından babası I. Bayezid adına, Mimar Ali b. Hüseyin'e yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir (Resim: 6)¹⁸:

Orijinal Yazımı:

Türbenin kitabesi güzel bir sülisle yazılmış olup, esas metin üç satır üstüne Arapça'dır, 60 x 120 cm ebadındadır.

(16) Konu ile ilgili olarak bkz. Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.394.

(17) Mudurnu Yıldırım Hamamı için bkz. E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.349-54.

(18) Bursa Yıldırım Türbesi kitabesinin transkripsiyonu için bkz. M.T.Koyunoğlu, *a.g.e.*, s.145; orijinal yazımı için E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.468; Türkçesi için H.Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s.57.

- ۱- هذه الروضة السعيد الشهيد المرحوم المغفور بايزيد خان
- ۲- بن بناها الاعظم مولى ملوك العرب والعجم سليمان خان
- ۳- بن بايزيد خان خلدالله ملكه فى اول شهر المحرم لسنة
تسع وثمانماية

Bu üç satırın solunda, beş satırlık daha küçük harflerle bir imza ibaresi vardır.

- ۱- قد وقع الفراغ
- ۲- من هذه العمارة المبا
- ۳- ركه على يد عبد الضعيف على بن
- ۴- حسين غفرالله لهما
- ۵- فى ربيع الاخر سنة تسع ثمان ماء

Transkripsiyonu:

Hazihî ravzatüs sultanis saidil merhumi vel mağfuri Bayezid hân ibni Murad hân benâhas sultanül a'zamü ibnü mevlâ mülûkil arabî vel acem Süleyman hân ibnî Bayezid hân halledallâhü mülkehû fi evveli şehril muharrem sene tis'a semane mi'e 809

Kad veka'âl ferâgu min hâzihil imaretil mübareketi âlâ yedil abdiz zaifi Ali ibnî Hüseyin gaferallâhü lehümâ fi rebi il âhiri sene tis'a ve semane mi'e 809.

Türkçesi:

Bu türbe, Murad Han oğlu said, merhum, mağfur Sultan Bayezid Han'ındır. Onu, 809 senesi Muharrem ayının başlarında, Bayezid Han oğlu Arap ve Acem meliklerinin efendisi büyük Sultan Süleyman Han bina ettirdi. Allah onun mülkünü daim eylesin.

Aynı kitabenin sol tarafında, dar bir satha beş satır halinde yazılmış ikinci bir kitabe vardır.

Bu mübarek yapının bitirilmesi 809 (senesi) Rebiül-ahirinde, zayıf kul Hüseyin oğlu Ali-Allah her ikisini bağışlasın-eliyle gerçekleşti.

Yapı, plan olarak iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Kuzeyde, üç bölümlü ve her bölümün üzerinin kubbeyle örtüldüğü revaklı bölüm; güneyde ise kare kübik alt yapının üzerinin kubbeyle örtüldüğü ikinci bölümden oluşur¹⁹. Önü revaklı ilk Osmanlı türbesi olan yapı, bu yönüyle mescit ve camileri hatırlatmaktadır (Çizim: 3; Resim: 5)²⁰.

Almaşık duvar örgüsünde inşa edilen türbe, medrese ile aynı kot seviyesinde yer almaktadır (Çizim: 4).

Yapının bani-mimari ilişkisini irdeleyecek olursak şu bilgilere ulaşırız. Türbenin mimarı Ali b. Hüseyin'in ismine bugüne kadar herhangi bir yapıda rastlanmaması düşündürücüdür. Mimarın, külliye'nin daha erken tarihli olan diğer yapılarında da çalışmış olabileceğini varsayabiliriz. Bani konusuna gelince; tıpkı yapının mimarı gibi, banisinin de ismini taşıyan ikinci bir kitabeye rastlanılmaması tesadüfi bir benzerliğe işaret etmektedir. Ayrıca bani Süleyman için kullanılan 'Emir' ünvanı da dikkat çekicidir²¹.

5. EDİRNE ESKİ CAMİİ

Şehrin merkezinde yer alan yapının bani, mimar ve onarım kitabeleri mevcuttur. İnşasına Emir Süleyman Çelebi tarafından 1403 te başlanılmış, 1414 tarihinde I. Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Kuzey giriş kapısının üzerinde yer alan bani kitabesinin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir²².

Orijinal Yazımı:

قال النبي عليه السلام من بني الله مسجدا بني (أ) الله له
بيتا فى الجنة امر بعمارة هذا الجامع الشريف السلطان

- (19) Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. K.Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s.211-212; S.Çetintaş, *Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s.26-30; E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.464-69; G.Goodwin, *A.History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.47; O.Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986 s.29-30; Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.384.
- (20) Türbe, plan özelliği açısından dönemin diğer tek mekanlı cami ve mescitlerini mi tekrarlamakta; yoksa mimarının ortaya koyduğu bir yenilik mi olduğu tartışmalıdır. Kanaatimizce bu uygulama mimarın özgün ve başarılı bir çalışmasının ürünüdür.
- (21) Süleyman Çelebi'nin kaynaklarda 'emir' ünvanı ile belirtilmesine rağmen, adına, Yıldırım Bayezid Türbesi kitabesinde sadece 'sultan' ünvanıyla karşılaşılr. H.Önkal, *a.g.e.*, s.57.
- (22) Kitabenin orijinal yazımı ve Türkçesi için bkz.B.Karamağaralı, "Edirne Eski Camii'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri" *Vakıflar Dergisi*, 9(1971), s.333. transkripsiyonu için O.Onur *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s.81.

الموثيد المجاهد
المرابط منصور اللوء قاهر الاعداء ناشر و العدل
والاحسان على اهل الدنيا السلطان ابن السلطان
غياس الدنيا
والدين محمد بن بايزيد خان خلد الله سلطانه و اوضع
على الملمين برهانه فى منتصف شوال سنة ست عشر
وثمانماية (816)

Transkripsiyonu:

1. Kalen-nebiyyü aley-hisselâm men ben-allillahi mesciden ben-allillahü-lehü beyte fi-cenneti a'mera bi-imareti hazel cami'üş şerif es sultan-ül müeyyed-ül mücahit
2. el mürabıta el liva-i mensur kahir el a'da naşir-ül adl vel ihsan alâ ehli dünya
3. es sultan ibn-i sultan Gıyâs-üd-din veddin Muhammed ibn-i Bayezid han halled-Allahü sultanehü ve evzahal alemine bürhanehü fi muntasıfı şevval senedi sitte ve aşere ve semanemieti.

Türkçesi:

Kitabe önce Osman b. Affan'dan rivayet edilen bir hadisle başlamaktaadır.

Her kim Allah için mescid yaparsa, Allah da onlara cennette öyle bir ev yapar. Bu cami-i şerifin yapılmasını Sultan müeyyed (yardımedici), mücahit, murabıt, Allah'ın yardımı ile liva (sancak, bayrak) sahibi olmuş; düşmanları kahreden dünya ehline adalet ve iyilik dağıtan; Sultan oğlu Sultan Gıyasu'd-dünya ve'd-Din Mehmed b. Bayezid Han-Allah onun sultanlığını baki kılsın ve iki dünyada (saltanatını) tanıtsın-816 yılının Şevval ayının ortalarında (1414 yılı Ocak ayının başlarında emretti.)

Caminin batı kapısı üzerinde de sülüs yazıyla yazılmış üç satırlık

mimar kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir (Resim: 8, 9)²³.

Orijinal Yazımı:

قال النبي عليه السلام اذار ايتم الرجل يتعاهد المسجد
(المساجد)

فاشهدوا له بالايمان تصدى بعمارة هذا الجامع العذير
معمار امير (?)

افتحار حسيبان الصدر الحاج علاء الدين دام عزه
العامل عمر بن ابراهيم

Transkripsiyonu:

1. Kalen-nebîyü aley-hisselam ve eytemül recüle ye teahhüd Mescide
2. Feeşhedü lehü bil imane tasaddi bi-imareti hazel camiülaziz mimar
3. Ahsebüna iftiharus südü elhac Alâaddin Murad e'izzetül amilü Ömer bin İbrahim

Türkçesi:

Bir kimsenin mescitlerin yapılmasını üzerine aldığını görürseniz, onun mümin olduğuna tanıklık edin, bu aziz camiye mimar, emir, soylu kişilerin iftiharı sadr Hacı Alaeddin başladı. Allah onun kıymetini daim etsin, âmili Ömer b. İbrahim'dir.

Çok bölüntülü dokuz birimli harim, sonradan eklenen beş bölümlü son cemaat yeri ile biri sonradan yapılan iki minareden oluşan yapı, Edirne Üç Şerefeli Camii'nin inşasından önce şehrin "Ulu Camii" konumundaydı. Cepheden oldukça anıtsal görünen cami (Resim: 7), içten de aynı etkiyi yansıtmaktadır. Yapı boyutlarıyla Bursa Ulu Camii'nden sonra aynı plan şemasını yansıtan ikinci anıtsal örnekler (Çizim: 5).

(23) Mimar kitabesinin orijinal yazımı ve Türkçesi için bkz. B.Karamağaralı, *a.g.e.*, s.334; transkripsiyonu için bkz. Ö.Onur, *a.g.e.*, s.81.

Mimari tasarımı Hacı Alaeddin tarafından yapıлып, bu tasarımın uygulanması ise Ömer ibni İbrahim'e aittir. Kaynaklarda Konyalı olarak geçen mimarın Konyalı olduğuna dair kitabede hiçbir kayda rastlanmamıştır²⁴.

Kitabede Mimar Hacı Alaeddin ve Ömer ibni İbrahim'den 'aziz mimarlar' olarak bahsedilmesi, Hacı Alaeddin'e 'iftiharussudur' (soylu kişilerin iftihar) olarak bahsedilmesi mimarlara verilen önemi ve statüyü göstermesi açısından önem taşır. Ayrıca Hacı Alaeddin için 'sadr' ve 'emir' ünvanlarının kullanılması askeri bir mevki sahibi olabileceğini göstermektedir²⁵.

Bani Çelebi Sultan Mehmed için 'Gıyasu'd-dünya Ve'd-Din" ünvanı Osmanlı sultanları içinde yalnız Çelebi Sultan Mehmed tarafından kullanılmıştır. "Murabıt" kelimesi ise ribatlarda oturan fütüvvet ehli için kullanılmaktadır. Dolayısıyla araştırmacı Beyhan Karamağaralı, Çelebi Sultan Mehmed'in ahî teşkilatı ile bağlantısı olabileceğini gündeme getirmektedir²⁶.

ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE BANİ-MİMAR İLİŞKİSİ

Örnek olarak seçtiğimiz beş yapıdan da anlaşılacağı üzere, bani ile mimar arasındaki ilişkide şu yorumlara gidebiliriz. Kitabeler incelendiğinde görülüyor ki, bani, inşa organizasyonunu yönlendiren, hüküm sahibi, mali desteği sağlayan ve mimara inşa eylemi için gerekli alt yapıyı oluşturan kişi olarak görülmektedir. Buna karşın teknik alanda inşa eyleminin yürütülmesinden sorumlu, tasarımı hazırlayıp baniye sunan, usulleri koyup planları çizen mimarın ise, yetki ve sorumlulukları baninin istek ve görüşleriyle sınırlıydı.

Mimarın, tasarım aşaması dahil yapının diğer safhalarında tek yetkili kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu alandaki değişikliklerden mimar bizzat sorumlu idi. Ancak organizasyona temel teşkil eden bani, mimarın yapmış olduğu tüm değişiklik ve yönlendirmelerden haberdar ve aynı zamanda bilgi sahibi idi. Baninin fermanlar çıkarıp inşa eylemine girişikten sonra olaya kayıtsız kaldığını kesinlikle düşüneyiz.

(24) Bu konuda bilgi için bkz. Ş.Uzlu, "Hacı Alaeddin ve Türk Rönesans Mimarları Üzerindeki Tesiri", *Arkitekt*, 1-2 (1941-42), s.28-34; O.Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949, s.8-9; L.A.Mayer, *a.g.e.*, s.48-49; A.Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964, s.39. G.Goodwin, *a.g.e.*, s.56; E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II.Murad Devri*, II, İstanbul 1972, s.150-60; O.Onur, *a.g.e.*, s.82.

(25) Ünvanlar için bkz. B.Karamağaralı, *a.g.m.*, s.333.

(26) Sultanın ünvanları için bkz., B.Karamağaralı, *a.g.m.* s.333.

Şu halde Erken Osmanlı mimarisinde bani ile mimar arasındaki organizasyonda bazı aşamaları saptayabiliyoruz. Bunlar:

- a. Baninin kararı ve onayı,
- b. Mimara yetki ve görev vermesi,
- c. İnşa eylemi için gerekli olan mali desteği oluşturması gibi üç ana platformda şekillenmektedir.

DEĞERLENDİRME

Erken Osmanlı mimarisinde bani ve mimar arasındaki ilişkiyi somut olarak gösteren belge ve kaynakların yetersizliği konu hakkında değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.

Bunun yanı sıra, tarihi kaynakların vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki; Erken Osmanlı Dönemi'nde mimar, eseri ismarlayıp finanse eden baninin bir hizmetkarı; manevi olarak da Allah'ın güzelliklerini aktaran bir aracı durumundadır. Kitabe kayıtlarında geçen 'âciz, fâkir, köle, aziz' gibi ifadeler bu savı doğrular niteliktedir. II. Murad'ın daha önce sözü edilen ve Hoca Sadeddin Efendi'nin aktardığı bilgiye dayanarak devletin imar faaliyetlerini yürüten bir teşkilatın olabileceği görüşümüz ağırlık kazanmaktadır. Kitabelerde geçen 'mimar', 'benna', 'âmeli' ünvanlarına Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde, ayrıca İran'daki erken tarihli İslam Dönemi yapılarında rastlanmaktadır²⁷. Bunlardan 'âmeli' kelimesinin fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durum Osmanlı mimarlarının kullanmış oldukları ünvanları belirli bir kalıptan aldıklarını; dönem öncesinde de yerleşik bir 'mimar' kavramı ve statüsü olduğunu ve toplum içinde hiyerarşik konumlarının olduğunu göstermektedir. Şimdiye kadar incelediğimiz tüm yapıların kitabelerinde bani, 'emredici' konumunda inşa eylemini yönlendiren tek kişi olarak görülmektedir. Özellikle karar ve inşa aşamasında, baninin üst düzeyde karar merci olarak rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Yapıları inşa ettiren kişilerin ise, sultan, emir, vezir, paşa, çelebi ve beylerbeyi gibi saray ve saraya yakın çevreden olan üst düzey idari sorumlular olduğu saptanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Erken Osmanlı Dönemi'nde baninin açıkça bir etkinliği söz konusudur. Bu etkinlik karar ve inşa aşamasından inşa

(27) D.Wilber, "Builders and Craftsmen of Islamic Iran: The Earlier Periods". *Art Archeology Research Papers*, 9-10 (1976) s. 31-39.

eyleminin bitimine kadar olan bir süreci kapsamaktadır. Mimarın ise teknik açıdan tasarımın yürütülmesi ile, inşa eylemine dahil olan organizasyonun denetiminden sorumlu olduğunu düşünebiliriz.

Mimarın etkinliği, baninin etkin rolü ve statüsü altında sönük kalmış, kişisel olarak ön plana çıkamamıştır. Devletin ve dinin koruyucusu durumundaki bani; yüklenmiş olduğu böyle bir sorumluluk bilinci ile kurumlaşmaya ihtiyacı olan yeni bir beyliğin temellerini, elinde bulundurduğu maddi olanakları da kullanarak; mimar aracılığıyla inşa eylemine girişmiştir.

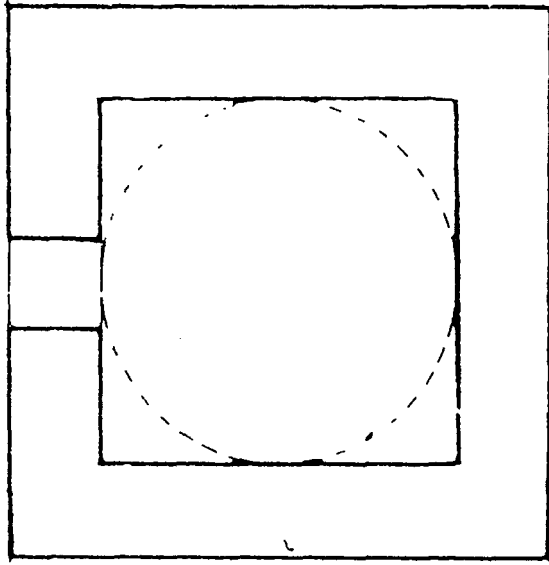
KAYNAKÇA

- ARSLAN, H.ÇETİN : *Erken Dönem Osmanlı Sanatında Bani Mimar İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1993.
- ASLANAPA, OKTAY: *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949.
- ASLANAPA, OKTAY: *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı* (14. yüzyıl) İstanbul 1977.
- ASLANAPA, OKTAY: *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.
- AYVERDİ, E.HAKKI : *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966.
- AYVERDİ, E.HAKKI: *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II.Murad Devri*, II, İstanbul 1972.
- BAYKAL-KAZIM : *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950.
- ÇETİNTAŞ, SEDAT: *Bursa'da Murad I. ve Bayezid I. Devri Yapıları*, İstanbul 1952.
- ÇULPAN, CEVDET: *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975.
- GOODWIN, GODFREY : *A History of Ottoman Architecture*, London 1971.
- HASOL, DOĞAN : *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1988.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ : *Tacii'l Tevarih*, I. (Çev.I.Parmaksızoğlu) Ankara 1974.
- İBN-İ KEMAL: *Tevârih-i Al-i Osman*, I-II, (Çev.Ş.Turan) Ankara 1987.
- KARAMAĞARALI, Beyhan: "Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri" *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971), s.331-36.
- KOYUNOĞLU, M.T.: *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935.
- KURAN, APTULLAH : *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964.
- MAYER, L.A. : *Islamic Architecture and Their Works*, Geneve, 1956.
- ONUR, ORAL : *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972.
- ORHONLU, CENGİZ : "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2(1981), s.1-30.
- ÖNEY, GÖNÜL : *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971.
- ÖNKAL, HAKKI : *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992.

- ÖZ, TAHSİN : "Eski Cami Planları ve Kimi Vesikalar" *Yedigün*, 172/3-4 (1936), s.8-9.
- ÖZON, M.NİHAT : *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul 1983.
- SÖNMEZ, ZEKİ : *Anadolu Türk--İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989.
- ŞEMSEDDİN SAMİ: *Kâmûs-ı Türki (Temel Türkçe Sözlük) I. III*, Tercüman Yayınları, İstanbul 98
- TUNÇ, GÜLGÜN: *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978.
- UZLUK, ŞERAFETTİN : "Hacı Alaeddin ve Türk Rönesans Mimarları Üzerindeki Tesiri", *Arkitekt*, 1-2(1941/42), s.28-34.
- ÜLGEN, A.SAIM : "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938), s.53-69.
- WILBER, D. : "Builders and Craftsman of Islamic Iran: The Earlier Periods", *Art Archeology Research Papers*, 9/10 (1976), s.31-39.
- YÜKSEL, İ.AYDIN: *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Cami*, Ankara 1993.

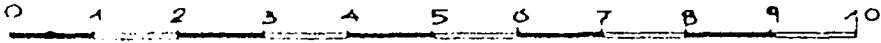
KISALTIMA LİSTESİ

- Bkz. : Bakınız
- A.g.e.: Adı geçen eser
- A.g.m. : Adı geçen makale
- Env. : Envanter

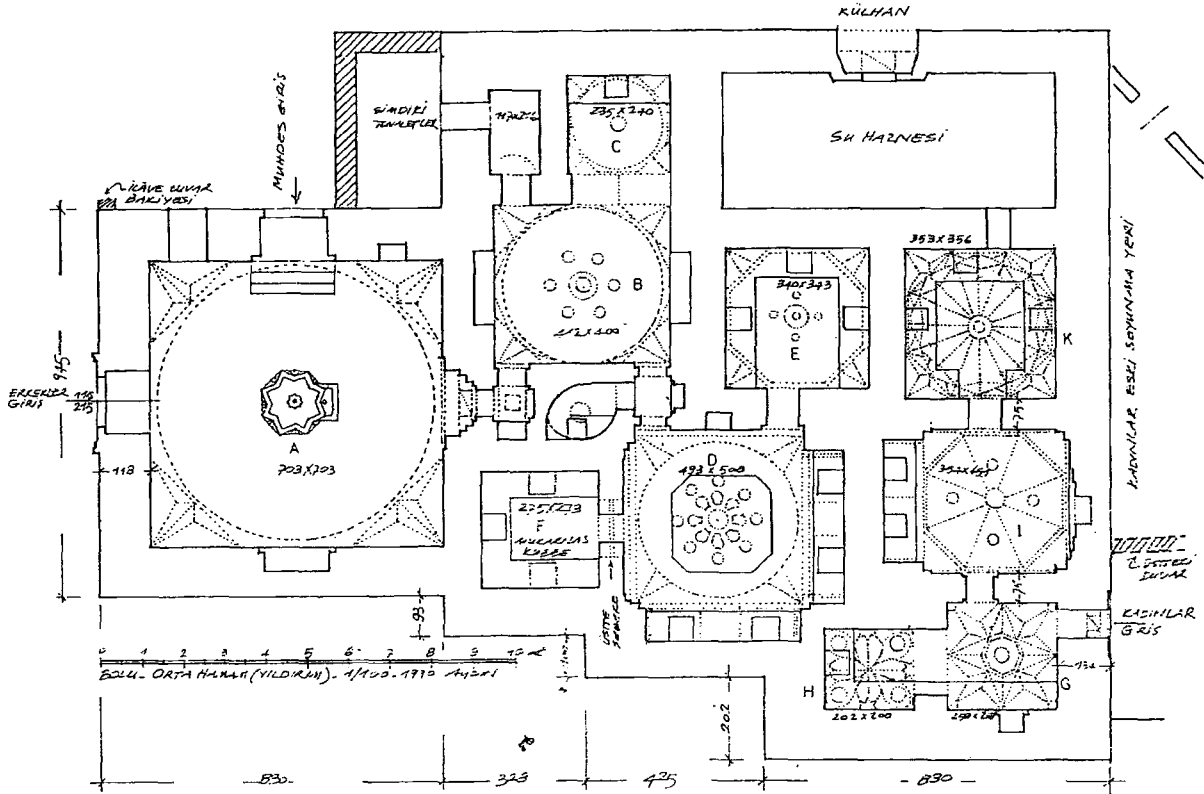

E.H.A
1962

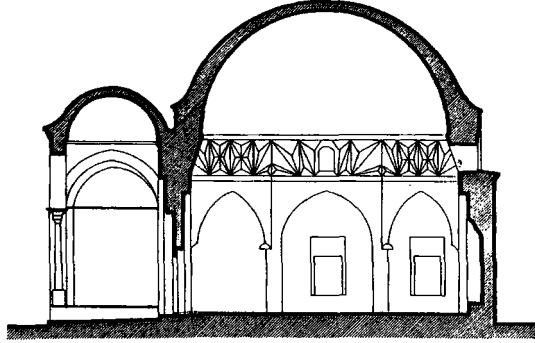
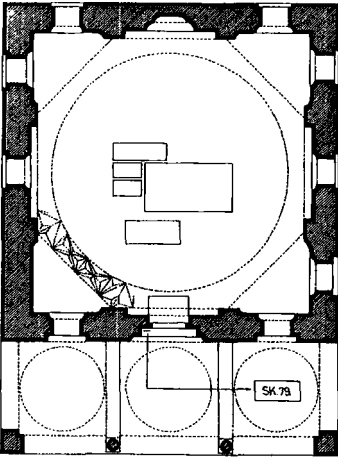
2.

Çizim 1: İznik, Hacı Hamza Kümbeti planı (1966, E.H.Ayverdi)

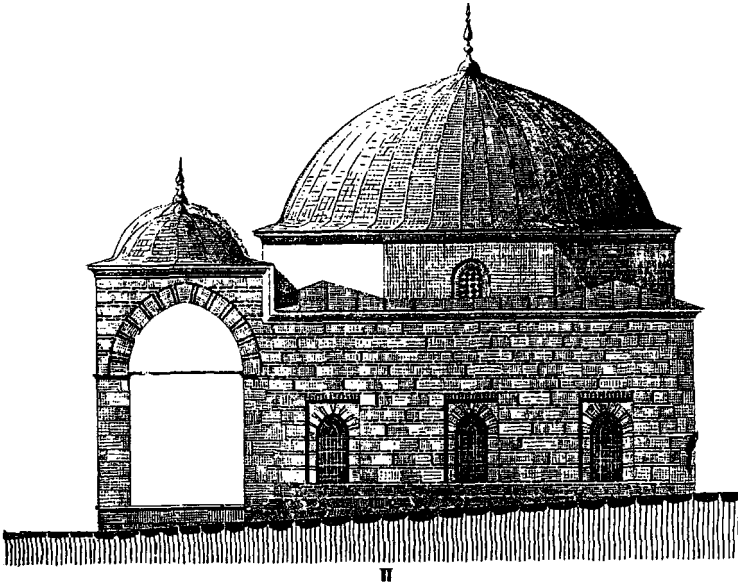

Çizim 2: Bolu, Orta Hamam (Yıldırım Hamamı) planı (1993, İ.A.Yüksel)

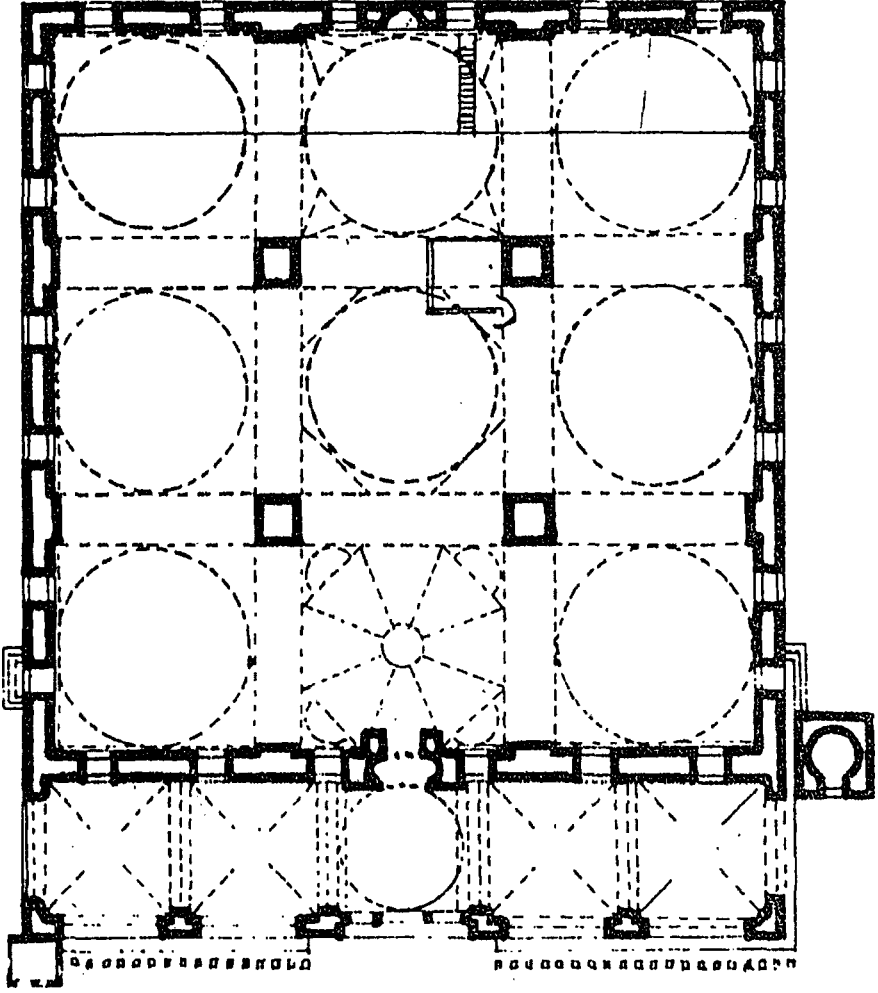

0 1 2 3 4 5m

Çizim 3: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, plan ve boylamasına kesit (1989, Z.Sönmez)

Çizim 4: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, batı cephenin çizimi (1952, S.Çetintaş)

Çizim 5: Edirne, Eski Camii planı (1964, A.Kuran)

Resim 1: Ankara, Murad Hüdavendigâr Köprüsü (Çankırı Köprüsü), kitabe, (1993, H.Çetin Arslan)

Resim 2: Bolu, Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), kuzeybatıdan genel görünüm (1993, H.Çetin Arslan)

Resim 3: Bolu Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), kuzeyden görünüm (1993, H.Çetin Arslan)

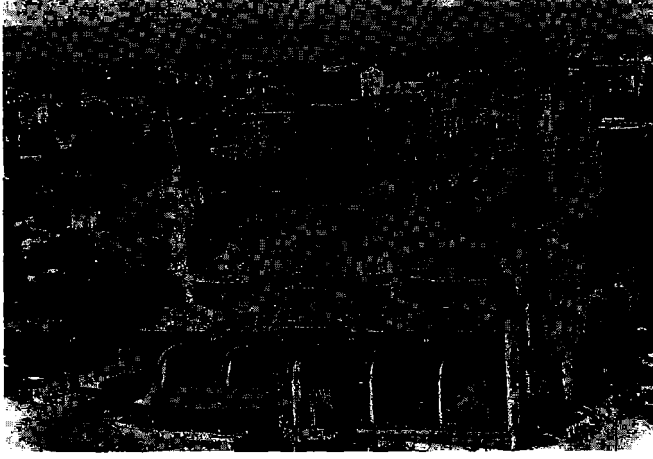
Resim 4: Bolu Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), giriş kapısı üzerindeki mimar kitabesi. (1993, H.Çetin Arslan)

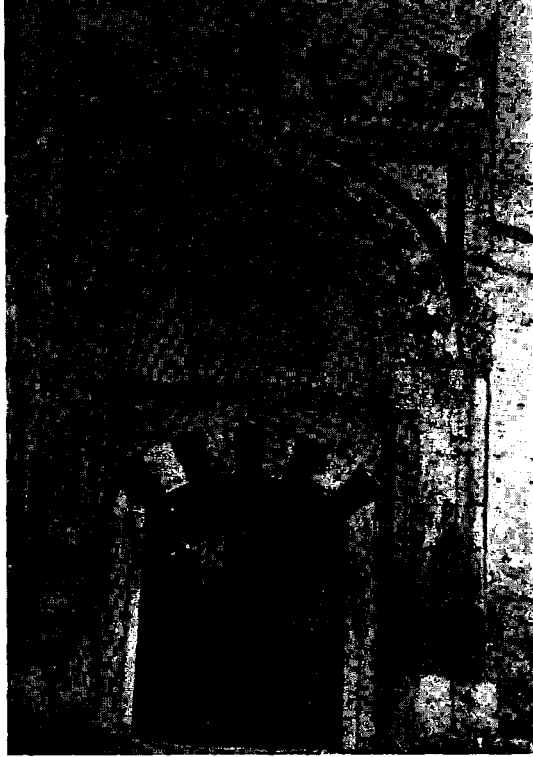
Resim 5: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, türbe, kuzeybatıdan genel görünüm (1989, Z.Sönmez)

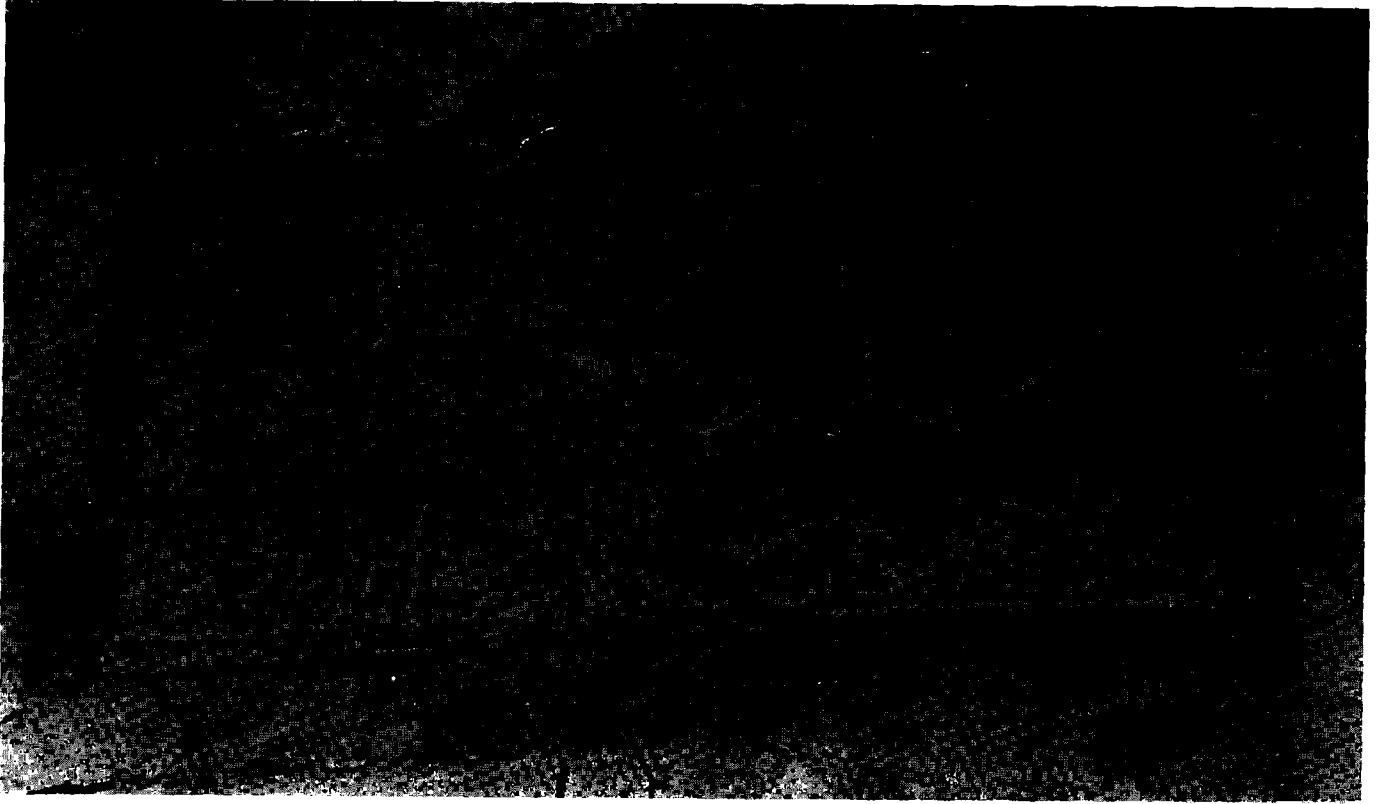
Resim 6: Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, bani ve mimar kitabesi (1989, Z.Sönmez)

Resim 7: Edirne, Eski Camii, kuzeyden genel görünüm (1986, O.Aslanapa)

Resim 8: Edirne Eski Camii, batı giriş kapısı (1989, Z.Sönmez)

Resim 8: Edirne Eski Camii, batı giriş kapısı (1989, Z.Sönmez)

ZAVİYELİ CAMİLERDE MİNARE PROBLEMİ¹

A.Osman UYSAL *

Özellikle Erken Osmanlı Dönemi'nde -diğer yapı tiplerinin yanı sıra- zaviyeli ya da çok fonksiyonlu camiler şeklinde adlandırılan binaların inşa edildiğini biliyoruz.

Menşei açısından zaviyeler ve Anadolu Selçuklu Devri kapalı medreselerine bağlanan zaviyeli camilerin fonksiyonu hususu uzun bir süre tartışılmıştır². Günümüzde artık, bu yapıların tam anlamıyla bir cami olmadıkları kabul edilmektedir. Bununla birlikte, kubbeli orta salonun güneyinde (kıble) ki mihraplı bölüm, mescit vazifesi görür. Mescit kısmının zemini, diğer kısımların zemininden yüksek tutulmuştur. "Tabhane" olarak adlandırılan yan mekanlar ise, ocaklar ve dolaplarıyla dünyevi işler için ayrılmışlardır.

Daha ziyade Erken Osmanlı Dönemi'nde yaygınlaşan söz konusu yapıların birçoğunun kitabesinde veya vakfiyesinde "imaret" ya da "zaviye" tabiri geçmektedir³.

-
- (*) Doç.Dr.A.Osman UYSAL, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
- (1) Bu tebliğ, 1985 yılında hazırladığımız "Erken Osmanlı Dönemi Minareleri" konulu master tezimizde ulaştığımız sonuçlardan bir kısmını ihtiva etmektedir.
- (2) Bu konuda bkz.: Eyice, S., "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İhtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler", *I.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, Sayı: 1-2, İstanbul, 1962-1963, s.11, v.d.
- (3) Mesela bu plan tipine sahip İznik Orhan Gazi İmaret'i, Bursa Orhan Gazi Camii ve İznik Nilüfer Hatun İmaret'i kitabelerinde "imaret" kelimesi geçmektedir. Kaynaklarda Bursa Hüdavendigar Camii için de "imaret" tabiri kullanılmaktadır. Hüdavendigar Camii için bkz. Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, I. Haz.: M.Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.147. Buna mukabil İznik'deki Yakup Çelebi Zaviyesi (XIV. yüzyılın ikinci yarısı) ve Bursa Ebu İshak Paşa Camii ile ilgili arşiv vesikalarında, bu yapıların "zaviye" oldukları kaydedilmiştir. Bkz.; Ayverdi, E.H., *İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, C.I, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, No: 57, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s.328-394.

Bütün bu veriler, bahsettiğimiz eserlerin -en azından ilk yıllarda- cami değil, imaret ya da zaviye olarak inşa edildiklerini ortaya koymaktadır.

Zaviyeli camilerin ihtiva ettikleri problemlerden birisi de minare meselesidir.

Burada, seçilmiş örneklerden hareketle konuyu gözler önüne sermeye çalışacağız:

Osmanlıların bu türde inşa ettikleri ilk eserlerden birisi İznik Orhan Gazi İmareti'dir. H.725/M.1325 tarihini taşıyan yapı, Prof.Dr.Oktay Aslanapa'nın gerçekleştirdiği kazıyla gün ışığına çıkarılmıştır⁴. Kalıntılarında anlaşıldığı kadarıyla minaresiz yapılmıştır. Yine, XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Bilecik Orhan Gazi İmareti ile yüzyılın son çeyreğinden İznik Nilüfer Hatun İmareti (M.1388), Yenişehir Seyyid Mehmed Dede (Postınpuş Dede) Zaviyesi, İznik Yakup Çelebi İmareti ve Bursa Ali Paşa Camii (XIV. yüzyılın ikinci yarısı) de minaresiz yapılarıdır.

Buna karşılık H.740/M.1339-1340 tarihli Bursa Orhan Gazi Camii ve Bursa Hüdavendigâr Camii (H.767/M.1365 - H.787/M.1385)'nde bugün birer minare dikkati çekmektedir.

Bursa Orhan Gazi Camii'nin kuzeydoğu köşesinde, beden duvarının üzerine oturan minarenin ilk yapıya ait olması çok zayıf bir ihtimaldir (Resim: 1). Minarenin XVII. yüzyıl⁵ ya da XVIII. yüzyıldan sonra⁶ meydana getirildiği yolunda görüşler vardır. A.Gabriel, minarenin asıl yapıyla bağlantısız şekilde XIX. yüzyılda inşa olduğunu ifade etmiştir⁷. Minarenin cami duvarına oturtuluş tarzı ve ulaşım için kagir bir merdivenin bulunmayışı, kuruluşun cami ile birlikte planlanmadığını düşündürmektedir.

Aynı durum Bursa Hüdavendigâr Camii minaresi için de söz konusudur. Hüdavendigâr Camii'nde alışılmışın dışında, üst kat revağının kuzeydoğusundaki ayağın üstüne oturtulan minare, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Şekil: 1). Minareye, üst kat revağına sonradan ilave edilen

(4) Bkz.; Aslanapa, O., "İznik'te Sultan Orhan İmareti Camii Kazısı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 1, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul. 1965, s.16-31

(5) Ayverdi, E.H., *a.g.e.*, s.76

(6) Çetintaş, S., *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da İlk Eserler*, E.E. ve Müz. Umum Müdürlüğü, Rölöve Bürosu Yayınlarından, M.E.Basımevi, İstanbul, 1946, s.19.

(7) Gabriel, A., *Une Capitale Turque: Brousse*, I, Paris. 1958, p.47.

bağdadi bir kuruluşla ulaşılmaktadır. E.Hakkı Ayverdi ve Sedat Çetintaş, minarenin orijinal olduğu görüşündedirler⁸. Fakat, A.Gabriel, minarenin sonradan buraya yerleştirildiğini vurgulamakla birlikte, binanın asli halinde minareli olması ihtimali üzerinde durmakta ve minarenin yeri konusunda değişik hipotezler ileri sürmektedir⁹. Bunlar arasında bir tanesi oldukça dikkate değer:

Gabriel'in esas itibariyle Bursa Orhangazi Camii, Hüdavendigâr Camii, Bursa Yıldırım Camii (M.1386-1387/M.1399-1400 arası), Bursa Yeşil Camii (H.822/M.1419) (Resim: 2) ve Bursa Muradiye Camii (H.828/M.1425-H.830/M.1426-1427)(Resim: 3) için üzerinde durduğu bu hipoteze göre; zikrettiğimiz yapılarda, giriş açıklığının iki yanında¹⁰ - tıpkı bazı Selçuklu medreselerinde ve Konya Sahip Ata Camii'nde olduğu gibi- birer minare yer alıyordu.

Ancak, bu yapılarda, böylesine bir minare kompozisyonuna işaret edebilecek hiçbir iz yoktur. Yıldırım Camii (Şekil: 2) ve Yeşil Camii'de girişin iki yanında görülen merdivenler üst kata çıkışla ilgilidirler. Kaldı ki, Yıldırım Camii, üst kattaki düzeninden anlaşıldığı kadarıyla, ilk örneklerin aksine minareli olarak planlanmıştır. Yapıda, kuzey cephenin iki köşesinin üzerinde yükselen minarelere ulaşım, girişin iki yanındaki helezonik merdivenlerle çıkılan üst katta bulunan birer dehliz vasıtasıyla sağlanmıştır. Yıldırım Camii'nin cephesini taçlandıran orijinal minareleri yıkılmıştır. Bugün camiinin batı cephesi yakınında yer alan minare yakın tarihlerin işidir¹¹.

Albert Gabriel'in bu hipotezi bir yana, Hüdavendigâr Camii'ndeki minare, hem konum, hem de statik açıdan mahzurlu ve alışılmadık bir yerde bulunmaktadır. Herşeyden önce zaviyeli camilerin hiçbirinde böyle revak ayağının üstüne bindirilmiş minare yoktur. Zaviyeli camilerin çoğunda minare, revağın gerisindeki duvarın doğu veya batı köşesinin üs-

(8) Bkz.; Çetintaş, S., *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Beyazıt Binaları*, E.E.Müz.Genel Müdürlüğü, Rölöve Bürosu Yayınlarından. M.E.Basımevi, İstanbul. 1952, s.6; Ayverdi, E.H., *a.g.e.*, s.252'de; "...müelliflerin fikirlerinin tetkiki sırasında söylediğimiz gibi, biz bu minarenin asıldan olduğuna ve sonradan ekleme olsa, kimsenin kalkıp buraya minare yapmayı akhna getirmeyeceğine ve buna cesaret edemeyeceğine kaani'iz" denilmektedir.

(9) Bkz.; Gabriel, A., *op.cit.*, p.56.

(10) Gabriel, Orhan Gazi Camii'nin başlangıçta iki minareli olduğu yolunda bir hipotez ileri sürmektedir. Yazar, Bursa'daki Yıldırım, Yeşil ve Muradiye camileri için de aynı hipotezi ileri sürmektedir. Ona göre çifte minareler, tıpkı bazı Selçuklu yapılarında olduğu gibi giriş kapısının iki yanında yükseliyorlardı. Bkz.; Gabriel, A., *op.cit.*, p.47, 206-207.

(11) Şimdiki minare 1972 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır. Bkz.; Baykal, K., *Bursa ve Anıtları*, İstanbul. 1982 (2), ek liste. Bu arada, Bursa Yeşil Camii ve Edirne Muradiye Camii'nin minarelerinin geç dönemde yenilendiklerini belirtmek gerekiyor.

tüne bindirilmiştir. Bazılarında ise duvara bitişik yapılmıştır. Minareye ulaşmayı sağlayan merdivenin iğreti hali de, kuruluşun orijinalitesi hususunda kuşku yaratmaktadır (Resim: 4, 5).

Bursa Yıldırım Camii gibi XIV. yüzyılın sonlarında yapılan Edirne Yıldırım Camii (H.802/M.1399-1400)¹² ve Milas Firuz Bey Camii (H.799/M.1396) de minareli olarak inşa edilmişlerdir. Edirne Yıldırım (Resim: 6) ve Milas Firuz Bey camilerinde, duvarın üstüne bindirilen minareye ulaşma sorunu gayet akılcı bir şekilde çözülmüştür.

Milas Firuz Bey Camii'nde minare, alışılmış konumunun dışında oldukça farklı bir yere; güneye doğru taşan mihrapönü mekanının batı duvarı ile, batıdaki yan mekanın güney duvarının keşiştiği güneybatı iç köşenin üzerine bindirilmiş, minareye ulaşma meselesi ise; orta mekanın batı duvarının içine yerleştirilmiş merdivenli bir dehlizle sağlanmıştır (Şekil: 3). Edirne Yıldırım Camii'nde minare; girişin bulunduğu doğu cepheyle, güney cephenin keşiştiği köşenin üstünde yer almaktaydı. H.1165/M.1752 yılında Edirne'de büyük hasara yol açan deprem¹³ sırasında yıkılmış olması gereken¹⁴ minare, XVIII. yüzyılda taş malzeme kullanılarak yeniden inşa edilmiş¹⁵; 1953 yılındaki depremde tekrar harap olmuştur¹⁶. Bugün pabuç seviyesinden yukarısı mevcut değildir. Fakat minareye çıkışı sağlayan merdivenli dehliz halen ayakta. Giriş açıklığının güneyinde kalan duvarın içinde bulunan merdivenli dehliz, minareye kadar yükselmektedir.

Minareye ulaşma konusundaki bu çözüm, Edirne Gazi Mihal (H.825/M.1421-1422), Edirne Muradiye (H.830/M.1426-1427) (Resim: 7) (Şekil: 4), Tire Yeşil İmaret (H.845/M.1441) (Şekil: 5) ve Üsküp İsa Bey (M.1475-1476) camileri gibi eserlerde tekrarlanmıştır. Bunlardan Tire Yeşil İmaret'in dışındakilerde minare, duvarın üstüne oturmaktadır.

Buna karşılık, Bursa Muradiye Camii, Ankara Karacabey Camii (H.831/M.1427) (Resim: 8; Şekil: 6), Üsküp Alaca-İshak Bey Camii (M.1438-1439 inşa, M.1519 tevsi) ve Filibe Şihabüddin Paşa Camii

(12) Bu yapı hakkında bkz.; Kuran, A., "Edirne'de Yıldırım Camii", *Belleten*, C.28, Sayı: 111, T.T.K. Yayını, Ankara. 1964, s.419-428.

(13) Peremeci, O.N., *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınlarından, Sayı: 6, Resimli Ay Matbaası, İstanbul. 1940, s.53.

(14) Uysal, A. Osman, *Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Sos.Bil. Enstitüsü (Yayınlanmamış Master Tezi), Ankara. 1985, s.153.

(15) Kuran, A., *a.g.m.*, s.425

(16) Onur, O., *Türk Mimari Vesikalarından Edirne Minareleri*, Yenilik Basımevi, İstanbul. 1974, s.19.

(H.848/M.1444-1445)'nde (Şekil: 7) minare, duvar üstüne değil, yapıya bitişik kaidelere binerler. Fakat yine de, Ankara Karacabey Camii minaresinde, iç kuruluşa varmak için ayrı bir merdiven gerekmiştir. Üsküp Alaca-İshak Bey Camii'nde ise, kısa bir merdivenli dehlizle minareye girilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Tire Yahşi Bey İmaret'i'nde de minareye ulaşım, duvar içindeki merdivenli dehlizden sağlanmakla birlikte; minare, duvar üzerine oturmaz. Başlı başına bir kaideye sahiptir. Bütün bunlardan farklı olarak Filibe Şihabüddin Paşa Camii'nde minarenin kaidesi, harimin içinde kalmıştır.

Zaviyeli camiler denen yapı grubunun ilk örnekleri minaresiz inşa edilmişlerdir. Bu gruba giren eserlerde minare elemanı ile ancak, XIV. yüzyılın sonlarına doğru karşılaşmaktadır ki; bu durum, zaviyeli camilerin asıl fonksiyonlarıyla doğrudan ilgilidir.

Şöyle ki, plan şemalarının ve mekan kompozisyonlarının hemen ortaya koyduğu şekilde, bu binalar, cami olmak maksadıyla inşa edilmişlerdir. Kitabelerine veya vakıf kayıtlarına göre "imaret" veya "zaviye" olarak meydana getirilmişlerdir.

Gerçi bünyelerinde bir mescit kısmı vardır. Fakat, zemini yükseltılarak diğer bölümlerden ayrılan mescit, bir imaret ya da zaviyede bulunan mekanlardan sadece birisidir. Zaviye ve imaret türü binalar esas itibarıyla dervişlerin, fakirlerin, "ayende ve revende" nin, yani oradan gelip geçenlerin barınma, yeme-içme ve sağlık ihtiyaçları gibi amaçlara hizmet ediyorlardı. Bunların Edirne ve Bursa gibi şehirlerin hakim mevkilerinde, ya da yeni tesis olunan mahallelerde kurulmalarına bakılırsa Selçuklu Devri'nin tekke ve zaviyeleriyle de büyük benzerlikleri bulunduğu düşünülebilir.

Dolayısıyla, başlangıçta sadece zaviye veya imaret fonksiyonuna hizmet eden İznik Orhan Gazi İmaret'i, Bilecik Orhangazi İmaret'i, Yenişehir Seyyid Mehmed Dede Zaviyesi ve İznik Nilüfer Hatun İmaret'i gibi örneklerde minare inşasına gerek duyulmamıştır.

Fakat, XIV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen Milas Firuz Bey, Bursa Yıldırım, Edirne Yıldırım camileri ile, XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa Yeşil Cami, Edirne Gazi Mihal, Edirne Muradiye ve Bursa Muradiye camilerinde, minarenin de yapı bünyesine dahil edildiğini görüyoruz.

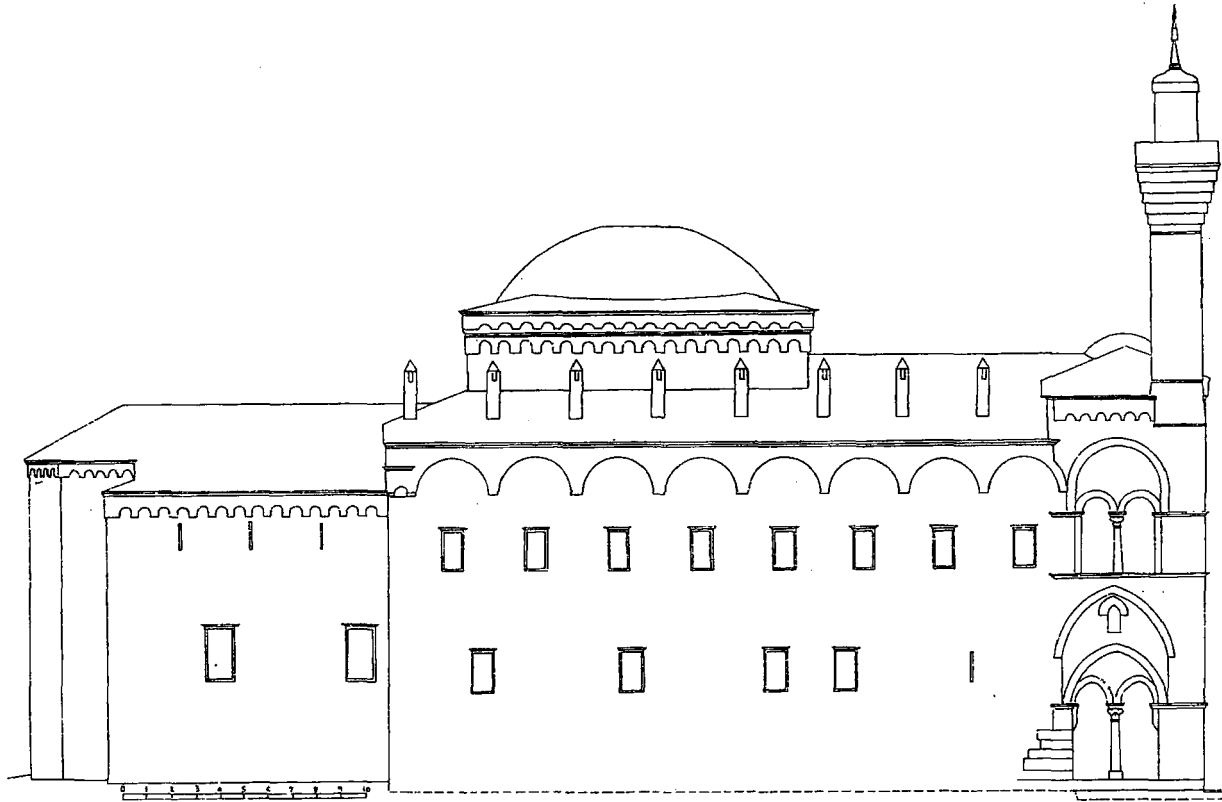
Minareli örneklerden, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilen Milas Firuz Bey, Bursa Yıldırım, Edirne Yıldırım,

Bursa Yeşil, Edirne Gazi Mihal ve Edirne Muradiye camilerinde minare, bağımsız bir kaideye sahip olmayıp, pabuç elemanı vasıtasıyla beden duvarının üzerine oturmaktadır. Minarelerin genellikle böyle kaidersiz yapılarak duvar üstüne bindirilmeleri ve mütevazi boyutta inşa edilmeleri de, yine söz konusu yapılarda ibadet fonksiyonunun ikinci planda kalmasıyla ilgili olmalıdır.

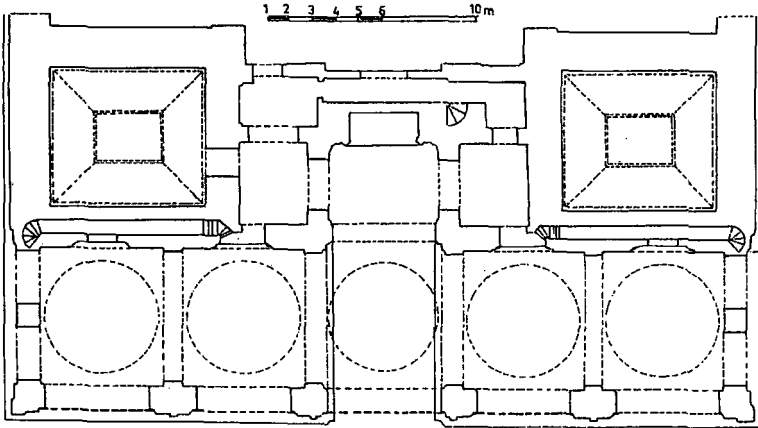
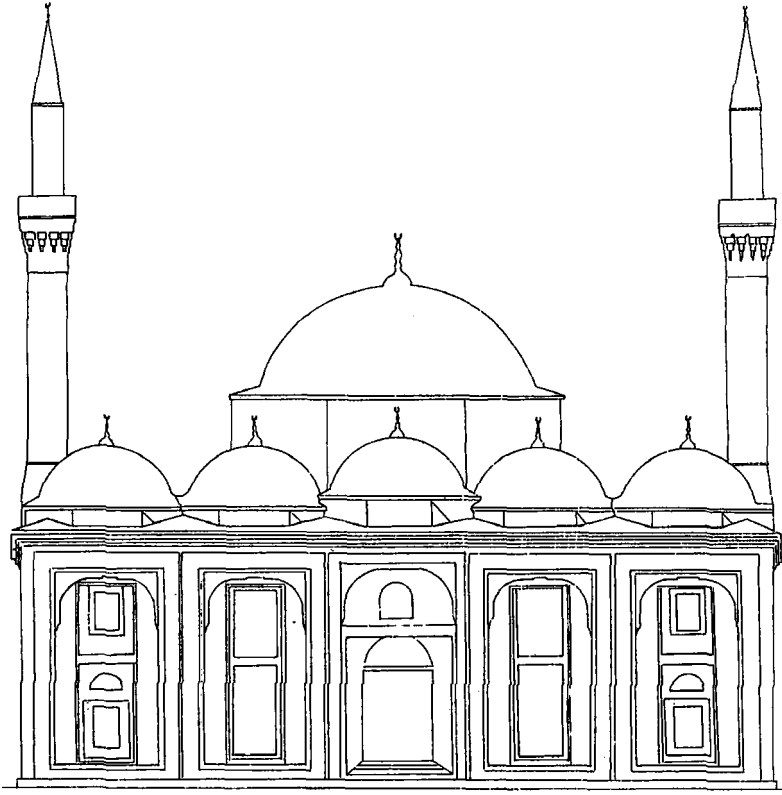
Bununla birlikte, Üsküp Alaca-İshak Bey Camii, Ankara Karacabey Camii ve Tire Yeşil İmaret gibi örneklerde, diğer Osmanlı camilerinin birçoğunda karşılaştığı şekilde, gerçek anlamda kaideye sahip minareler bulunmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki; Erken Osmanlı mimarisinde ve Beylikler Devri mimarisinde zaviyeli ya da çok fonksiyonlu şekilde vasıflandırılan camilerin asıl fonksiyonu imaret veya zaviyedir. Bu yüzden ilk örnekler minaresiz inşa olunmuşlardır. Fakat XIV. yüzyılın sonlarına doğru; belki imaret işlevindeki bir takım değişimler, belki estetik kaygılar ya da bugün için bilemediğimiz başka sebeplerden dolayı minareli yapılmaya başlanmışlardır.

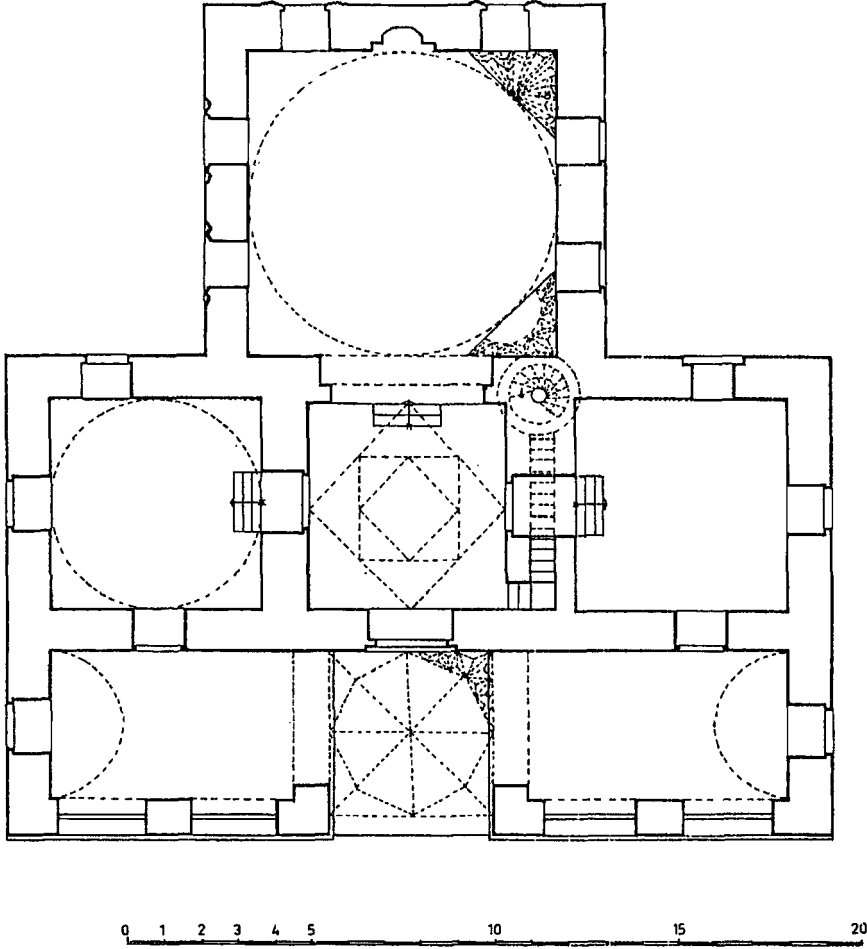
Zaviyeli camilerin birçoğunda minare, giriş cephesindeki revağın gerisinde kalan duvarın doğu veya batı köşesine bindirilmiştir. Bunlara ulaşma meselesi ise, iç mekanda yer işgal etmeyecek tarzda, duvarın içine merdivenli bir dehliz yapılmak suretiyle çözülmüştür. Dikkati çeken bir husus da, bu tür yapılardaki minarelerin, yapı kütleleriyle uyumlu, mütevazi boyutta olmalarıdır.

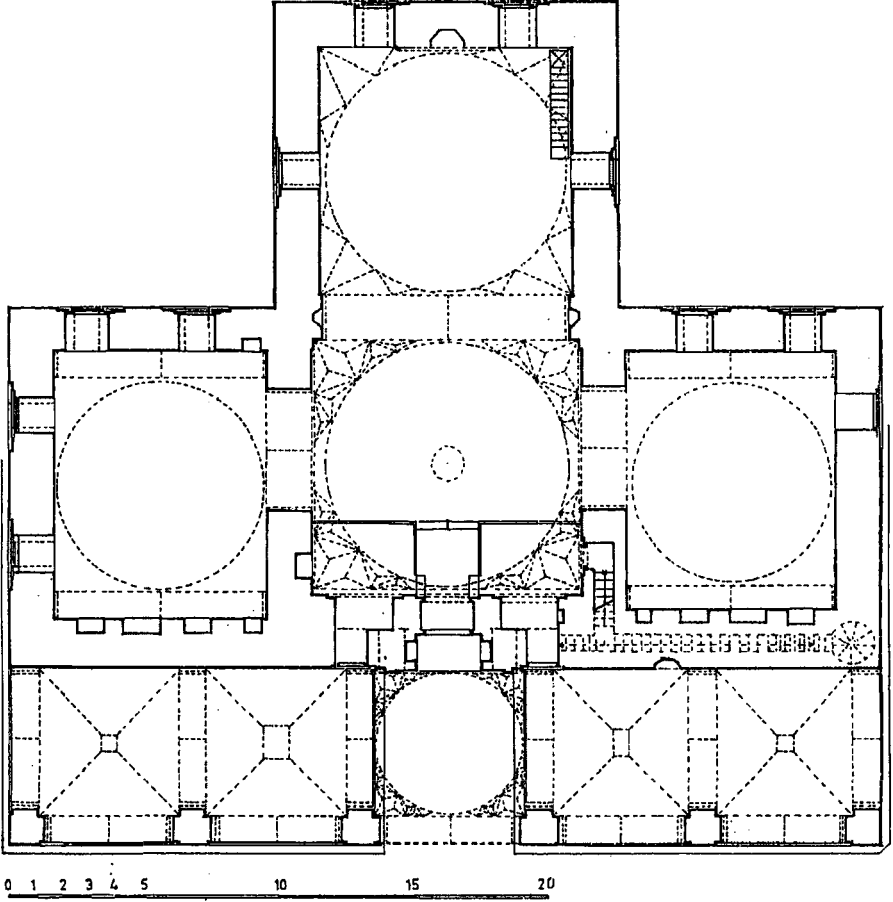
Şekil 1: Bursa Hüdavendigâr Camii (A.Gabriel'den)

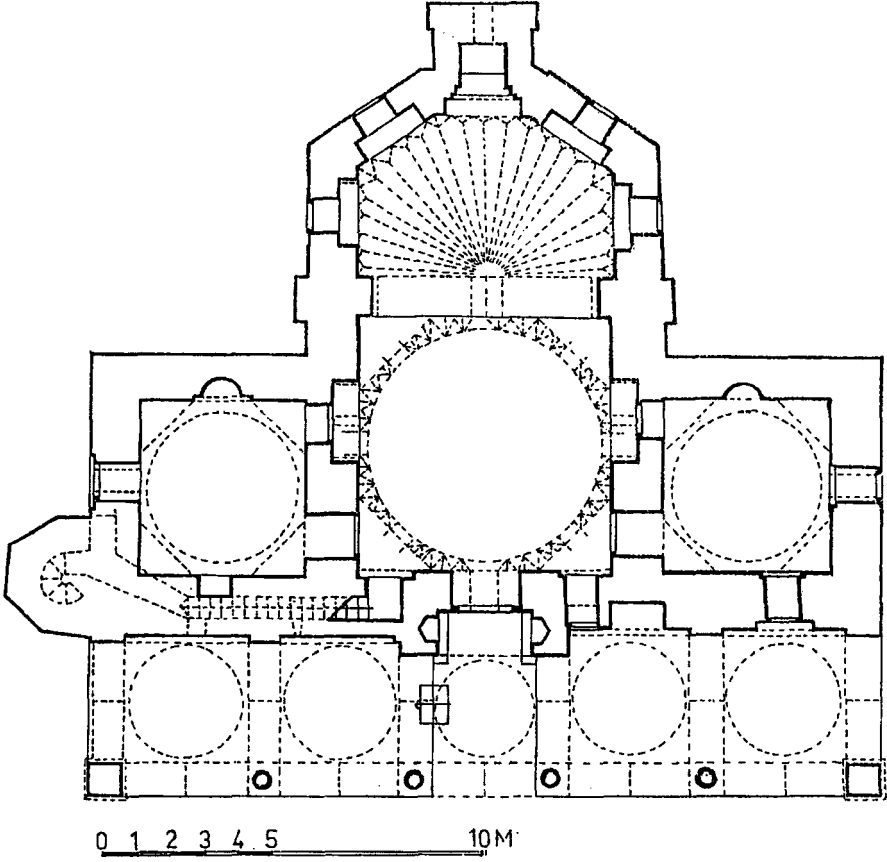
Şekil 2: Bursa Yıldırım Camii plan ve cephesi (S.Çetintaş'dan)

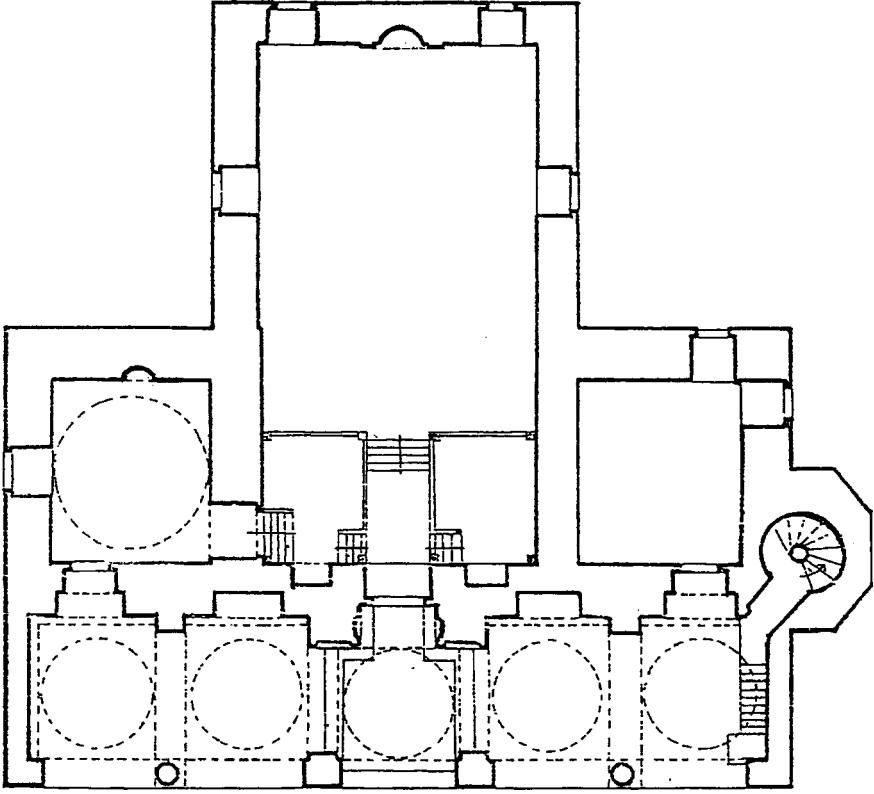
Şekil 3: Milas Firuz Bey Camii planı (E.H.Ayverdi'den)

Şekil 4: Edirne Muradiye Camii'nin planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek)

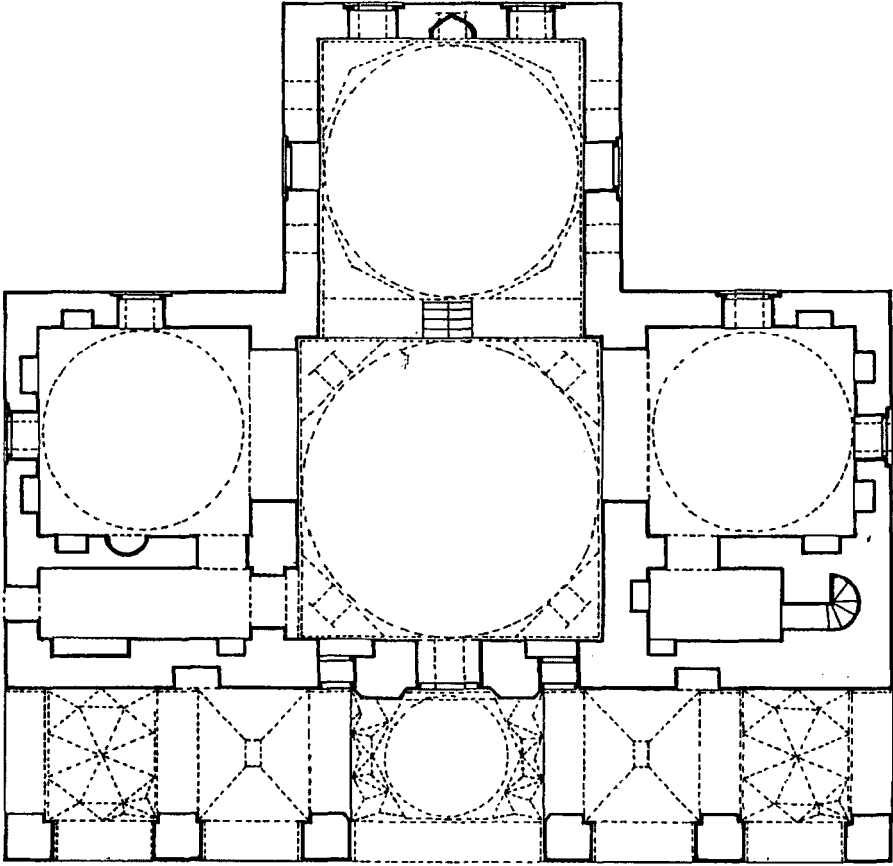

Şekil 5: Tire Yeşil İmaret Camii planı (E.H.Ayverdi'den)

0 1 2 3 4 5 10

Şekil 6: Karacabey Camii planı (E.H.Ayverdi'den)

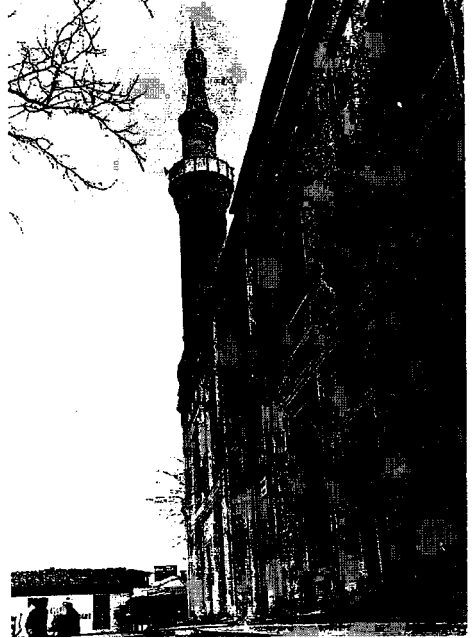

0 1 2 3 4 5 10 15 M

Şekil 7: Filibe Şihabüddin Camii'nin planı (E.H.Ayverdi'den)

Resim 1: Bursa Orhangazi Camii minaresi

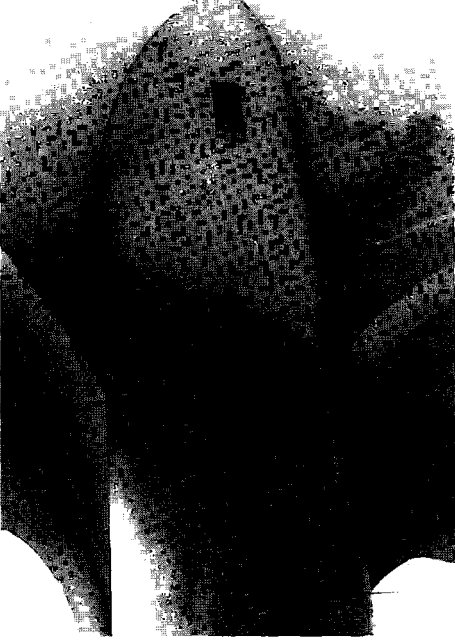
Resim 2: Bursa Yeşil Camii, kuzey cephe

Resim 3: Bursa Muradiye Camii minaresi

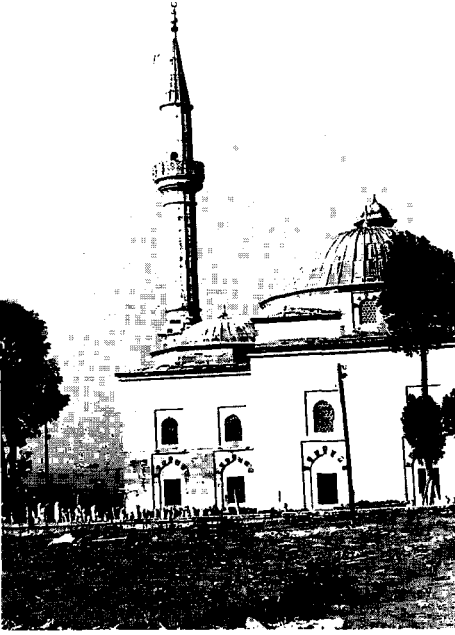
Resim 4: Bursa Hüdavendigâr Camii minaresi

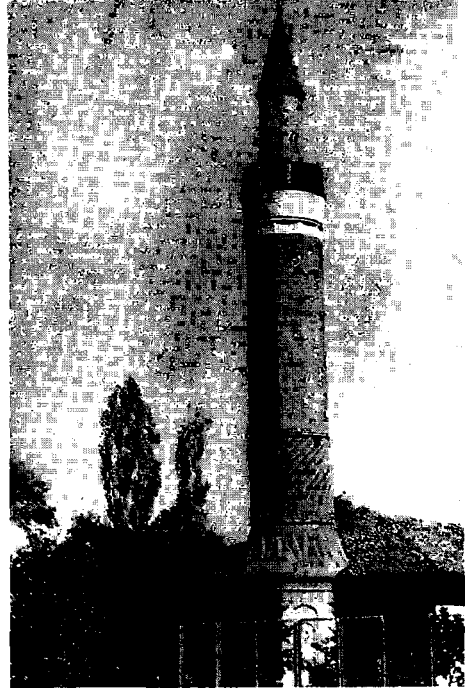
Resim 5: Bursa Hüdavendigâr Camii üst kat revağından minareye çıkmayı sağlayan muhdes kuruluş

Resim 6: Edirne Yıldırım Camii minaresi

Resim 7: Edirne Muradiye Camii minaresi

Resim 8: Ankara Karacabey Camii minaresi

KARAMAN HİSAR MAHALLESİNDEKİ TARİHİ EVLERDEN BİR ÖRNEK: HAMDİ ÖZSAYAN'IN EVİ

*Mine ULUSOY **

Tarihi M.Ö. 6000 yıllarına kadar inen Karaman, asırlar boyunca pek çok medeniyet faaliyetine sahne olmuştur.

Selçuklu Dönemi'nin çok az sayıdaki örnekleri hariç, Karaman ve Osmanoğulları'ndan günümüze kalan cami, medrese, türbe, tekke, hamam gibi sosyo-kültürel yapıların çoğu kullanılır vaziyettedir. Fakat aynı yüzyıllarda yapılmış sivil mimari örnekleri mevcut değildir. Ancak sonraki yüzyıllarda yapılmış sivil mimari örnekler geçmiş yüzyıl geleneklerinin etkisi altında inşa ettirildiğinden, yakın tarihlerde yapılmış bazı evlerin plan, yapım tekniği, malzeme ve süslemelerine bakarak, daha eski devirlerdeki benzerleri hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu makalemizde incelediğimiz Hisar Mahallesi'ndeki tarihi ev¹, yaklaşık 200-250 sene önce yapılmış olmasına rağmen, daha eski mimari örneklerin geleneklerini yaşatan böyle bir örnektir².

Kültür Bakanlığı'nca 28 kapı no su ile tescil edilen bu ev, halen Hamdi Özsayan'a aittir. Ev, Karaman'da iç kalenin kuzey batısına inşa ettirilmiş olup, evin duvarlarının bir kısmı da kaleyi çeviren surların üzerine oturtulmuştur. Ev tek katlıdır ve üzeri düz toprak dam ile örtülmüştür.

(*) Mine ULUSOY, Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi - KONYA

(1) Bu inceleme 11.1.1990 tarihli seminer çalışmamızın genişletilmiş bir bölümüdür.

(2) 28 no lu ev ilk olarak 9.5.1981 tarihinde A-2829 no lu sayı ile tescil edilmiştir.

Bu ev, Türk evi plan tiplerinden olan iç sofalı evler grubuna giren mabeynli ev örneklerindedir. Bu tip evlerde haremlik ve selamlık bölümleri vardır. Oda sayısının birden fazla olduğu evlerde genellikle baş oda selamlığa ayrılmış, diğer oda hareme tahsis edilmiştir.

İki oda bir mabeyn şeklinde planlanmış olan evin kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarları diğer duvarlardan farklı olarak yaklaşık 150 cm kalınlığındadır. Zira bu duvarlar, eski kaleyi çeviren ikinci sura aittir.

Eve giriş güneybatı yönünden açılan ve tıpkı bir tavan göbeği gibi işlenmiş olan ahşap bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapı bir mabeyne açılmaktadır. Mabeynde küçük bir ocak mevcuttur.

Mabeynin güneydoğu duvarından açılan bir kapıyla selamlığa geçilir. Selamlık kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinden açılan pencerelerden aydınlatılmaktadır.

Odanın tavanı çıtalı ahşap kaplamalıdır. Girişin karşısına rastlayan sandıklık, gelinin çeyiz sandığının konulduğu ve zarif nakışlarla bezeli örtülerin sergilendiği, özel bir duvar nişidir. Buna evin kasası veya müzesi de denilebilir.

Odanın güneybatı ve kuzeydoğu duvarlarına bir niş içine yerleştirilen pencerelerin yanında, birer de ağız açık bulunmaktadır. Ağız açıklarının cephesi zarif ahşap kemerlerle bezelidir.

Oda kapısının kuzeydoğusunda bir gusulhane ve güneybatısında da farklı genişlikte ve bitişik olarak iki ağız açık bulunmaktadır. Ağız açıklar yatay raflarla bölümlere ayrılmış olup, yüzeyleri zarif ahşap kemerlerle süslenmiştir.

Oda duvarlarını pencere ve dolapların üzerinden çevreleyen terek, sandıklığın hizasında yükselmektedir. Zira sandıklığın yüksekliği, diğer duvar nişlerinininkinden fazladır.

Mabeynin kuzeybatı duvarına açılan bir kapıyla haremlik bölümüne geçilir. Haremlik bölümü güneybatıya açılan bir pencereden aydınlatılmaktadır. Odanın tavanı ahşap kirişlemelidir. Oda girişinin her iki yanında birer ağız açık vardır.

Girişin karşısında bulunan ocak her iki yanında bulunan ağız açıklarla bütünleşmiştir. Ağız açıkları, ikişer gözlü olarak planlanmış ve simetrik olarak düzenlenmiştir. Terekler oda duvarlarında hep aynı seviyededir. Fakat bu duvar yüzeyinde ağız açıklarının yüksekliği diğer

lerinden azdır. Burada ağız açıklarla terek arasında kalan duvar yüzeyleri ahşaplarla kaplanmıştır. Alçı ocağın yüzeyi testere dişi şeklinde silmelerin sınırlandırdığı süslemelerle bezenmiştir.

Ocak çevresindeki kaplamaların kısmen dökülmesi sonunda, bu duvarlarda ağız açıkların üst köşelerinden başlayarak, alçı ocağın üzerinden geçen bir kemerin varlığı ortaya çıkmıştır. Muhtemelen bu kemer eski kale surlarına aittir. Dolapların ve pencerelerin üzerinden dolaşan terek, kuzeydoğu duvarı hariç odanın bütün duvarlarında devam etmektedir.

Evin kuzeybatı cephesinde, ilaveten yapılmış gibi görünen bir mekan daha vardır. Buraya giriş, evin kuzey doğu köşesine bitişik olan ve güneybatıya açılan bir kapıdan sağlanmıştır. Mutfak olarak kullanıldığını tahmin ettiğimiz bu bölüm, şu anda harap vaziyettedir. Duvarlarda bir takım nişler açılmıştır. Kuzeybatı duvarında bir kemer ve yanında da bir pencere bulunuyor. Duvar kalınlığı ve malzemenin anlaşıldığı kadarıyla bu, muhtemelen kale surlarına ait bir duvardır. Kemerli olan kuzeybatı duvarına dik konumdaki kuzeydoğu duvarı, mekanın köşesine bağlandıktan sonra devam ettiği izlenimi veren bir harabe durumundadır. Evin kuzeydoğu köşesinde ki ilave mekanın, kalenin bir burcu ile ilgili olduğu ileri sürülebilir.

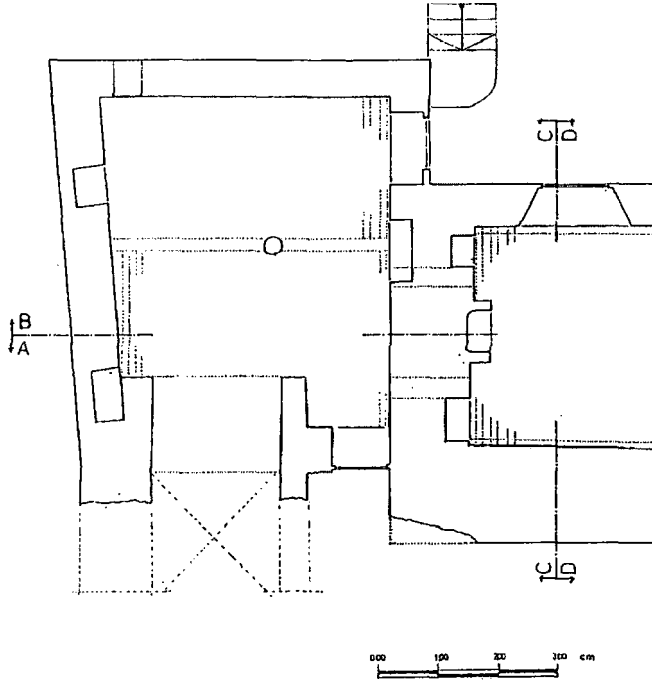
28 no lu eve, yakın çevresinde ve yine Hisar Mahallesi'nde bulunan Hacı Ömer Ağa Evi (Kavaslar), Nalıncılar Evi ve Dolaşıklar Evi hem plan olarak, hem de süsleme açısından pek çok benzerlikler arz etmektedir. Bu evler iki oda bir mabeyn şeklinde planlanmıştır. Alçı ocaklar ve sandıklıklar benzer motiflerle süslenmiştir. Duvardaki ahşap elemanlar ve tavandaki bezemeler aynı teknikte yapılmıştır. Bu evlerden yayınlara geçmiş olan Hacı Ömer Ağa Evi, yaklaşık 200-250 sene öncesine tarihlendirilmektedir³. Plan ve süsleme açısından pek çok benzerliklerin olması sebebi ile 28 no lu evin ve diğer iki evin de Hacı Ömer Ağa Evi gibi hemen hemen aynı tarihlerde yapıldığını söyleyebiliriz.

28 no lu ev, Avrupa etkisi ile şekli ve süslemesi değişmiş son yüzyılın Türk evi örneklerinden farklı özellikler taşımakta; plan tipi, mimari detayları ve tezyinatı ile yöresel Türk ev mimarisine daha yakın bir mimari sergilemektedir.

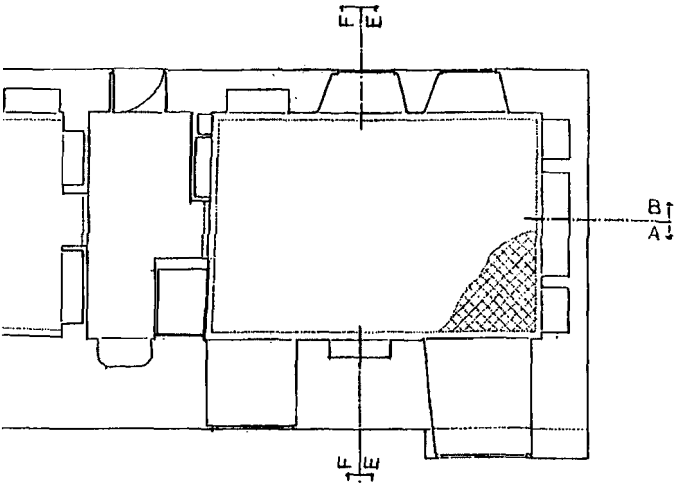
Yeşil alan ve park yapımı gerekçesiyle Karaman İç Kalesi'nde mahalli belediyece istimlak edilip yıktırılan tarihi dokudan kurtarılabilen tescilli yapılardan biri de bu ev olmuştur. Ancak içinde kimse oturmadığı

(3) Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Karaman, Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri*, İstanbul 1967

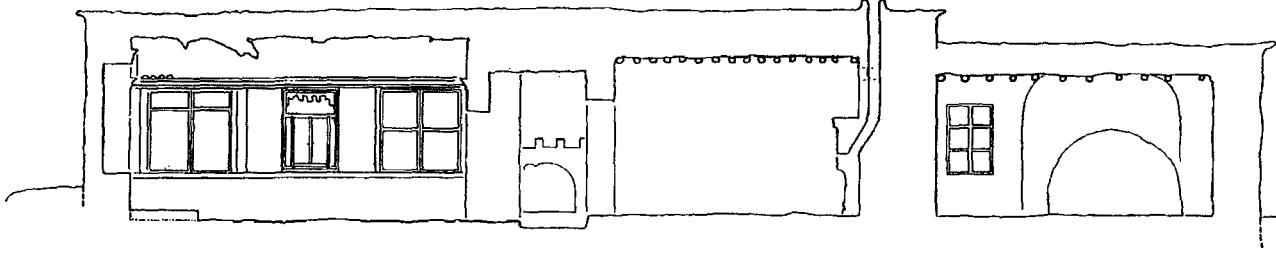
için bu da harabiyete terk edilmiştir. Bu tarihi yapının eski özelliklerine göre restore ve tefriş edilip, yapılacak yeşil alan içinde bir dinlenme, çay, kahve ve meşrubat içme yeri olarak hizmete sunulması, yaşatılması için en uygun çare gibi görünmektedir.

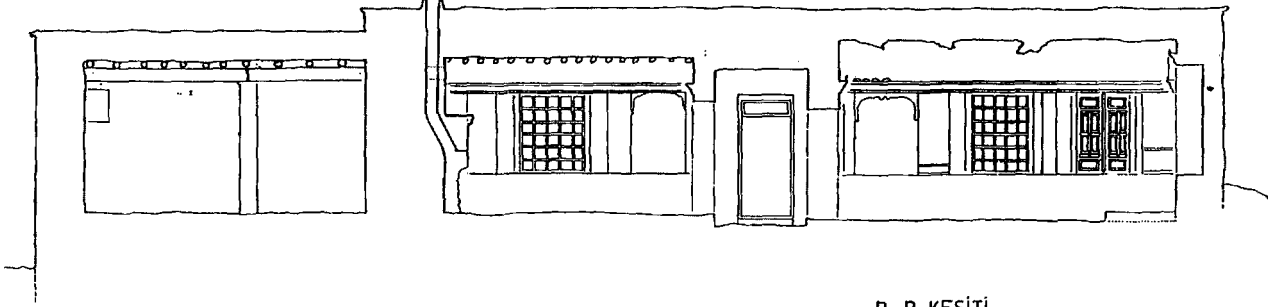
Çizim: 1

KARAMAN'DA 28 NOLU EV

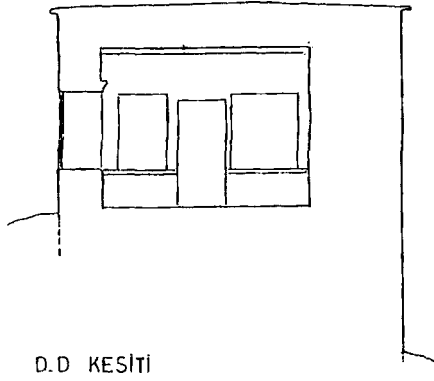
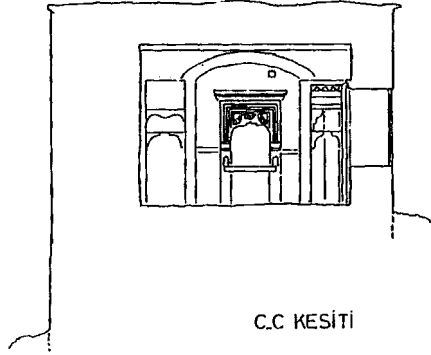
A. A KESİTİ

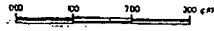
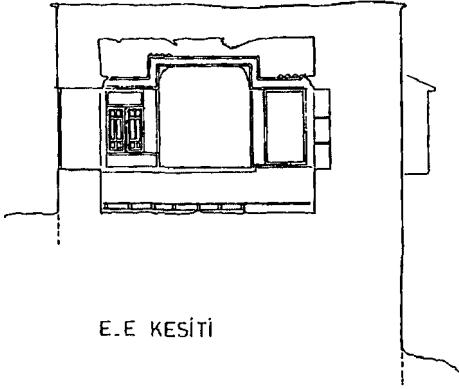
B. B KESİTİ

KARAMAN'DA 28 NOLU EV

Çizim: 3

KARAMAN' DA 28 NOLU EV

Resim 1: Karaman'da 28 no lu evin kuzeybatı cephesi

Resim 2: Karaman'da 28 no lu evin güneydoğu cephesi

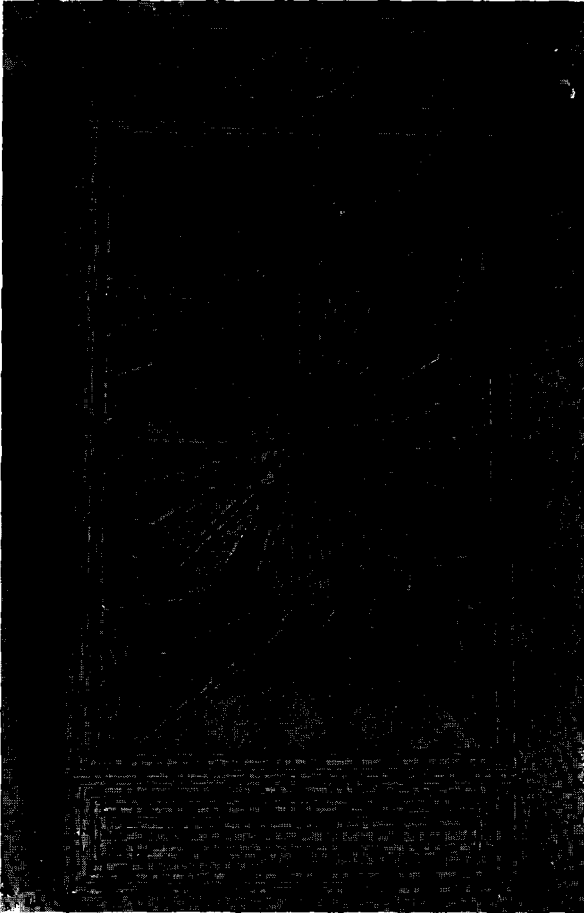
Resim 3: Karaman'da 28 no lu evin güneybatı cephesi

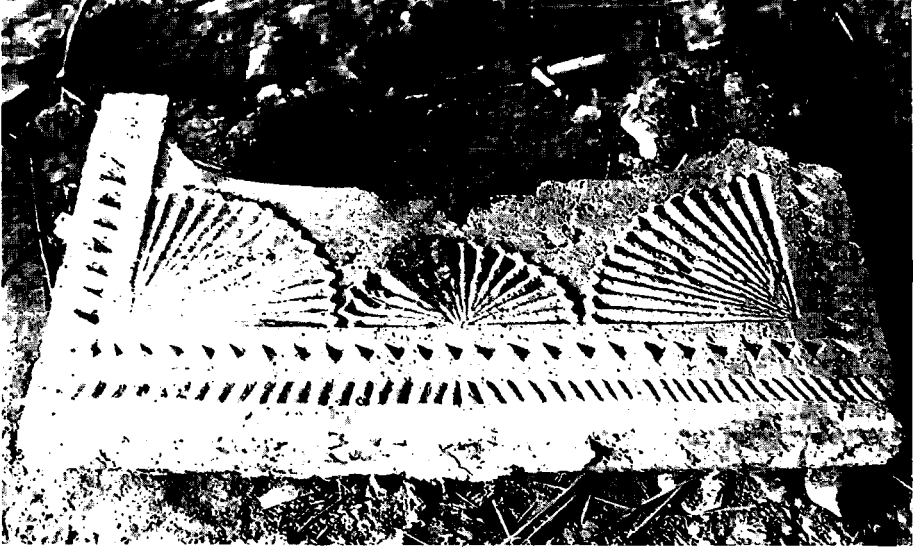
Resim 4: Karaman'da 28 no lu evin mabeynindeki ocak

Resim 6: Karaman'da 28 no lu evde pencere

Resim 5: Karaman'da 28 no lu evin cümle kapısı

Resim 7: Karaman'da 28 no lu evin haremlik bölümündeki alçı ocağın yaşmağı

Resim 8: Karaman'da 28 no lu evin selamlık bölümündeki sandıklık

AFYON, KÜTAHYA VE DENİZLİ ÇEVRESİNDE ARAŞTIRMALAR

*A.Osman UYSAL **

Bilindiği gibi, Türkiye'deki Türk sanatı üzerine yapılan araştırmalar, esas itibarıyla Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte başlamıştır. Yaklaşık üç çeyrek yüzyılı kapsayan bu süre zarfında, Anadolu'nun şehir ve kasabalarındaki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde inşa edilmiş çok sayıda mimari eser incelenmiş ve Türk Sanatı Tarihi literatürüne kazandırılmıştır.

Geriye dönülerek bu çalışmalara bir göz atıldığında; araştırma ve yayınların daha ziyade büyük merkezlerdeki anıtsal eserler üzerinde yoğunlaştığı, buralardan küçük yerleşim birimlerine doğru gidildikçe -tıpkı suya düşen bir taşın meydana getirdiği halkalar misalinde olduğu gibi- üzerine eğilinen yapı sayısında belirgin bir azalmanın kendini göstermekte ve ilginin cılızlaştığı hemen farkedilmektedir. Buna rağmen, günümüzde yaygın olan kanaat, artık Türkiye'deki mimari eserlerin kataloğunun tamamlanması hususunda çok önemli bir mesafenin katedildiği yolundadır.

Fakat, "Germiyanoğulları Beyliği'nin Mimari Eserleri"ni konu alan doktora tezimiz için Kütahya, Afyon, Denizli, Uşak ve Manisa illerini kapsayan bölgede yaptığımız saha araştırması esnasında, bunun hiç de böyle olmadığını, bilhassa köy ve kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde ve hatta eskiden yerleşim yeri iken, zamanla metruk hale gelmiş, ana yol güzergahlarının dışındaki ücra mevkilerde, gözden ırak kalmayı başaramış çok sayıda eserin mevcut bulunduğunu gördük.

(*) Doç. Dr. A. Osman UYSAL, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ANKARA.

Bu makalenin konusunu da, sözünü ettiğimiz eserlerden doktora tezimizin dışında kalanların bir kısmı teşkil etmektedir.

Burada ele alacağımız eserler; Afyon'un İhsaniye ilçesine bağlı Döğer Kasabası'ndaki Emre Sultan ve Çakırlar tekkeleri, Sandıklı'nın Şeyh Yahşi Köyü'ndeki Türbe, Kütahya'nın Aslanapa ilçesi-Nuhören Köyü Türbesi, yine Kütahya'nın Altıntaş ilçesine bağlı eski Altıntaş Köyü, Yapılcan Köyü ve Işıklar Köyü'ndeki eserler ile Kütahya Ana Sultan Türbesi'dir.

Yalnız, şunu hemen belirtelim ki, bu yazımız, söz konusu eserleri tanıtmaya yöneliktir. Bu nedenle, çoğu kitablesiz olan yapıların tarihlendirilmeleri meselesine ayrıntılı bir şekilde girilmeyecektir.

1. DÖĞER KASABASI'NDAKİ ESERLER

Afyon'un İhsaniye ilçesine bağlı Döğer Kasabası, Osmanlı Hükümdarı II.Murad tarafından inşa ettirilen kervansarayıyla ünlüdür¹ (Resim: 1).

Şimdiki Döğer'de, II.Murad Kervansarayı'ndan başka, kasabanın dışında yer alan ve halkın "tekke" şeklinde adlandırıp, yanlarında kurbanlar kesip, adaklar sundukları iki yapı vardır:

A. EMRE SULTAN TEKKESİ

(İnceleme Tarihi: 11.7.1989)

Bunlardan Emre Sultan Tekkesi, Döğer'in 3-4 km doğusunda bulunmaktadır (Resim: 2).

Derinlemesine dikkörtgen planlı (Şekil: 1) eserin cepheleri, kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarındaki ikişer küçük mazgal pencereye rağmen oldukça masiftir (Resim: 3). Güneydoğu cephesinin ortasındaki basit kapıdan içeriye girildiğinde, zeminin defineciler tarafından hallaç

(1) Afyon Müzesi'ndeki bir şer'îye sicilinde yer alan Taktaki Efendi'ye ait tevliyet beratında geçen : "Medine-i Karahisar-ı Sahib kazasına tabi Döğer nam karyede vaki' Murad Han bina eylediği han ve mescid ve mekteb-i şerif evkafının vazife-i mu'ayene ile mütevellisi olan Mehmed kendi hüsn-ü rızasıyla erbab-ı istihkakdan işbu rafi'-i tevki'-i refi'ü-ş-şan-ı hakani Osman veled-i Mehmed zıd-ı kaddeye feragat ve kasr-ı yed ve yedinde olan atik beratım dahi merkuma teslim merhum dahi her vechile layık ve muhal ve müstehak olmağın tevliyet-i mezbure fari'-i mezburun kasr-ı yedinden..." şeklindeki ifadeler, burada handan başka mescit ve mektep bulunduğunu göstermektedir. H.1210/M.1795 tarihli bu belgede zikredilen mescit ve mektep artık mevcut değildir. Bkz.; Taktaki Efendi'ye Ait Tevliyet Berati. H.1210 Tarihli Difter, No.61. Afyon Müzesi Arşivi.

pamuğu gibi atıldığı görülmektedir. Yapının üstü, yuvarlak bir takviye kemeriyle berkitilen beşik tonozla örtülmüştür. Duvarları ve tavanı kaplayan sıvalar yer yer dökülmüştür. Tavandaki malzemenin iğreti hali, örtü sisteminin bir onarım geçirdiği izlenimini uyandırmaktadır (Resim: 4).

Duvarlar düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Örtü sisteminde de taş kullanılmıştır. Buna karşılık takviye kemerinde düzgün kesme taş ve üç sıra tuğla nöbetleşmesinden oluşan bir almasıık düzen tespit edilmektedir.

Dışta, süsleme açısından kayda değer bir şey görülmezken, içerde düz beyaz sıvalı duvarları tümüyle kateden bir süsleme frizi dikkati çekmektedir. Zeminden 1.5 m yukarıda yer alan bu kuşak, kalıp kullanılarak baskı tekniğiyle yapılmış olup; altta tek sıra halinde, stilize çiçek motifleriyle teşkil edilmiş dar bir bordür ile bunun üstünde yanyana dizilmiş kartuşlarla meydana getirilmiştir. Dilimli kemer çerçevesi kartuşların yüzeyine rumi ve palmet motifli bir kompozisyon işlenmiştir (Resim: 5). Kartuşların tepe noktaları yine stilize karakterli lale motifleriyle meydana getirilmişlerdir. Duvarların geri kalan kısımlarında yer yer göze çarpan graffitiler ise, eski eserlerimize ne kadar değer verdiğimizizin açık birer göstergesidir.

Emre Sultan Tekkesi'nin inşa kitabesi yoktur². Fakat, yapının yanında yer alan ve kapının üstündeki yuvadan düşmüş olması gereken 75x83 cm ebadındaki taşın üstünde (الملك الله) "el-mülku'l-lah" ibaresi okunmaktadır (Resim: 6). İçerisi defineciler tarafından alt-üst edilmiş olmakla birlikte, mevcut mezar taşı parçaları, eserin bir türbe olması gerektiğini düşündürüyor. Taş malzemeli, masif cepheler arkaik bir karakter arz ediyor. Ancak, örtü sisteminin beşik tonozu ve yuvarlak takviye kemeri ile süsleme frizi, Emre Sultan Tekkesi'nin Osmanlı Devri içerisinde ve muhtemelen XVI. yüzyıldan sonraki bir tarihte, hatta XVII.-XVIII. yüzyıllarda inşa edildiği izlenimini uyandırıyor.

B. ÇAKIRLAR TEKKESİ

(İnceleme Tarihi: 11.7.1989)

Döğer'in 5-6 km kuzeybatısında bir tepenin yamacındaki Çakırlar

-
- (2) Anadolu'da "Emre Sultan Tekkesi", "Emre Türbesi" isimleriyle anılan türbe veya yatırları Yunus Emre'ye maletme geleneği yaygındır. Halk arasında, Döğer Kasabası'ndaki türbeyi Yunus'la ilgili görme eğilimi dikkati çekmektedir. Ancak bunu doğrulayacak hiçbir belgeye ya da kanıtla rastlayamadık. Herhalde, söz konusu türbe, Yunus Emre'nin makam kabirlerinden birisi olsa gerekir.

Tekkesi, birbirine bitişik, kare planlı, tek kubbeli iki türbeden meydana gelmektedir (Şekil: 2; Resim: 7). Yapıların kuzeyinde bir de hazire vardır (Resim: 8). Sonradan çevresi bir duvarla kuşatılıp, duvarların kenarlarına ocaklar yapılmıştır (Resim: 9).

İki türbeden doğu taraftaki, sivri boşaltma kemerli kapısı ve temiz işçiliğiyle diğerine göre daha erken tarihli görünmektedir (Resim: 10, 11). Doğu cephesindeki bir kapı ve güney cephesindeki pencerenin dışında duvarları tümüyle sağırdır. İçinde iki mezar yer alır (Resim: 12). Kible tarafında, basit kuruluşlu, yarı dairesel planlı bir mihrap nişi bulunmaktadır. Batı kenarının ortasındaki basık sivri kemerli açıklık, diğer türbeyle bağlantıyı sağlar. Kubbeye pandantifle geçilmektedir. Her iki kısmın kubbesi de dıştan sekizgen kasnağa oturur.

İkinci türbenin kuzey duvarındaki basit kapının (Resim: 13) dışında cepheleri düz ve masiftir (Resim: 14).

Türbelerin kuzey duvarları, sonradan adeta bir kalkan duvarı gibi yükseltilmişlerdir.

İkinci türbenin içerisinde bir mezar, basit bir mihrap nişi ve doğu tarafında, birinci türbenin batısındaki açıklıkla aynı ekseninde penceremsi bir açıklık bulunmaktadır. Bu kısmın kubbesine de pandantifle geçilmektedir (Resim: 15).

Her iki mekanın duvarlarında da düzgün kesme taş ve yer yer devşirme malzeme kullanılmıştır. İlk kısmın kapısını çerçeveleyen sivri boşaltma kemeri tuğladandır. Pandantifler ve kubbeler tuğlayla meydana getirilmişlerdir. Kasnak ve kubbeler dıştan sıvanmışlardır.

Çakırlar Tekkesi'ni oluşturan türbelerde devşirme taşların yüzeylerindeki dışarıda süsleme bakımından sözü edilebilecek hiç bir unsur bulunmamaktadır.

Çakırlar Tekkesi'ni meydana getiren binaların ikisinde de kitabe rastlanmamıştır. Bu yüzden kesin bir tarihlere gitmek mümkün değildir. Oturtulmuş ve kriptasız olan türbelerin, pandantifle geçilen ve dıştan poligonel kasnaklara oturan kubbeleriyle bir Selçuklu eseri olmadıkları bellidir. Anadolu'da, kare planlı, kubbeli-kübik türbeler XIV.yüzyıldan itibaren yoğunlaşmaktadır³. XIV-XV. yüzyıllarda Afyon

(3) Bkz.; Arık, M.O., "Erken Devir Anadolu - Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri". *Anadolu (Anatolia)*, XI (1967), T.T.K.Basımevi, Ankara. 1969, s.78

ve çevresinde önce Sahip Ata Oğulları, ardından Germiyanoğulları, sonra da Osmanlılar egemen olmuşlardır. Aynı plan özellikleri gösteren Sahip Ata Oğulları ve Germiyanoğulları devri türbelerinde kubbeye (V-Λ) tarzı Türk üçgenleriyle geçilmektedir⁴. Oysa konumuz olan yapılarda kubbeye pandantifle geçiş sağlanmıştır. Bu husus, söz konusu beyliklerin türbeleriyle, sonraki dönemlerde inşa edilenler arasında ayırıcı bir vasıf olarak belirmektedir. Bu nedenle Çakırlar Tekkesi'nin bir Osmanlı Devri eseri olduğu kabul edilmelidir. Fakat rölatif tarihlendirme için dar bir zaman dilimi belirlemek-şimdilik kaydıyla-zordur. Çünkü Osmanlı ülkesinin küçük bir taşra kasabası civarında yükselen Çakırlar Tekkesi (ya da türbeleri) XV. yüzyılda yapılmış olabileceği gibi, daha geç devirlerde de inşa edilmiş olabilir. Bu konuda sağlam görüşler ortaya koyabilmek için arşivlerden çıkabilecek verileri beklemekten başka bir yol yok gibi görünüyor. Ancak, iki kısım arasındaki dilatasyon ve doğu taraftakinin sivri boşaltma kemerli kapısı dikkate alınır; batı taraftaki kısmın sonradan inşa olduğu düşünülebilir.

2. SANDIKLI ŞEYH YAHŞİ KÖYÜ TÜRBESİ

(İnceleme Tarihi: 21.10.1989)

Afyon'un Sandıklı ilçesinin yaklaşık 20 km batısında bir vadinin içine kurulmuş olan Şeyh Yahşi Köyü'nde bir türbenin mevcudiyetini, konuyla ilgilenen bir vatandaşın mektubuyla öğrenmiştik.

Köyün camisiyle birlikte ortak bir avluyla kuşatılmıştır. Önünde birkaç tane mezar taşı bulunmaktadır.

Oturmalığı ve kriptası olmayan kare planlı (Şekil: 3), kübik gövdeli türbenin üzeri, sekizgen kasağa oturan bir kubbeye örtülmüştür. Fakat kubbe, sonradan yapılan tamir esnasında dıştan konik külah biçimine sokulmuştur (Resim: 16).

Kuzey cephesindeki basit düşey dikdörtgen çerçeveli kapının (Resim: 17) dışında tüm duvar yüzeyleri sağırdır. Kapının üstünde kitabe yuvasına benzeyen bir niş dikkati çekmektedir. Yapı, çevresi zamanla dolduğundan biraz çukurda kalmıştır (Resim: 18).

(4) Örnek vermek gerekirse Afyon'daki Sahipler Türbesi ile Germiyanoğulları Devri'nden Sandıklı - Menteş Köyü Türbesi ve Çivril - Emirhisar Köyü Türbesi sayılabilir. Adı geçen Germiyanoğulları Devri türbeleri için bkz.; Uysal, A.Osman, *Germiyanoğulları Beyliği'nin Mimari Eserleri*, C.I. A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1990, s.302-306.

İçinde dört tane basit mezar ile güneydoğu köşeye bitişik bir sundurma görülmektedir. Kubbeye pandantifle geçilir.

Türbenin malzemesi, dışta, kaba yonulmuş iri taş, kasnakta moloz taştır. İç kısımlar sıvalı olduğundan geçiş sisteminin ve örtünün malzemesi anlaşılamamıştır.

Tamamen sade, süslemesiz bir eserdir.

Kitabesi yoktur. Anadolu'da şeyh isimleriyle anılan yerleşim birimlerinin, genellikle-Selçuklu ve Beylikler Devri'nde yaşamış kolonizatör Türk dervişleriyle alakalı olduklarını biliyoruz⁵. Bu bakımdan Şeyh Yahşi Köyü Türbesi'nin ilk teşekkülünün XIII-XIV. yüzyıllara kadar inebileceği ihtimali gözardı edilmemelidir. Fakat plan ve hacim biçimlenişi ile pandantifli geçiş sistemi, türbenin, bölgedeki bu tarzda yapılmış diğer türbe örneklerinde olduğu gibi Osmanlı Devri'nde ve muhtemelen, Germiyanlı ülkesi Osmanlılar'a geçtikten sonraki bir tarihte yapılmış olması gerektiğini düşündürüyor. Fakat cephedeki malzemenin görünüşü, türbenin onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Bu onarım ya da onarımlarda türbenin ne kadarının elden geçtiğini veya nasıl bir değişikliğe uğradığını kestirmek güç olmakla birlikte, bunun daha ziyade üst yapıya münhasır olduğu söylenebilir.

3. ASLANAPA NUHÖREN KÖYÜ TÜRBESİ

(İnceleme Tarihi: 23.10.1989)

Kütahya'ya bağlı Aslanapa ilçesinin yaklaşık 14-15 km doğusundaki Nuhören Köyünün girişinde, yolun sağ tarafındaki eski mezarlıkta yer almaktadır (Resim: 19).

Eyvan biçiminde bir yapıdır (Şekil: 4). Kriptası ve oturtmalığı yoktur. Yıkılmış ve onarım geçirmiştir. Bu onarım sırasında kuzeybatı duvarı daraltıldıktan başka, diğer duvarlar subasman hizasından itibaren yenilenmiştir (Şekil: 4,5). Onarımda tonoz örtüsü de beşik tonoz tarzında tümüyle elden geçirilmiştir (Resim: 20, 21).

Eser, moloz taş kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Bugün içerisinde mezar görülmemektedir.

(5) Bu konuda bkz.; Barkan, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1942, s.279-386.

Kitabesi yoktur. Eser, 7.7.1985 tarihinde büyük ölçüde onarım geçirdiğinden, cephelerinde ve örtü sisteminde orijinal yapısından hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Türbenin tarihlendirilmesi meselesine stil kritiği açısından yaklaşıldığında; Anadolu'daki eyvan tarzı türbelerin özellikle İç Anadolu ve İç Batı Anadolu bölgelerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu tip türbeler arasında, Seyitgazi'de Ümmühan Hatun Türbesi, Afyon-İhsaniye ilçesine bağlı Osman Köyü'ndeki Herdena Bahar Baba Türbesi, Afyon-Gazlıgöl/Akviran Köyü Saya Baba Türbesi, Afyon-Sincanlı'ya bağlı Boyalıköy'deki türbe, Akşehir-Reis Bucağı'ndaki Emir Yavaş Türbesi, Konya'da Gömeç Hatun Türbesi sayılabilir⁶. Söz konusu eserler hep XIII.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedirler. Nuhören Köyü Türbesi'nin tarihi geçmişisi de aynı döneme kadar iniyor olabilir. Fakat geçirdiği onarımlar nedeniyle orijinal durumu hakkında yeterli derecede fikir edinilemediği için bu konuda temkinli davranmak gereklidir.

4. ALTINTAŞ'TAKİ ESERLER

Araştırmamız sırasında Kütahya'nın Altıntaş ilçesine bağlı Altıntaş, Yapılcan, Alıncık ve Işıklar köylerinde tarihi Türk eserleri tespit ettik. Bunlardan Alıncık ve Işıklar köylerindeki iki türbe, doktora çalışmamıza dahil edildiklerinden, burada üzerlerinde durulmayacaktır. Buna karşılık, belirlediğimiz diğer eserlere değinilecektir:

A. ALTINTAŞ KÖYÜ ESERLERİ

(İnceleme Tarihi: 24.6.1989)

Kütahya'nın Altıntaş ilçe merkezinin, tarihi Altıntaş ile hiçbir ilgisi yoktur. Asıl Altıntaş Köyü, ilçe merkezinin 16-17 km doğusunda kalmaktadır.

24.6.1989 tarihinde uğradığımız Altıntaş Köyü'nde, XX. yüzyıl ürünü olan caminin (Resim: 22) kapısının üstünde Selçuklu Devri'nden kalma bir kitabe bulunmaktadır. Üzeri sonradan yağlı boya ile kaplandığından büyük bir kısmı okunamamaktadır. Beş satırlık Arapça kitabenin okunabilen kısımları şöyledir.

(6) Eyvan türbeler hakkında bkz.; Arık, M.O., *a.g.m.*, s.88-90; Sözen, M., "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 1 (1968), İ.T.Ü.Mim.Fak., İstanbul, 1969, s.167-210 (İng.210). Ayrıca, Akşehir-Reis'teki Emir Yavaş Türbesi ve eyvan türbelerin bir dökümü için bkz.; Durukan, A. - Pekak, S., "Akşehir-Reis Emir Yavaşbey (Yavaş-Yavaşgel) Türbesi", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, H.Ü.Armağan Dizisi, Ankara, 1984, s.123-143.

- ١- بنا هذا الجسر المباركالسلطان....
- ٢- غياث الدنيا و الدين كبحسرو بن قليج ارسلان ابد الله
- ٣-
- ٤-
- ٥- سنة خمسة و ستين و ستة مايه

Okunuşu:

1. Bena heze'l-cisrü'l-mübarek e's-sultan
2. Gıyasü'd-dünrya ve'd'dın Keyhusrev bin Kılıç Arslan abdu'l-lah
- 3.....
- 4.....
5.sene hamse ve sittin ve sitte mi'e

Çözülebilien kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla bu bir köprü kitabesi olup; H.665/M.1266-67 tarihini taşımakta ve Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhusrev'in adını vermektedir. Fakat, kitabenin ait olduğu köprüyü kesin olarak belirlemek mümkün olamamıştır. Caminin güneyinde kısmen toprak altında kalmış, tek gözlü, basit bir köprü bulunmaktadır (Resim: 23). Üzerinde herhangi bir kitabe yuvası izi görülmeyen yuvarlak kemerli köprü, tanıdığımız Selçuklu köprülerine pek benzememektedir.

Bundan başka Altıntaş Köyü'nün mezarlığının içinde kare planlı, tek kubbeli bir türbe göze çarpar. Bu yapı, mimari ve tezyini özellikleriyle tipik bir XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı eseridir (Resim: 24).

B.YAPILCAN KÖYÜ TÜRBESİ

(İnceleme Tarihi: 24.6.1989)

Altıntaş Köyü'nün yaklaşık 1 km batısındaki bir tepenin üzerinde yer alan Yapılcan Köyü'nün eski mezarlığındaki bir yapı, mimari özellikleriyle çok dikkate değer bir eser hüviyeti arz etmektedir (Resim: 25).

Bir oturtmalık üzerinde yükselen kare planlı, tek kubbeli (Şekil: 6) yapının duvarlarında, kuzey cephedeki kapının dışında hiçbir açıklık yoktur. Yarısı yıkılmış durumdaki kubbe, kasnaksız olarak duvarlara binmektedir (Resim: 26, 27, 28, 29).

Kuzey cephesindeki kapı, düz profilli silmeden oluşan bordürlerle üç taraftan kuşatılmıştır. Kapının üst kısmı yıkılmıştır (Resim: 30)

Binanın içine girildiğinde, içerisinin defneciler tarafından altüst edildiği hemen dikkati çekmektedir. Zemin o kadar kazılıp, perişan edilmiştir ki, burada bir mezar olup olmadığını anlayabilmek artık kabil değildir. Ancak, kazılmış kısımlar, eserin kriptasının bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Kible duvarının ortasında dikdörtgen planlı, düz ahşap lentolu bir mihrap nişi yer almaktadır (Resim: 31)

Kubbeye geçiş (V-Λ) tarzı Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.

Malzeme, duvarlarda düzgün kesme taş, geçiş ve örtüde tuğladır. Ölçebildiğimiz tuğlaların boyutları ise şöyledir: 22x?x4 cm, 22x?x4 cm, 22.5 x ? x 4 cm.

Yapının kitabesi yoktur. Fakat tuğla boyutları⁷, plan özellikleri, geçiş sistemi ve kubbesinin-XIII. yüzyıl Selçuklu Devri'nin kare planlı, tek kubbeli eserlerinden Konya Zemburi Mescidi, Konya Hoca Hasan Mescidi, Konya Tahir ile Zühre Mescidi örneklerinden görüldüğü şekilde kasnaksız olarak duvarlara binmesi, bu eserin bir Selçuklu yapısı olduğunu ortaya koymaktadır. İçerisi harap edildiği için fonksiyonu meselesini kesin bir şekilde teşhis etmek mümkün olmamıştır. Lakin, kriptası bulunmamasına rağmen oturtmalık üzerine yükselişi ve bir mezarlığın içinde bulunuşu, bunu bir türbe olarak kabul etmemizi gerekli kılmaktadır.

(7) Anadolu Selçuklu Devri tuğlaları genellikle, bir kenarı 20 cm ile 22 cm arasında değişen boyutlar ihtiva etmektedirler. Bkz.; Bakırcı, Ö., *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, I, O.D.T.Ü., Ankara 1981, s.38, tablo 3. Buna karşılık bölgede egemen olan Germiyenoğulları Devri'ne ait türbelerde kullanılan tuğlaların boyutları 27 x ? x 4.5 cm ile 31 x ? x 4 cm arasında değişmektedir. Bkz.; Uysal, A. Osman, a.g.e., s.414.

C. IŞIKLAR KÖYÜ'NDE II NO'LU TÜRBE

(İnceleme Tarihi: 24.10.1989)

Altıntaş ilçesinin 20-25 km batısındaki Işıklar Köyü'nde, Köyün hemen güneyindeki tepenin üzerinde bir hazirenin içinde iki türbe bulunmaktadır (Resim: 32).

Bunlardan kuzeydeki, sağır sivri kemerli cephe düzeni ve diğer mimari özellikleriyle bir Germiyanoğulları Devri eseridir.

Fakat bunun güneyindeki türbe, ondan biraz daha geç bir yapı gibi görünmektedir (Resim: 33; Şekil: 7).

Kare planlı türbenin üstü sonradan, ondilin kullanılarak kırma çatı ile örtülmüştür. Cepheleri- kapı hariç-sağırdır.

Kuzeyindeki taş söveli, yuvarlak kemerli kapıdan içeri girildiğinde, güney duvarı dibinde kitablesiz bir mezar göze çarpar. Zemini altıgen tuğla döşeme ile kaplanmıştır. Bu tuğlaların bir kenarı 17 cm dir. Batı duvarı dibinde uzanan 22x35 cm ebadındaki dikdörtgen tuğlalara bakılırsa, yapının zemini sonradan onarım görmüştür.

Örtüyü teşkil eden kubbeye içten pandantifle geçilir (Resim: 34).

Duvarlarda moloz taş, geçiş ve kubbede tuğla kullanılmıştır.

Süslemeye rastlanmamaktadır.

Türbenin kitabesi yoktur. Girişin batı tarafındaki pandantifin eteğine siyah boya ile yazılmış olan

الجنة محطاجكتب الصوفى السيد محمد افندى

انما الاعمال بالنيات

(el-cennet-i muhtâc....ketebe el -sûfî el-seyyîd Mehmed Efendi innemâl'a'melu bi'n-niyet) ibaresi tarihlendirmeye yardımcı olmaktan uzaktır. Daha önce Şeyh Yahşi Köyü Türbesi bahsinde vurguladığımız sebeplerden dolayı bu türbe de Osmanlı yapısı olmalıdır. İnşa tarihi için kesin bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak, bölge, M.1429'dan sonra kesin olarak Osmanlı egemenliği altına girdiğine göre XV. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonraki bir tarihte meydana getirilse gerektir.

5. KÜTAHYA-ANA SULTAN TÜRBESİ

(İnceleme Tarihi: 23.10.1989)

Kütahya-Afyon karayolunun yaklaşık 25 km'sinde yolun sağındaki koruluğun içinde yer alan Ana Sultan Türbesi baldaken tarzında bir yapıdır (Resim: 35; Şekil: 8).

Şimdiki haliyle tamamen, 1980 yılı sonrasında Kütahyalı Ressam Ahmet Yakupoğlu'nun girişimleriyle gerçekleştirilen onarımın ürünüdür. Kısacası yapı tümüyle yenilenmiştir.

Türbenin yanındaki dinlenme yerini işleten köylünün elinde bulunan bir resimde, yapının eski, harap hali belli olmaktadır (Resim: 36). Bu fotoğrafta baldakenin kemerleri, basıkça yuvarlak bir form arz etmektedir. Onarım sırasında kemerler sivri biçime getirildikten başka, taş ve tuğla ile almaşık teknikte yenilenmişler; kubbe ve aslında mevcut olup olmadığı bilinmeyen kasnak, Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Türbedeki iki lahit de turkuaz renkli Kütahya çinileriyle kaplıdır.

Yeni yapının duvarlarında moloz taş ve yer yer tuğla kullanılmıştır. Yeni tuğlalar 3x16x4 cm ebadındadır. Buna karşılık, binanın yanına istiflenmiş, onarım sırasında devre dışı bırakılan eski tuğlaların ebadı 18x18x3.5 cm şeklindedir.

Ana Sultan Türbesi'nin inşa kitabesi yoktur. Bununla birlikte türbenin doğu cephesinde, sağdaki kemer köşeliğine yerleştirilmiş bir onarım kitabesi mevcuttur. 12 satırlık kitabe Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

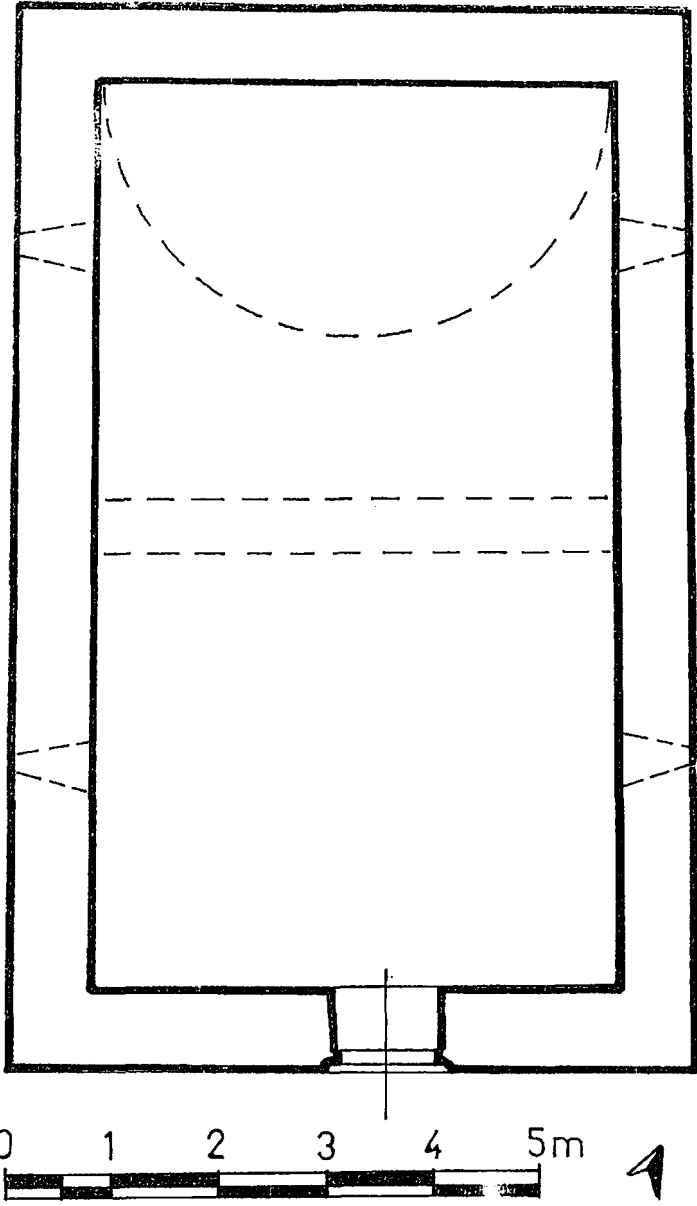
- ۱- حضرت قطب جهان خان حمید ثانی
- ۲- اولدی عثمانیلره موهبسی سبحانن
- ۳- همت باخره حضرت شاهانلری
- ۴- قیلیدی اباد باقک هر جهتین دنیانن
- ۵- یابدیروب تکیلری توربلری از جمله
- ۶- ادیبوردی خالرینی شاد بو ذیرانن
- هله ادم با بامزدن بریدر
- ۷- کورولمیشکن

- ۸- انا سلطان كيبي صاحب الجيسانن
۹- روح مرحوميى احلاث ايله تكبير ادرك
۱۰- شكر ايجون لطفونه اول شاه عظيم الشانن
۱۱- دوشونه طلعت يريدر در كتبا تاريخ
۱۲- توريسين ايلدى اعمار انا سلطانن سنة ۱۳۰۴

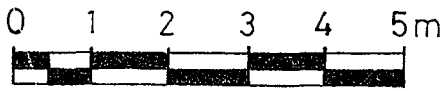
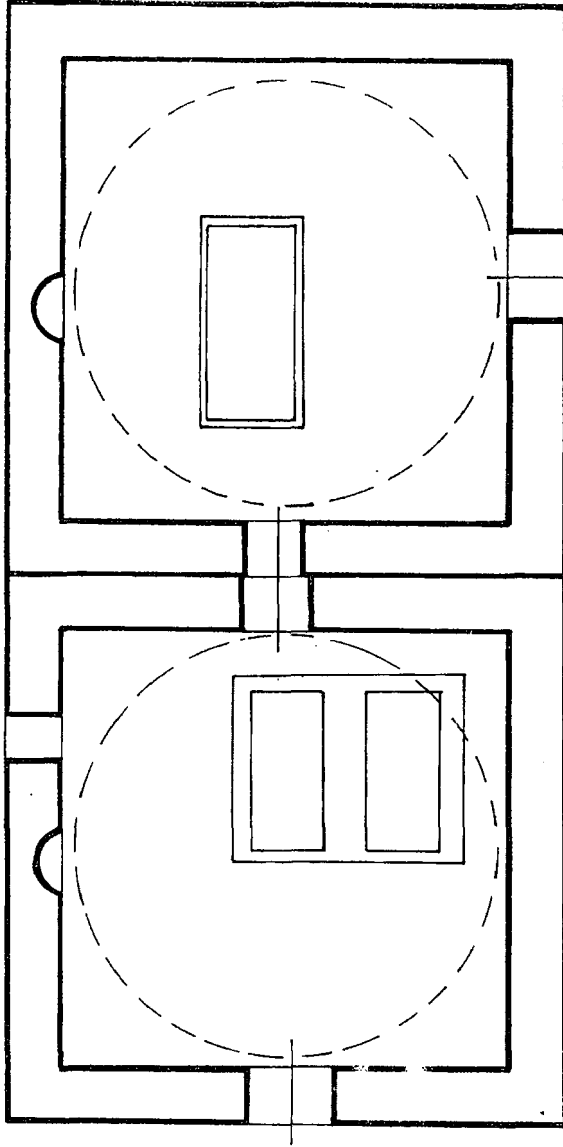
OKUNUŞU :

1. Hazret-i Kutb-u cihân Hân Hamî d-i Sâî
2. Oldu Osmânîlere mevhibesi subhânın
3. Himmet-i bâhire-i hazret-i şâhâneleri
4. Kılıbdı âbâd bakın her cihetin dünyânın
5. Yabdırub tekyeleri türbeleri ez-cümle
6. Ediyordu hâllerini şâd bu zîrânın
7. Görülmemişken hele Âdem babamızdan beridir.
8. Ana sultan gibi sâhibü'l-cisânın
9. Rûh-u merhûmeyi ihlâs ile tekbir ederek
10. Şükr için lutfûna ol şâh-ı azîmü'ş-şânın
11. Düşüne Tal'at yeridir der ketebâ-ı târih
12. Türbesin eyledi imâr Ana Sultanın sene 1304

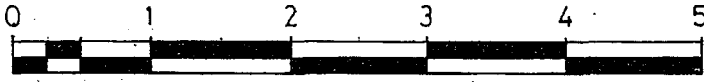
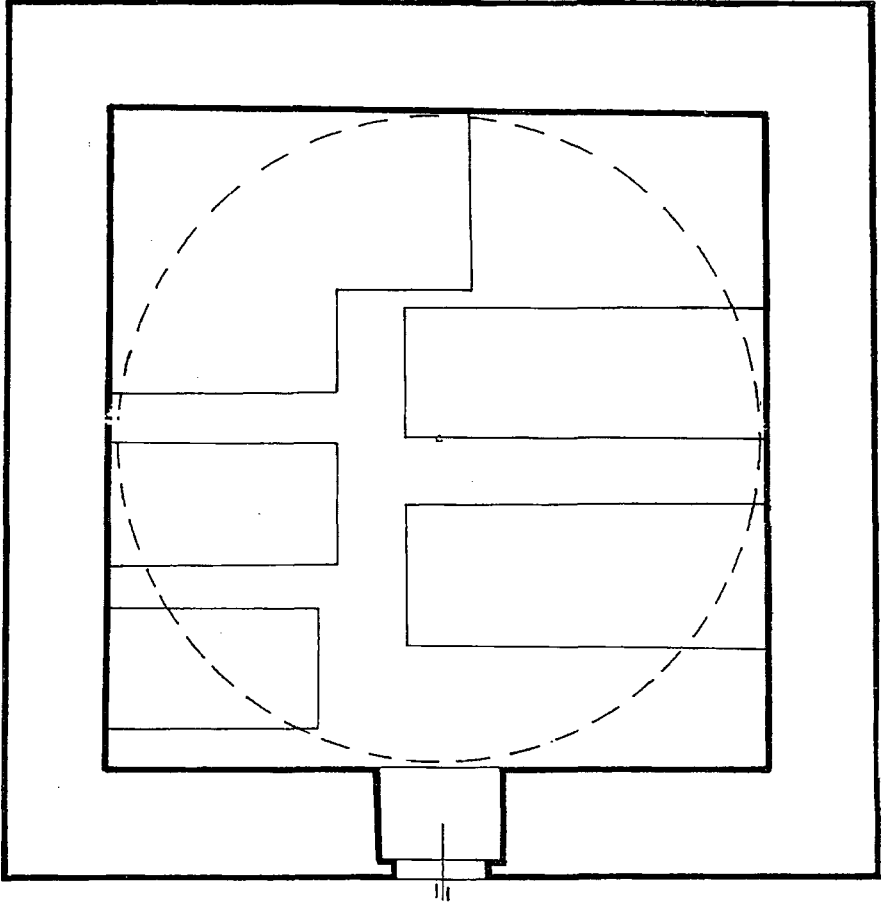
Kitabeden, yapının II. Abdülhamid devrinde ve H.1304/M.1886-1887 tarihinde imar edildiği anlaşılmaktadır. Biz bunun bir tamir kitabesi olduğu kanaatindeyiz.

Şekil : 1

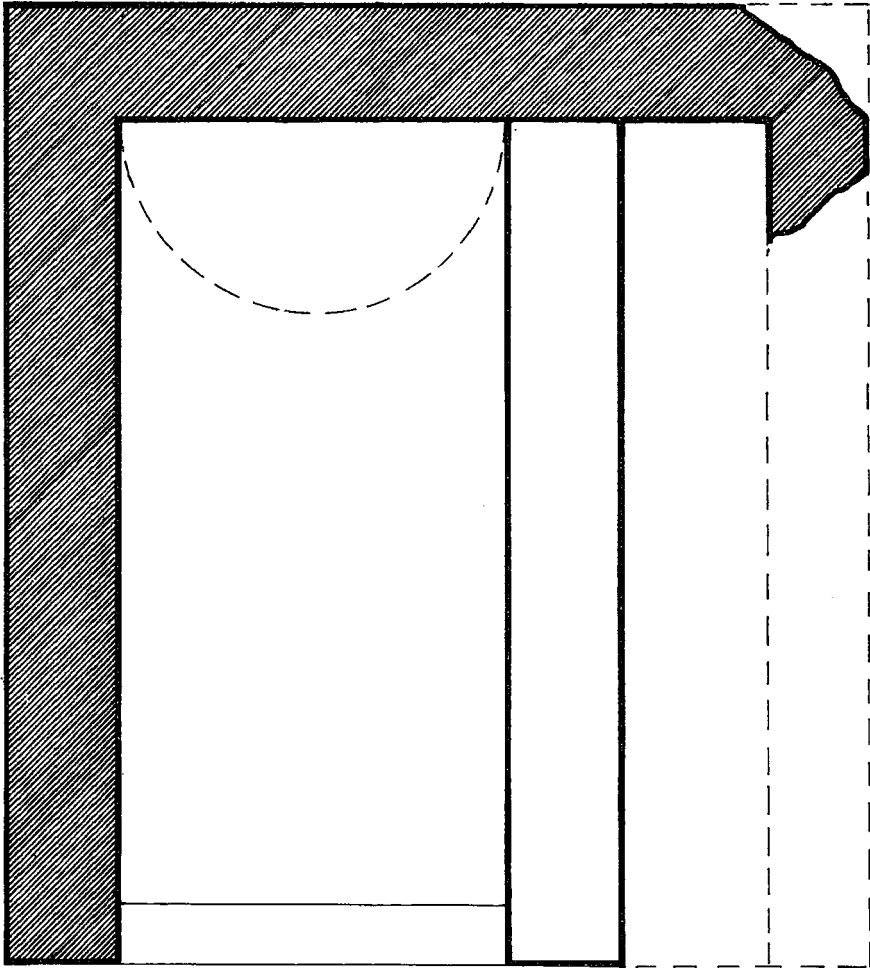

Şekil : 2

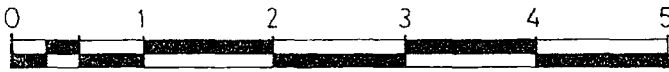
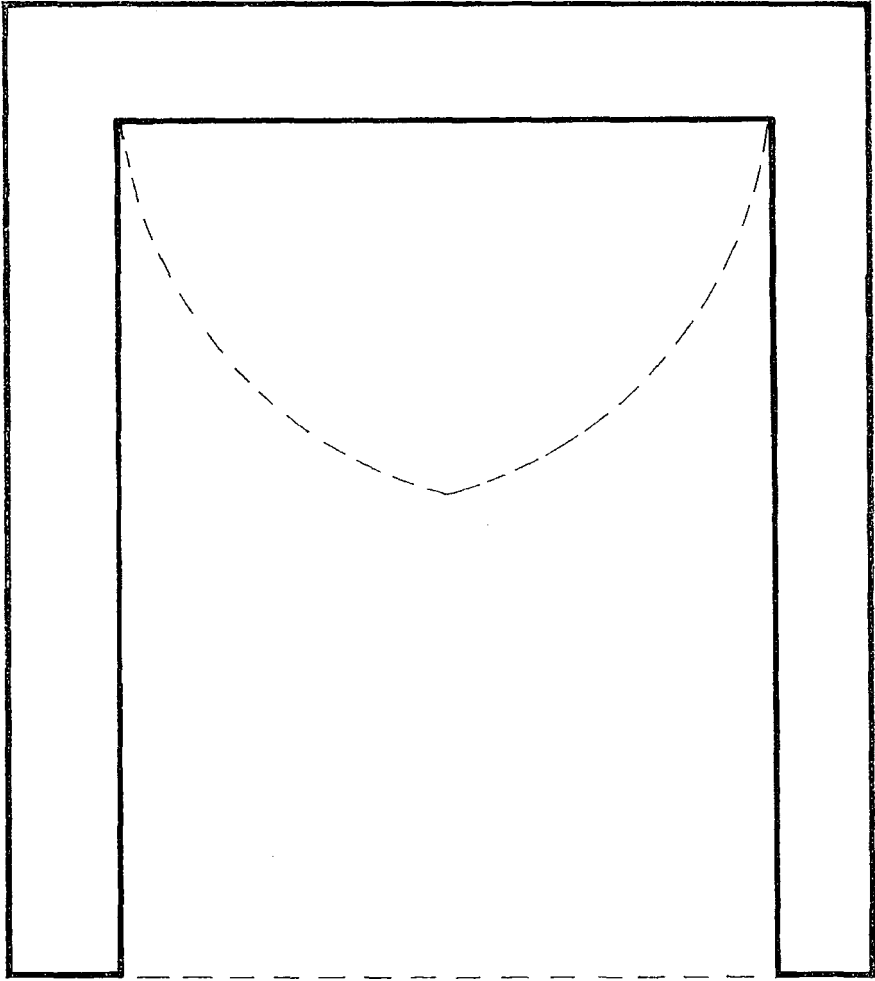
SANDIKLI / ŞEYH YAHŞİ KÖYÜ TÜRBESİ
(21/10/1989)

Şekil : 3

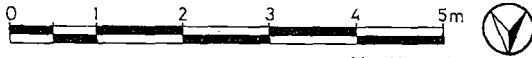
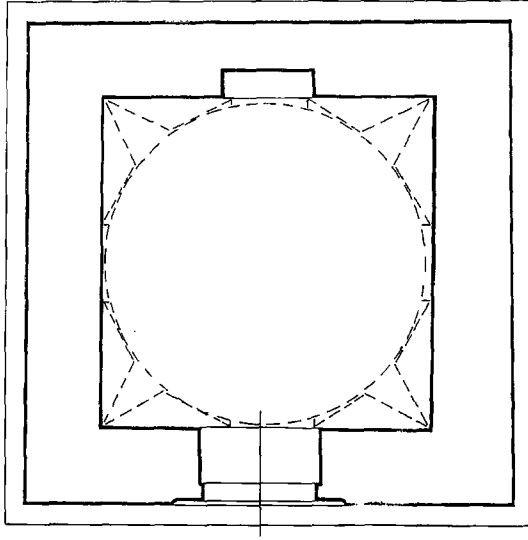
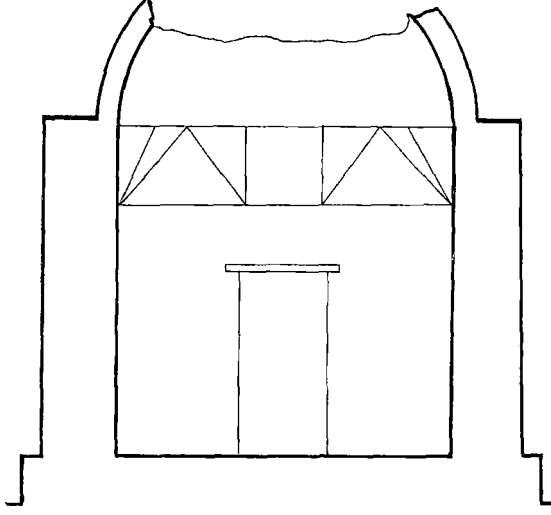
ASLANAPA / NUHÖREN KÖYÜ
TÜRBESİ

Şekil : 4

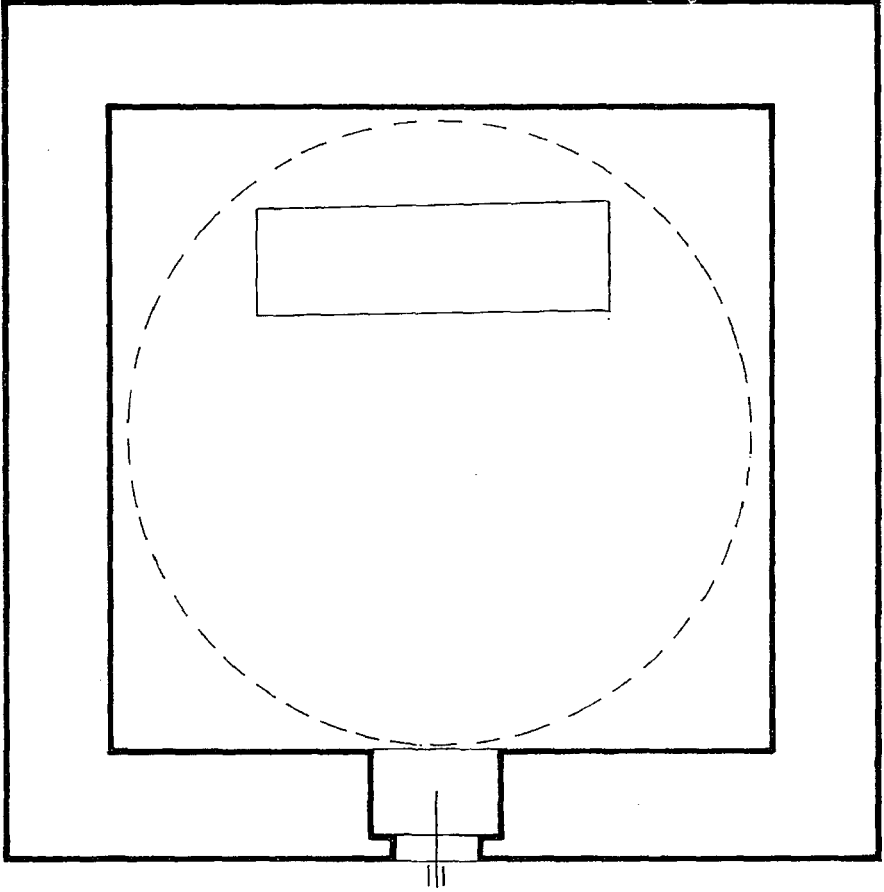
ASLANAPA / NUHÖREN KÖYÜ
TÜRBESİ (RESTİTÜSYON)

Şekil : 5

ALTINTAŞ YAPILCAN KÖYÜ TÜRBESİ

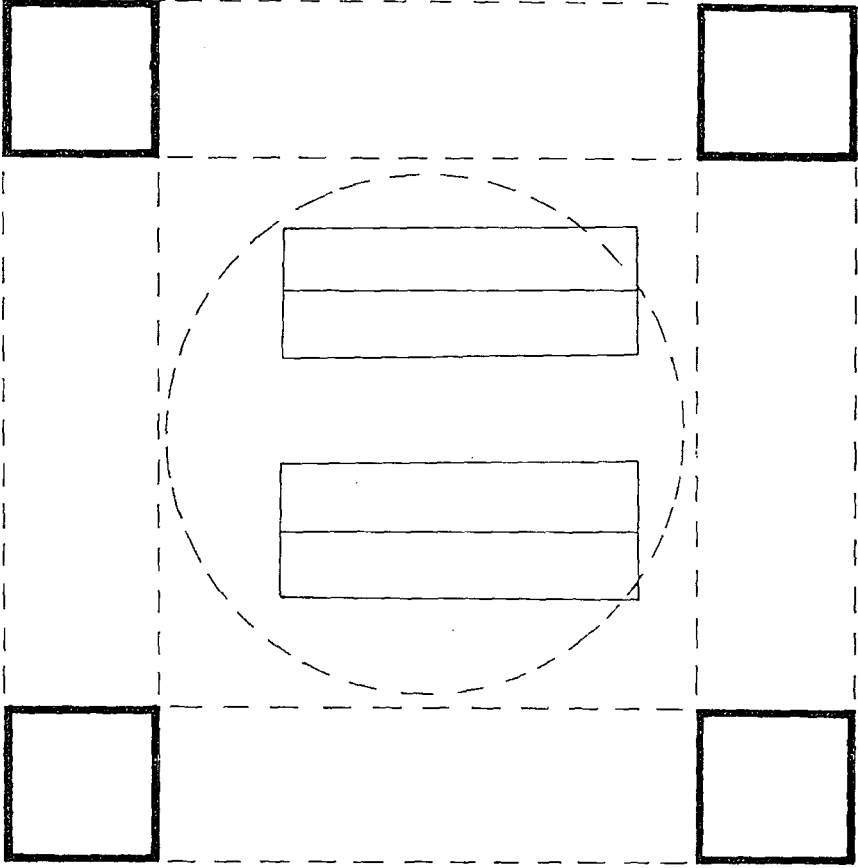
Şekil : 6

ALTINTAŞ/İŞIKLAR KÖYÜ

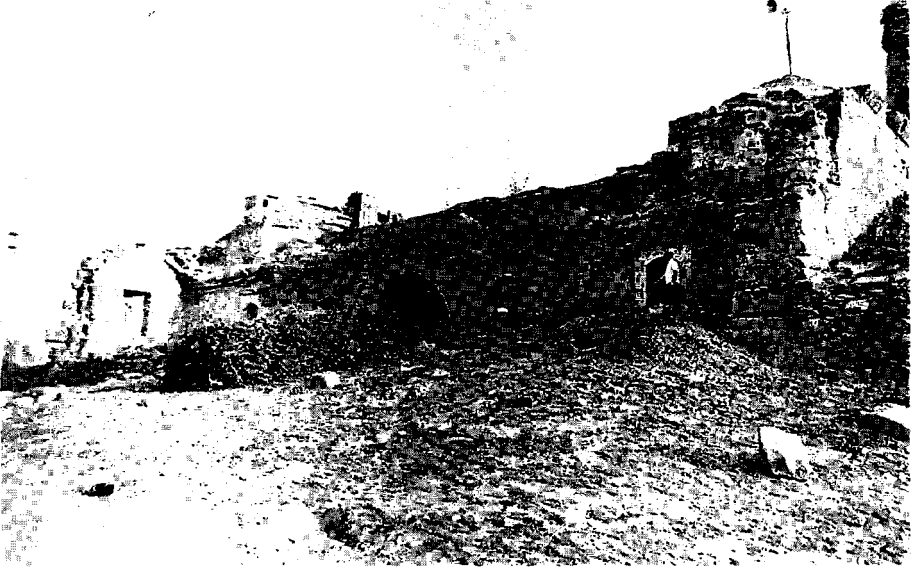
II NO.LU TÜRBE (24/10/1989)

Şekil : 7

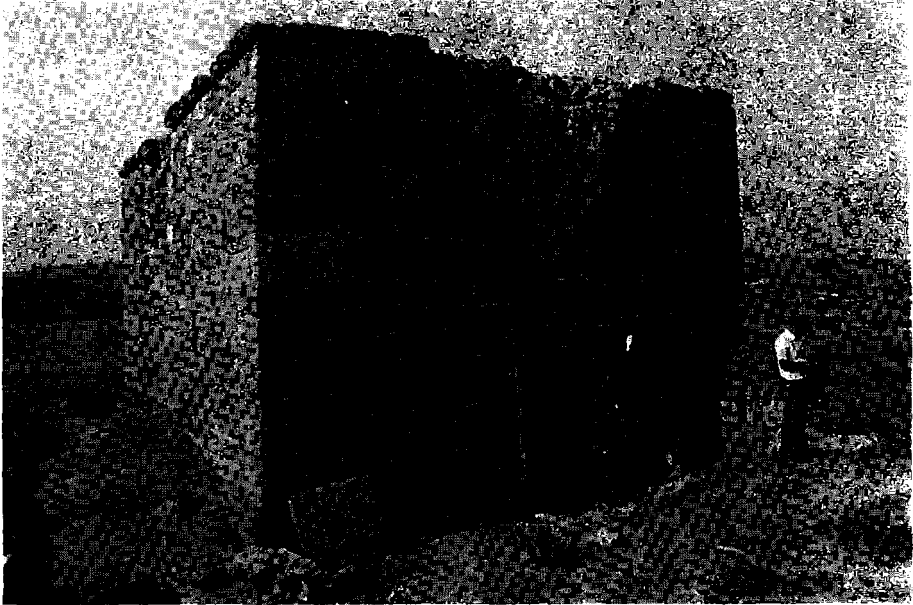

ANA SULTAN TÜRRESİ

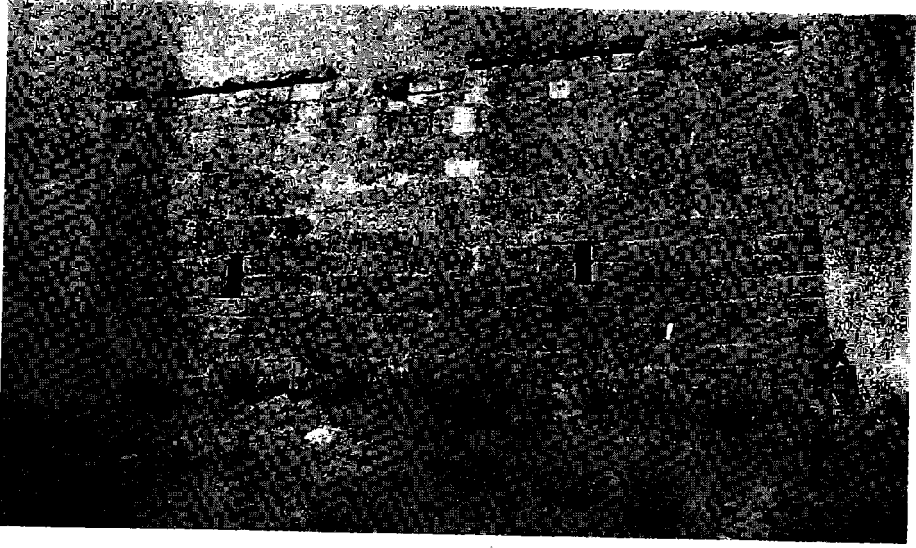
Şekil : 8

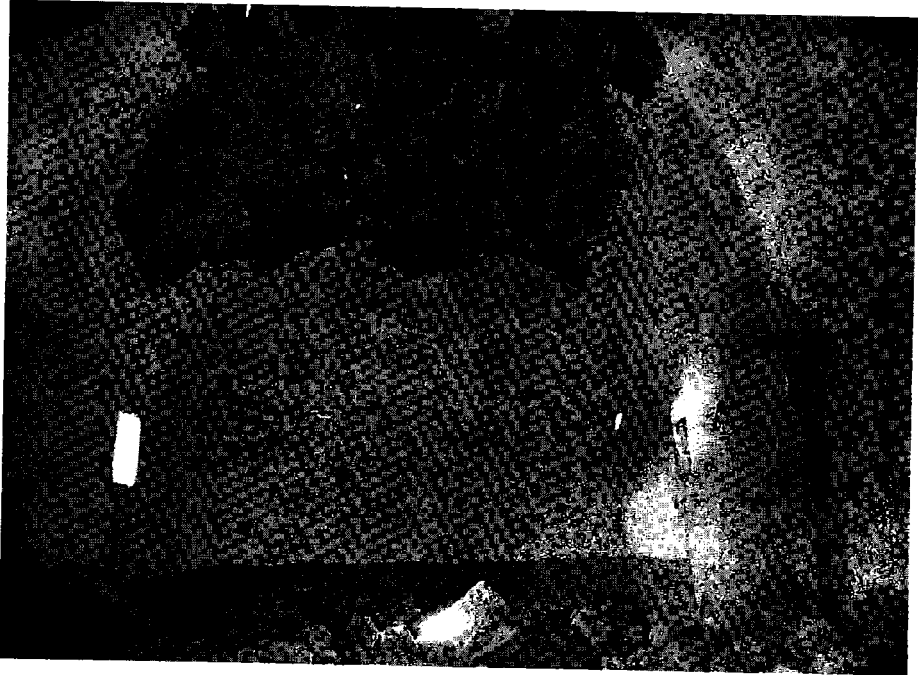
Resim 1: Döğür Kervansarayı

Resim 2: Döğür Emre Sultan Tekkesi

Resim 3: Emre Sultan Tekkesi, güneybatı cephe

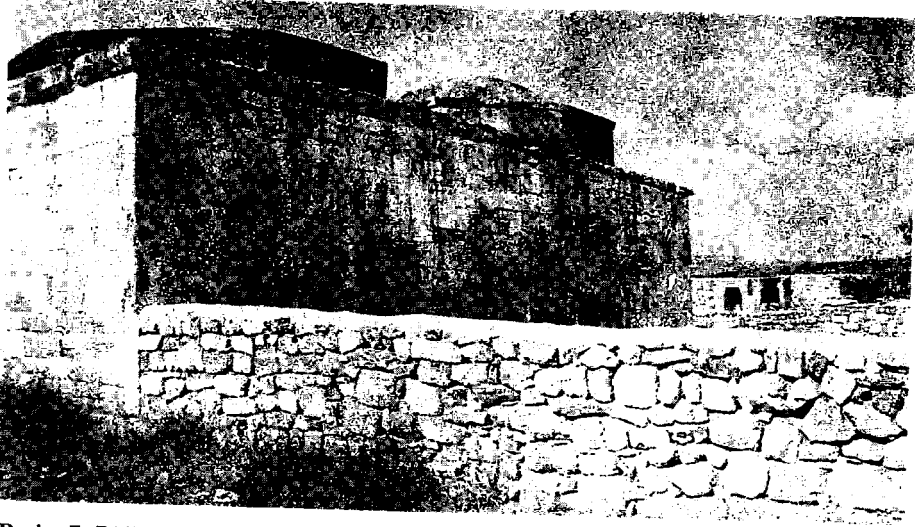
Resim 4: Emre Sultan Tekkesi, iç görünüş

Resim 5: Emre Sultan Tekkesi, duvar yüzeyinde süsleme

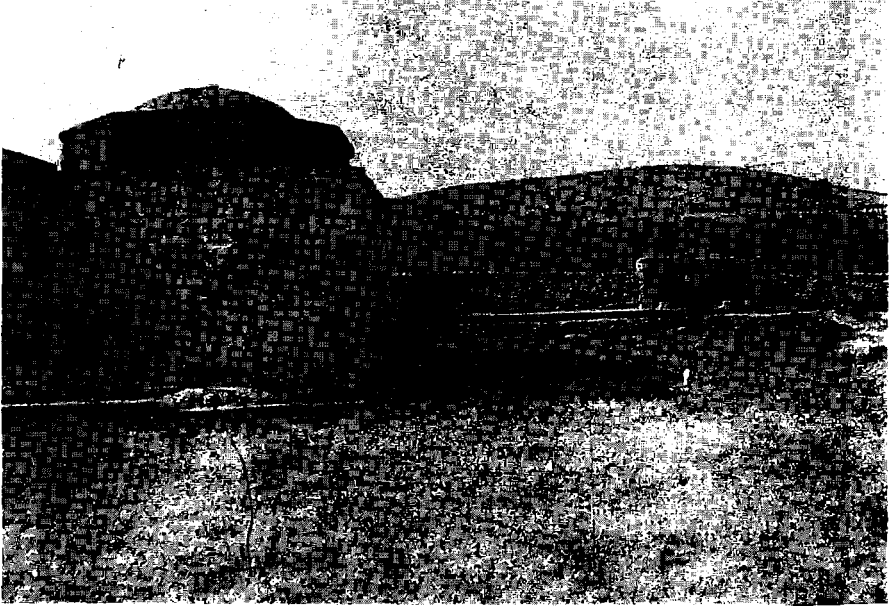
Resim 6: Emre Sultan Tekkesi'nde "el-mülkü'l-lah" yazılı taş

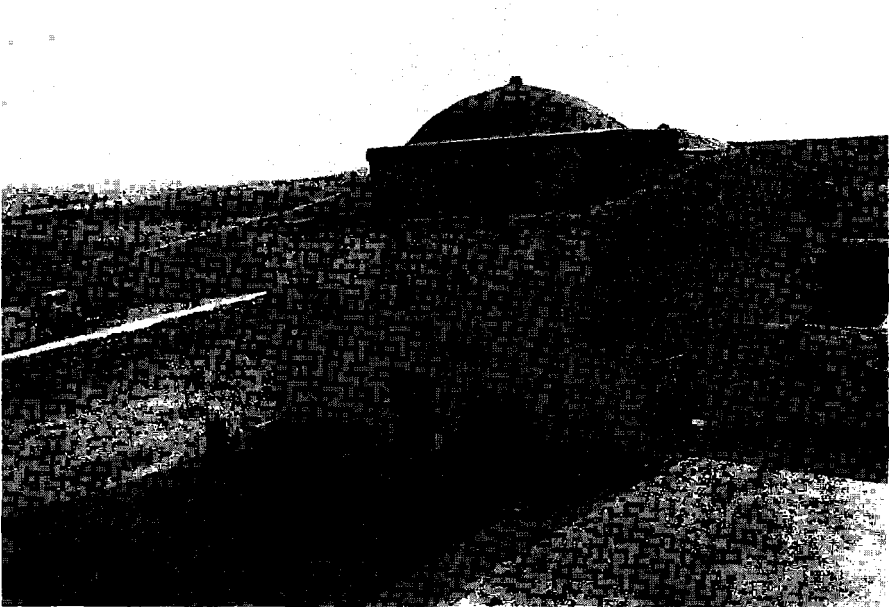
Resim 7: Döğler Çakırlar Tekkesi, güney cepheden görünüş

Resim 8: Çakırlar Tekkesi, güney cepheden görünüş

Resim 9: Çakırlar Tekkesi ve ocaklar

Resim 10: Çakırlar Tekkesi, doğu taraftan görünüş

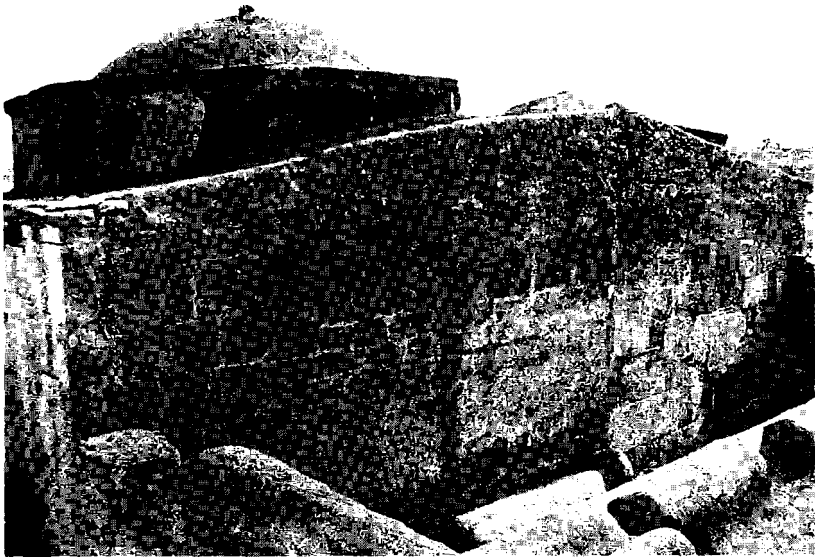
Resim 11: akırlar Tekkesi, doğudaki kısmın kapısı

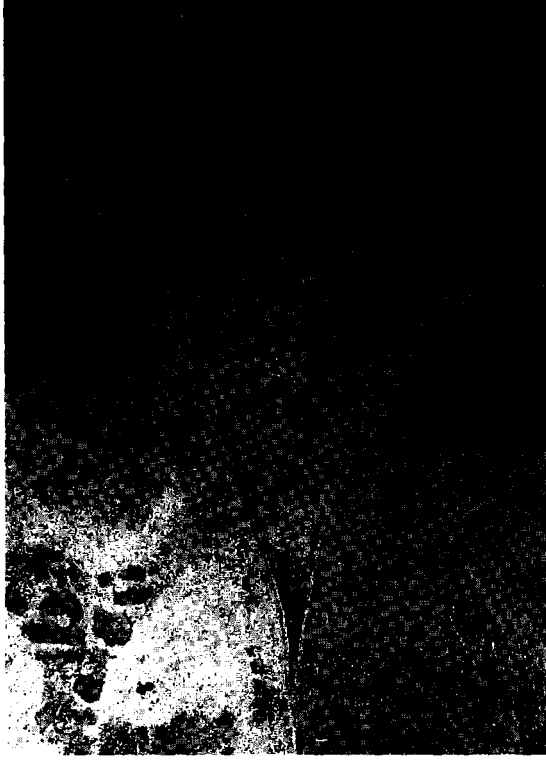
Resim 12: akırlar Tekkesi, doğu taraftaki kısmın i görünüşü

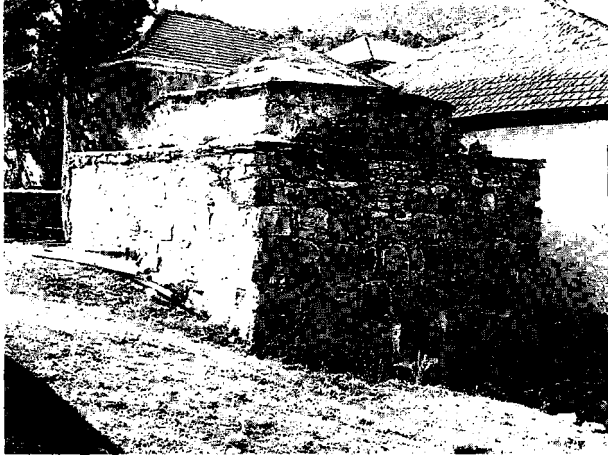
Resim 13: Çakırlar Tekkesi, batı taraftaki kısmın kapısı

Resim 14: Çakırlar Tekkesi, kuzey cephe

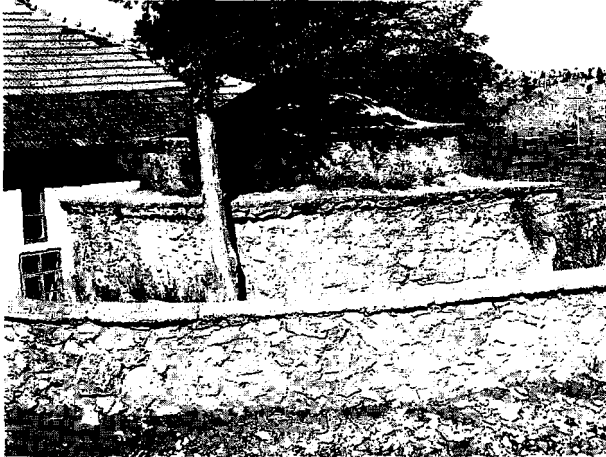
Resim 15: Çakırlar Tekkesi, batı taraftaki kısımda geçiş ögesi

Resim 16: Sandıklı-Şeyh Yahşi Köyü Türbesi

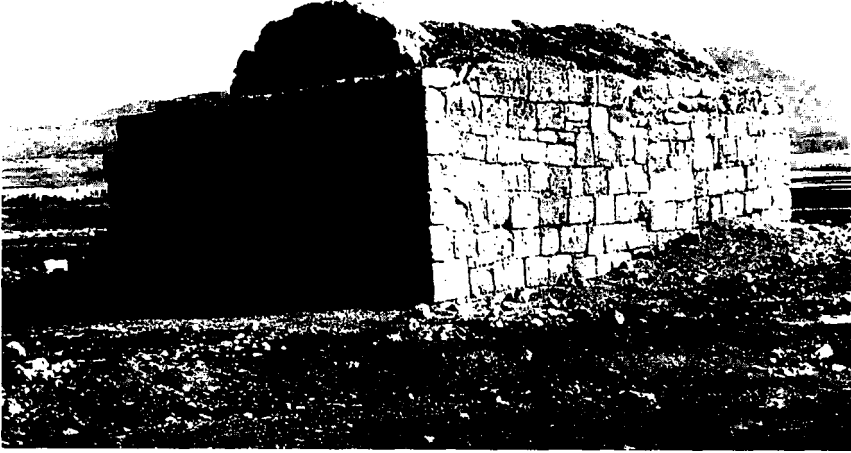
Resim 17: Şeyh Yahşi Köyü Türbesi, kapı

Resim 18: Şeyh Yahşi Köyü Türbesi, doğudan görünüş

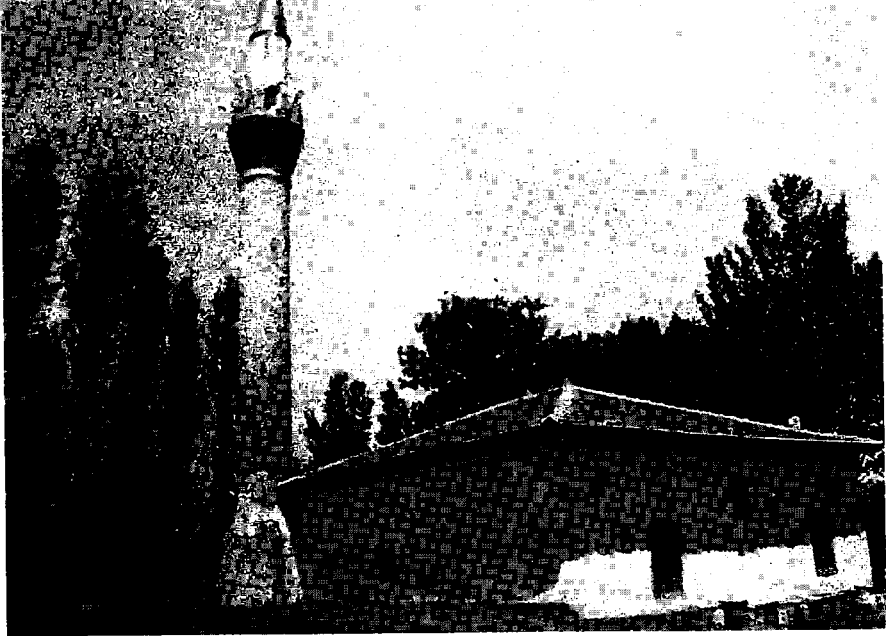
Resim 19: Aslanapa-Nuhören Köyü Türbesi

Resim 20: Nuhören Köyü Türbesi, güneyden görünüş

Resim 21: Nuhören Köyü Türbesi, kuzeybatı taraftaki yıkılmış kısım

Resim 22: Altıntaş Köyü Camii

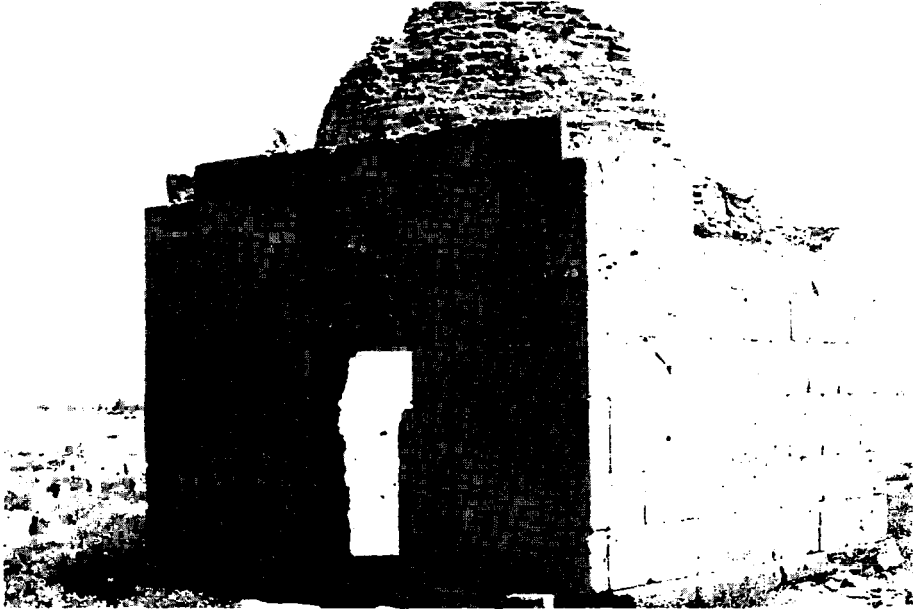
Resim 23: Altıntaş Köyü'ndeki köprü

Resim 24: Altıntaş Köyü mezarlığındaki türbe

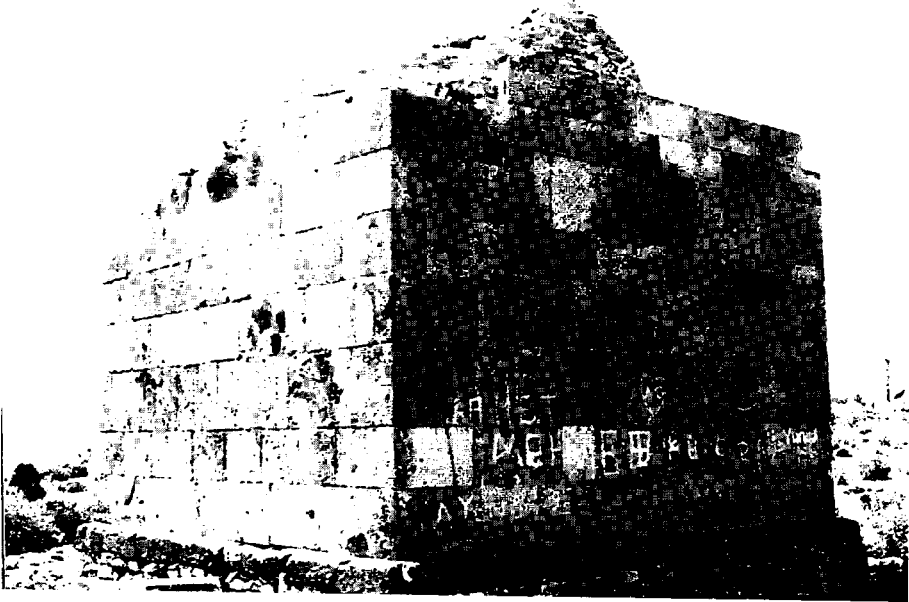
Resim 25: Altuntaş Yapılcan Köyü Türbesi

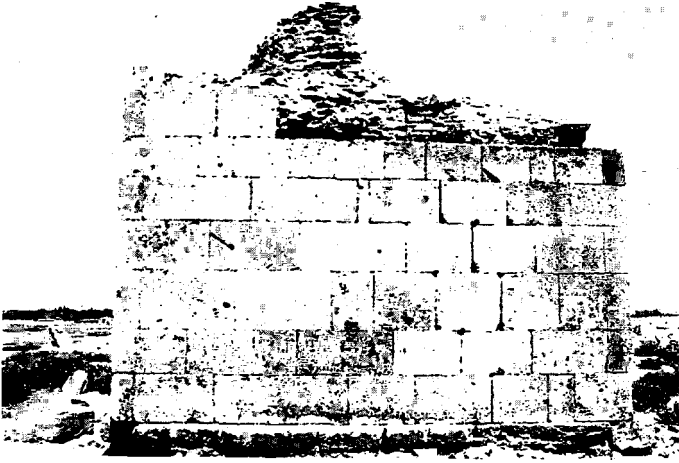
Resim 26: Yapılcan Köyü Türbesi, kuzeybatıdan görünüş

Resim 27: Yapılcın Köyü Türbesi, kuzey cephesi

Resim 28: Yapılcın Köyü Türbesi, güneydoğudan görünüş

Resim 29: Yapılcın Köyü Türbesi, batı cephesi

Resim 30: Yapılcın Köyü Türbesi, kapı

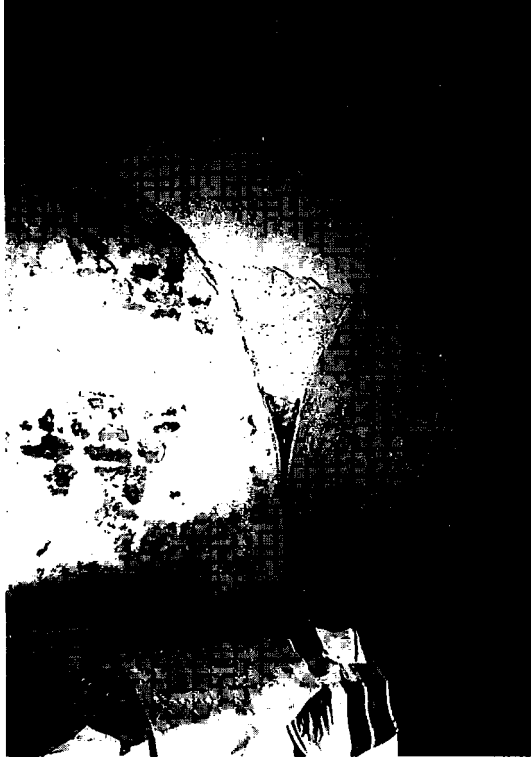
Resim 31: Yapılcan Köyü Türbesi, iç görünüş

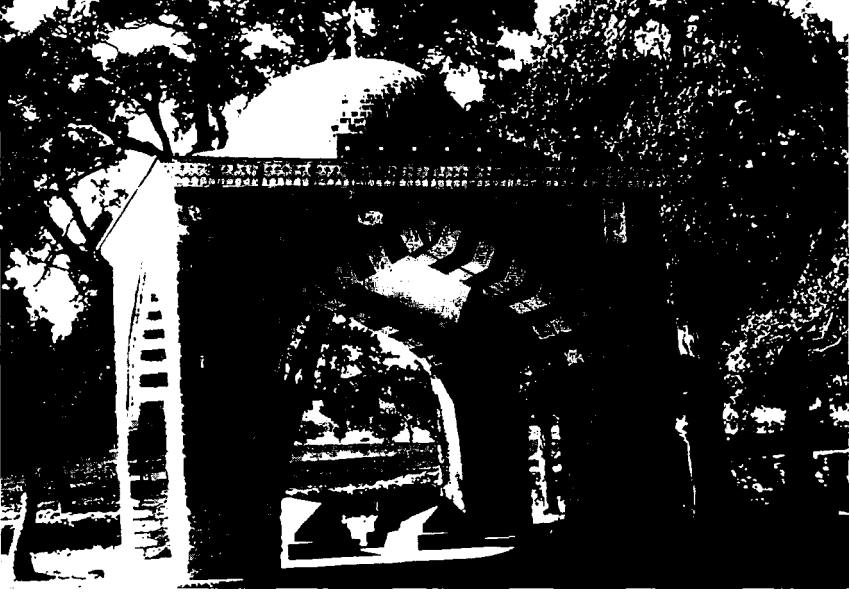
Resim 32: Altıntaş-Işıklar Köyü türbeleri

Resim 33: Yapılcan Köyü'nde 11 no'lu türbe

Resim 34: 11 no'lu türbe, iç görünüş

Resim 35: Kütahya-Ana Sultan Türbesi

Resim 36: Ana Sultan Türbesi, onarım öncesi

NORVEÇ AÇIK HAVA HALK MÜZESİ

*Haşim KARPUZ **

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da açık hava müzelerini kurma düşüncesi hızla doğmuş ve gelişmiştir. Açık hava müzelerinde, geleneksel şehir ve köy kültürü unsurları tabii ortamları içerisinde sergilenmektedir. Bu müzelerin kurucusu İsveçli Arthur Hazelius'tur, ilk halka açılan açık hava müzesi de kendisinin kurduğu Stokholm'deki Skansen Müzesi'dir. Açık hava müzelerinin ikinci olarak ziyarete açılanı (1902) ve Skansen'den sonra en önemli örnek olarak bilineni Oslo'daki Norsk Folkemuseum (Norveç Açık Hava Halk Müzesi)'dur. Norveç'teki açık hava müzeleri üzerinde yaptığım bir araştırma vesilesi ile bir süre çalışma imkanı bulduğum bu müzeyi, müzecilik çalışmalarına ağırlık vererek kısaca tanıtmak istiyorum.

Müzenin ilk kuruluş yılı, Kral II. Oscar'ın birkaç eski evi satın alıp söktürerek Oslo'nun banliyösü olan Bygdøy'daki kraliyet arazisine taşıtıp kurdurduğu 1884 yılı olarak kabul ediliyor. Folkemuseum'un ilk kurucusu olan Hans AAll'ın etkili çalışmaları ile kısa sürede ülkenin değişik bölgelerinden bir çok çiftlik - köy evi, ahşap kilise, su değirmeni, su hızarı gibi yapılar ve şehir evleri bu müzeye taşınmıştır. 1902 yılında ziyarete açılan müzenin idari binalarının, kapalı sergi salonlarının yapımı ve bu günkü mimari karakterine kavuşması ancak 1935 li yıllarda mümkün olmuştur.

Müzenin kuruluşunun başlıca amacı şudur: Hızla gelişen teknoloji, geleneksel kültürü yok etmektedir. Günümüzün insanına geçmişi unut-

(*) Prof. Dr. Haşim KARPUZ, Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi, KONYA

turmakda, onu ruhsuz ve otomat hale getirmektedir. Bunun için, bu müze vasıtası ile geçmişteki köy ve şehir hayatını, atalarının yaşama şartlarını, teknik imkanlarını, estetik duygularını genç kuşaklara öğretmek ve onları geçmiş hakkında bilgi sahibi yapmaktır. Bu şekilde milli kültüre hizmet ederken, milli kültür ürünleri bütünüyle korunup saklanmış olacaktır.

35 hektarlık bir arazi üzerine kurulmuş olan müze adeta bir köy manzarası arz etmektedir (Resim: 1). Giriş bölümünde, geniş bir avlu etrafında idare ve kapalı sergileme salonlarına yer verilmiştir. Girişin doğusundaki bölümde şehirden getirilen kagir büyük evler ve kenar mahalle evleri sergilenmektedir. Yine girişin batısında bir kaç şehir evi ile bir köy ilkokulu, bir açık hava konser salonu bulunmaktadır (Resim: 2).

Müzenin esasını Norveç'in değişik bölgelerinden getirilen köy ve kasaba evlerinin kurulduğu açık hava sergisi oluşturmaktadır. Bugün müzede 200 ' e yakın irili ufaklı köy-çiftlik ve kasaba evi bulunmaktadır. Her bölgeden getirilen evler, ister orta halli, ister zengin evi olsun orijinal iç donatıları ile sergilenmektedir (Resim:3).

Köy evlerinin büyük bir kısmı ahşap yığma olduğu için çok uzaklardan sökülüp taşınmaları ve yeniden kurulmaları kolay olmuştur. Her bölgenin, vadinin evleri bir arada görülüyor. Sedestal (Güney Norveç'te bir vadi), Mumedal (Orta Norveç), Osterdal (Güneybatı Norveç-Oslo), Telemark (Güney Norveç), Hallingdal (Orta Norveç) ve Trondelag (Kuzey Norveç) v.b. farklı coğrafi şartlara sahip bölgelerden getirilen evler, çevrelerinde bulunan yardımcı yapılarla sergilenmektedir (Resim: 4-5). Yapılar müzede kurulurken yer darlığı yüzünden şüphesiz birbirine olan normal uzaklıkları korunamadı. Fakat, bir çoğunun geniş bahçesi ve otlığına aslındaki gibi yer verilmiştir. Müze idaresi bu otlaklarda tabii hayatı yansıtmak için 20 civarında koyun, 5-10 inek ve bir kaç at beslemektedir.

Norveç mimarisinin kendisine has yapılarından birisi de ahşap kiliselerdir. Bunların en güzel örneği Hallingdal Bölgesi'nden, Gol'den getirilen 13. yüzyıl başlarına tarihlenen ahşap kilise (Stave Church) dir.

Müzede, Norveç'in değişik bölgelerinden getirilerek kurulan evler, Norveç evinin tarihi gelişimini de ortaya koyuyor. En basit "megaron" planlı ev ile 19. yüzyılda kasaba ve şehirlerde kullanılan yaygın iki katlı evler arasındaki ilişkiler gösterilmektedir. Norveç'te Türkiye'deki gibi köy yerleşmesi (toplu yerleşim) yoktur. Evler, çiftliklerin içerisinde ve birbirinden çok uzakta yer alırlar. Oturma evinin çevresinde ahır, samanlık (Resim: 6), ambar ve loft (kiler ve genç kızların oturduğu yapı)

gibi yapılar bulunur. Norveç evi, önceleri ortasında ocağı bulunan tek bir mekandan oluşan "megaron" planlı iken daha sonra bu plan, oturma odası önüne bir yatak odası ve giriş kısmı ilavesi ile üç odalı plana dönüşmüştür (Resim: 7). 16. yüzyıldan sonra bu plan gelişerek iki katlı yapılara geçilmiştir. Ambar (stabburlar) direkler üzerinde yer alan tahıl ve bazı yiyeceklerin saklandığı yapılardır ve Doğu Karadeniz'deki serenderlere benzerler (Resim: 8). Loftlar iki katlı olup, zemin katları yiyecek deposu, birinci katlar genç kızların yatak odalarıdır. Burada genç kızlar mücevherlerini, çeyizlerini saklar ve sergilerler. Bunların üç katlı olanları da vardır (Resim: 9).

• Folkemuseum'da sergilemeyi iki ana bölüme ayırabiliriz. Birincisi kapalı sergileme, ikincisi açık hava sergilemesidir.

1. *Kapalı Sergileme*: Müzenin girişinde idari binalarla birlikte yapılan kapalı sergi salonlarında şu grup eserler sergilenmektedir.

a. *Şehir Kültürü*: Norveç şehir kültürü ile ilgili her türlü eşya kronolojik sırayla, Rönesans, Barok, Viktorya Çağı gibi dönemlere ayrılarak sergileniyor. Eski meclis salonu ile ünlü yazar Henrik İbsen'in çalışma odası da bu bölümde yer almaktadır.

b. *Kilise Sanatı*: Orta Çağ'dan günümüze kadar kiliselerden derlenmiş heykeller, ikonalar v.b. kutsal eşyalar.

c. *Halk Sanatı*: Kapalı sergi salonlarının büyük bir bölümü halk sanatıyla ilgili her türlü eşyaya ayrılmıştır. Mimari parçalar, ahşap kapılar, oymalı sandıklar, her türlü dokumalar, el işleri, örgüler, giysiler, madeni eşyalar, tarım araçları vs. bu bölümde sergilenmektedir.

d. *Lâp Kültürü*: Ülkenin kuzeyinde Troms ve Finnmark bölgelerinde yaşayan Laponlar'ın kültür ve yaşayışları ile çok zengin bir koleksiyona yer verilmektedir.

e. *Müzik Aletleri*: Ayrı bir bölümde, halk çalgılarından klasik müzik aletlerine kadar toplu bir sergileme yapılmaktadır.

f. *Çocuk Müzesi*: Büyük bir salon çocuklar için düzenlenmiştir. Burada açık hava ve kapalı salonlarda sergilenen yapılar ve eşyalar, maketler ve minyatür olarak sergilenmektedir. Çocukların sergilenen malzemeyi rahatça kullanmalarına imkan verilmektedir.

g. *Adliye Bölümü*: Bu bölüm de güvenlik ve adliye görevlilerinin kıyafetleri ve çalışmalarına ayrılmıştır (duruşma salonu, hapishane hücreleri gibi).

h. *Geçici Sergi Salonu*: Kapalı sergi bölümünde bir de geçici sergi salonu bulunmaktadır. Burada, değişen sergilerle, müzede bulunan eserlerin bir konuda toplu değerlendirilmesi yapılıyor (17. 18. yüzyıl kadın giyimi, 19. yüzyıl çocuk giyimi gibi). Folkemuseum'un kapalı sergileme düzeni gelenekselliğini sürdürüyor. Mobilyalar salonlarda 10 cm yüksekliğinde ve duvarlar boyunca uzanan satırlar üzerinde yer almaktadırlar. Mutfak eşyaları, oturma odaları, yatak odalarına ait eşyalar kullanım şekillerine uygun olarak sergilenmektedir. Çok zengin olan bölge kıyafetleri, bölme vitrinlerde cansız mankenlerle sergilenmiştir.

2. *Açık Hava Sergilemesi*: Bu sergileme ile Norveç'in şehir ve köy mimarisine ait değişik fonksiyonlu bir çok yapı, içlerinde kullanılan normal eşyalar ile sergilenmektedir. Açık hava sergilemesinde yer alan şehir yapıları, bir kaçı dışında hepsi Oslo'dan getirilmiş yapılardır. Hans AAll'dan sonra müdür olan Reidar Kjellberg, bu yüzyılın başında Oslo'nun kenar mahallelerinde oturan işçi ve balıkçılara ait bir ya da iki bölmeli ahşap evlerden bir çoğunu "eski şehir " bölümüne naklederek kurdu muştur.

Açık sergilemenin esasını, çam ve çeşitli meyve ağaçlarının yer aldığı geniş yeşil alan içerisine küme küme yerleştirilmiş, değişik bölgelerden getirilmiş köy evleri ve yardımcı yapıları oluşturuyor. Bu açık hava müzesindeki eski evler sadece ait oldukları coğrafi bölgeler hakkında fikir vermiyor, değişik bölgelerin evlerinin farklılıklarını, geleneksel mimarinin gelişmesini, özelliklerini, ev içinde yaşanan hayatı, bütünüyle gelenek ve göreneklere ortaya koyuyor.

Açık hava sergilemesinde, her yapının ne olduğu, önündeki küçük levhada yazılmıştır. Yapıların numaraları ve açıklamalar, ayrıca genel rehberde de belirtilmiştir. Evlerin içerisinde onların ait olduğu bölgenin kıyafetlerini giymiş görevliler ziyaretçilere açıklamalarda bulunur, varsa sorularını cevaplandırır. Görevliler tabii dekor içinde geleneksel işlerini yaparlar. Beşikte çocuğunu sallayan anne, dokuma yapan kadın, sepet ören adam gibi. Köy evinin, oturma odası, yatak odası her şeyi ile tamdır.

Açık hava müzesinde, en eski ev, Numedal bölümündedir ve kapısı üzerindeki runik kitabeden 13. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Oturma evlerinin yanı sıra, her bölgeden ayrı ayrı getirilmiş samanlıklar, ahırlar, depo binaları ve loftlar bulunmaktadır. Müzeye taşınan Gol kilisesinin yanı sıra (Resim: 10), bir ilkokul (Resim: 11), kahvehane, bir su hızarı (Resim: 12), su değirmeni ve tokmak gibi değişik fonksiyonlu yapılar da müzenin açık hava sergisinde yer almaktadır.

Folkemuseum'un en faal bölümlerinden birisi de eğitim bölümüdür. Eğitim faaliyetleri temelde iki bölümde ele alınıyor. Okullara yönelik çalışmalar ve yetişkinlere yönelik çalışmalar.

İlkokul öğrencileri, öğretmenleri ile birlikte müzeye gelerek, müze sınıfında sosyal bilgiler, resim, müzik gibi derslerini yapabiliyorlar. İşlenecek konulara göre öğrencilere açıklayıcı bilgiler veriliyor, slide ve filimler gösteriliyor. Ev yapma, dokumacılık ve basit el sanatları ile ilgili uygulamalar yapılıyor. Orta okul, lise seviyesindeki sınıflar müzeye gelmeden önce müzede yapacakları derslere hazırlanmaktadırlar, gerektiğinde filimler görüyorlar. Müzeye gelen öğrenciler, müze öğretmeni ve sınıf öğretmeni tarafından kendilerine aktarılan bilgileri dinlemektedirler. Yüksekokul öğrencileri (güzel sanatlar, mimarlık, sanat tarihi gibi) eşyaların motiflerini çizerek, yapıların plan ve rölövelerini çıkararak, bizzat sahada uygulama yapmış olurlar.

Eğitim programlarında hangi derslerin müzelerde yapılacağı belirlendiği için, müzenin eğitim bölümü, her okulun hangi sınıflarının, ne zaman müzeye geleceğini okul idareleri ile kararlaştırmakta ve bir program hazırlamaktadır. Eğitim bölümü, müzede ders yapacak sınıfların ders konularını kapsayacak şekilde (ünite planına göre) açıklayıcı metinler hazırlayıp öğrencilere vermektedir (Resim: 13).

Yetişkinler için de etkili faaliyetler yapılmaktadır. Konferanslar ve konserlerle ilginç konular ve ünlü sanatçıları takdim ederler. Folkemuseum'un şehir okullarındaki öğrencilerden kurduğu bir kaç profesyonel halk oyunları topluluğu ile üyelerinin çocuklarından oluşan bir müzik topluluğu vardır. Halk oyunlarının yanı sıra değişik gösteriler de yapılmaktadır: Seramik yapımı, eski ulaşım araçları, defileler. Müzenin eğitim faaliyetleri; konferans, konser ve diğer gösteriler basın, radyo ve televizyonla halka duyurulduğu için fazla izleyici bulunabilmekte, gösteriler bir bayram şenliğine dönüşmektedir.

Müzenin girişinde müzeyi tanıtan broşür, el kitabı, slide ve fotoğraflar satılmaktadır. Norveç kıyafetleri, halk müziği ile ilgili kaset ve plaklar bulunmaktadır. Ziyaretçilerin çay, kahve içebilecekleri salonlar ve yemek yiyebilecekleri bir de restaurant vardır.

Müzenin çok zengin bir araştırma kütüphanesi bulunmaktadır. Kütüphane, okul öğrencilerine ve her türlü araştırmacıya açıktır. Fotokopi ve fotoğraf istekleri karşılanmaktadır. Kütüphaneye bitişik bir de fotoğraf-slide arşivi kurulmuştur. Bu bölümde, albümler halinde ve karteklerde binlerce fotoğraf bulunmaktadır. Burada, Norveç tarihinden

halk sanatlarına kadar her konuda fotoğraf bulunabilmektedir. İsteyenler bu arşivi görebilmekte, istedikleri fotoğraf veya diyanın bir kopyasını edinebilmektedirler.

Müzeye gelen eserler önce laboratuvarında bakım ve onarıma tabi tutulurlar. Daha sonra kayıtları, envanterleri yapılır. Müzenin geniş bir fotografhane bölümü vardır. Burada bir çekim stüdyosu, negatif arşivi, bir de karanlık oda bölümü bulunur.

Açık hava müzesinde güvenlik tam sağlanmıştır. Ahşap evlerin sergilediği arazide ani yangınlara karşı ziyaretçilerin dahi kullanabileceği yangın ihbar düğmeleri ve su hortumları vardır. Bazı önemli yapılarda ziyaretçilerin çok olduğu zamanlar görevlilerin yanı sıra elektronik alarm devrelerinden de yararlanılmaktadır. Ayrıca laboratuvar, eczacılık müzesi gibi kısımlara duman ve gazlara hassas dedektörler yerleştirilmiştir.

Sergilenmeyen eserlerin saklandığı depolar çok iyi tecrid edilmiş, nem ve sıcaklıkları otomatik olarak ayarlanmış cihazlara bağlanmıştır. Eserlerin daha çok ahşaptan yapılmış ve kapaklı dolaplarda saklanması tercih edilmiştir.

Müze uzmanları düzenli bir şekilde, kendi konularında ve ortak projelerde çalışırlar. Curator; bölüm başkanları kendi sahalarında kariyer yapmış kişilerdir. Oslo, Bergen ve Trondheim gibi üniversitelerde ders vermektedirler. Müze bünyesinde kurulan Etnoloji Araştırmaları Enstitüsü şimde Oslo Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Bu enstitü, halk mimarisi, geleneksel hayat ve tarım, gelenekler, halk sanatları ve Laponlar üzerinde önemli araştırmalar yapmıştır.

Müzenin masrafları, bilet-hediyelik eşya v.b. gişe gelirlerinin yanı sıra, Kültür Bakanlığı'ndan, mahalli komitelerden, derneklerden ve bankalardan alınan ödenek ve yardımlarla karşılanmaktadır.

Folkemuseum'un içerisinde şehir evlerinden birisi, eczacılık ve ilaç müzesi olarak kullanılmaktadır. 1714 yılında yapılmış üç katlı kagir binada, eczahane, laboratuvar, nöbetçi odası, ilaç hammaddeleri yeri, kitaplık gibi bölümler bulunuyor. Ayrıca Oslo'nun banliyösünde bulunan Bogstad Çiftliği'ndeki malikane de içindeki bütün eşyaları ile birlikte N. Folkemuseum'a bağışlanmıştır. Bu yapı da yaz aylarında müzeye bağlı olarak ziyarete açılmaktadır.

Folkemuseum, Skansen'den sonra dünyanın ikinci önemli ve büyük açık hava müzesidir. Araştırmaları, özellikle getirilen yapıların onarım ve sergilenmesi ile ilgili yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Bu müzeyi

gezen küçük büyük herkes Norveç kültürüne, sanatına ait bir çok bilgi kazanarak evine dönmektedir. Yeşil alanlar içerisindeki evler gezilirken dinlenilmekte, evlerin iç atmosferi ile birlikte sanki geçmiş yaşanmaktadır.

Norveç'in en büyük açık hava müzesi Folkemuseum'u gezip inceleyen ister istemez aklımıza şu soru gelmektedir: Halk mimarisi ve halk kültürü bakımından nice zenginliklere sahip olan Türkiye'nin niçin bir açık hava müzesi bulunmamaktadır. Bu tür müzelerin ülkemizde kurulmasını müzeciliğimiz açısından büyük bir eksikliklerdir. Son yıllarda Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün Ankara'da O.D.T.Ü yerleşim alanında kurmayı planladığı köy müzesi çalışmaları çok yavaş ilerlemektedir. Artık yok olan köy konutlarımızı, geleneksel kültür varlıklarımızı geri getirmemiz imkansızlaşmıştır.

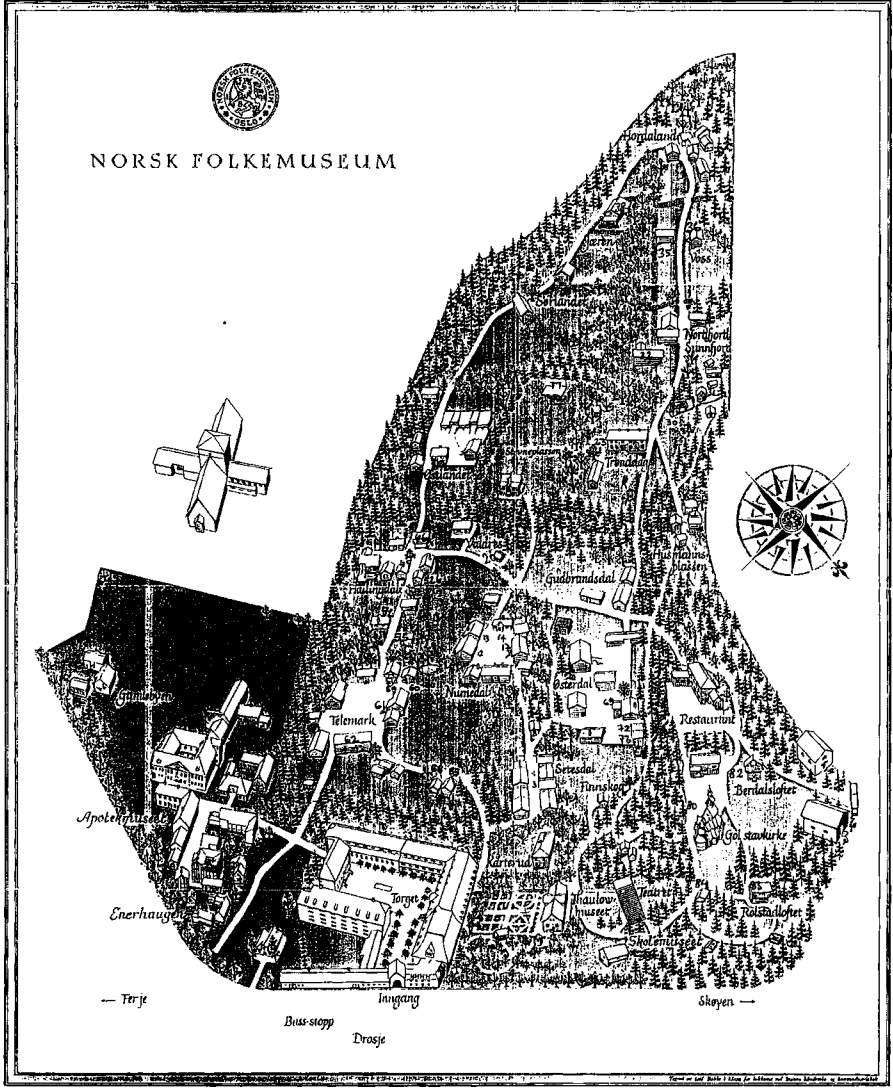
KAYNAKLAR

Norwegian Folkemuseum (Guide to the Open Air Museum), Oslo, 1982.

KJELLBERG, R., "Scandinavian Open-Air Museums", *Museum News*, Vol. 39, Number: 4 (1960-1961), p. 18-22

HOFFMANN, M., "On the History of the Norsk Folkemuseum", *Report of the Conference*, 1980, Oslo, 1982, p. 97-103.

KOŞAY, H. Z., *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1974, s. 141-142.

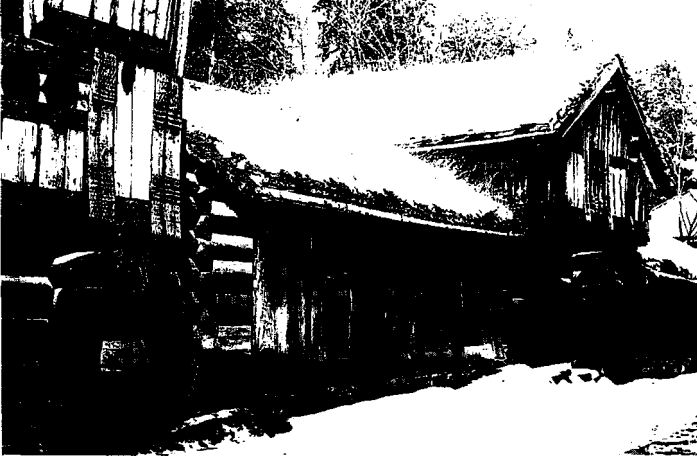
Resim 1: Norveç Açık Hava Müzesi'nin yerleşim planı

Resim 2: N.Folkemuseum, şehir evleri bölümü. Sağdaki büyük yapı Eczacılık Müzesi'dir.

Resim 3: N.Folkemuseum, Numedal bölgesinden getirilen evler

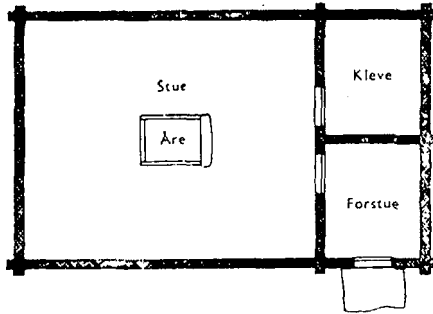
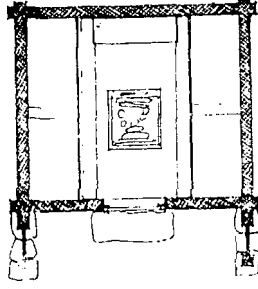
Resim 4: N.Folkemuseum, Sedestal bölgesi evleri, Amlid'den getirilen bir ev ve Ose'den getirilen loft.

Resim 5: N.Folkemuseum, Telemark bölgesinden getirilmiş bir loft.

Resim 6: N.Folkemuseum, Numedal bölgesinden getirilmiş bir ahır-samanlık

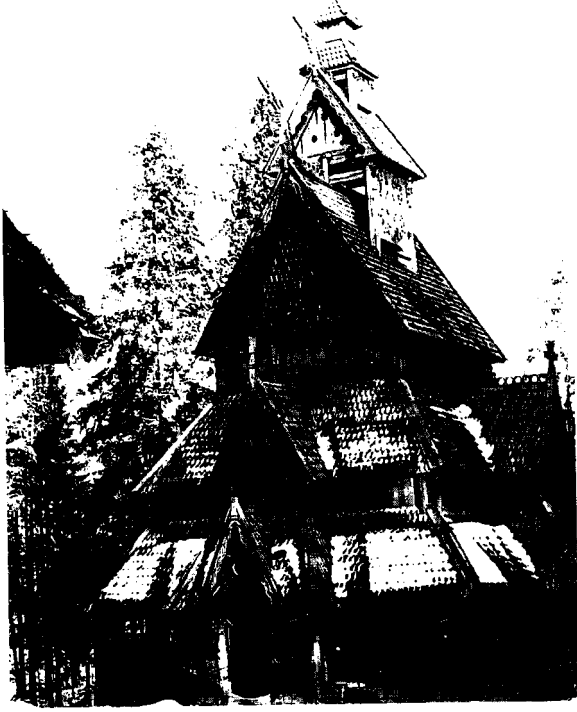
Resim 7: N.Folkemuseum, üstte ilk ev planı (megaron. Sedestal bölgesinden bir yayla evi); altta üç odalı köy evi planı

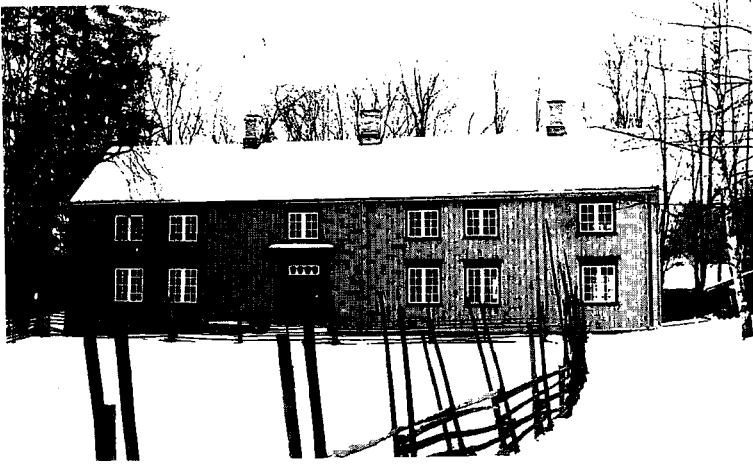
Resim 8: N.Folkemuseum, Hallingdal bölgesinden bir stabbur (ambar)

Resim 9: N.Folkemuseum, Telemark bölgesinden getirilmiş loft ve stabbur

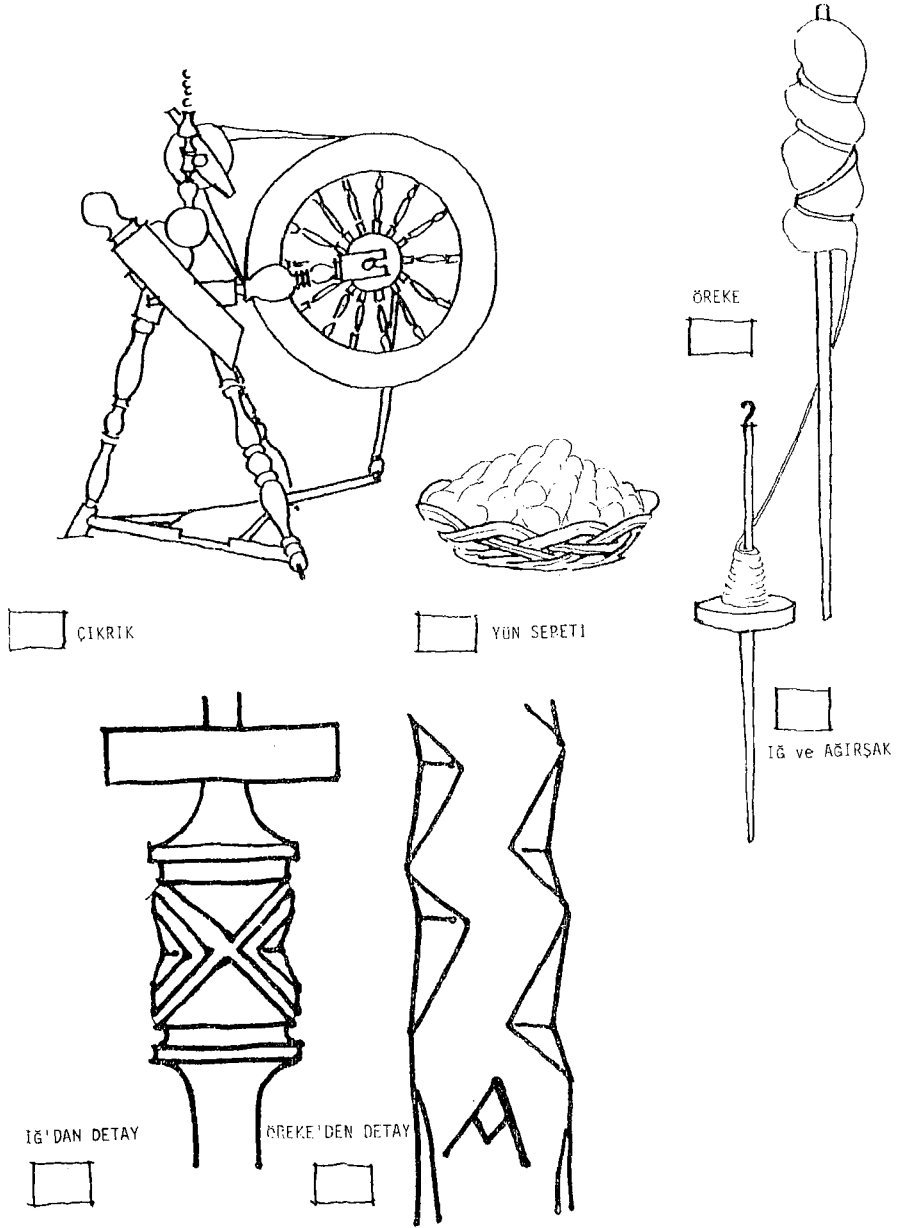
Resim 10: N.Folkemuseum, Hallingdal-Golden getirilen ahşap kilise

Resim 11: N.Folkemuseum, sergilenen yapılardan bir ilkokul

Resim 12: N.Folkemuseum, su ile çalışan hızar

Resim 13: N.Folkemuseum, öğrencilere verilen broşürlerden birisinde yer alan yün eğirme aletlerinden bazıları

GÖLMARMARA HALİME HATUN KÜLLİYESİ

Nurşen ÖZKUL *

Manisa iline bağlı Gölarmara ilçesi Manisa'ya 60 km, Akhisar'a 28 km uzaklıktadır. Deniz seviyesinden 250 m yükseklikte bulunan Marmara Dağı'nın doğu yamacına kurulmuştur. Güneyinde 12 km uzaklıkta Marmara Gölü bulunmaktadır. Göl, Kumçay ve Gediz Çayı'nın suları ile beslenmektedir.

Gölarmara'da ilk yerleşim Prehistorik Dönem'e kadar inmektedir. Bölge yüzyıllarca, çok sayıda uygarlığa sahne olmuştur.

Konumuzu Gölarmara ilçesindeki Halime Hatun Külliyesi oluşturmaktadır. Amacımız bugüne kadar üzerinde hiçbir monografik araştırma yapılmamış olan bu külliyei tanıtmaktır¹. Gölarmara ilçesi Halime Hatun Külliyesi III.Mehmed döneminde (1595-1603) inşa edilmiştir. Bugün Gölarmara Gaziler Caddesi üzerinde yer alan külliye, vakfiyesine göre, orijinalde sekiz yapıdan oluşmaktadır. Bunlar, cami, darü'l-hadis, sıbyan mektebi, imaret, han, kahvehane, misafirhane ile iki fırındır. Ayrıca kırkı cami ve darü'l-hadise, diğer altısı imarete, dördü ise sıbyan mektebine bitişik olmak üzere toplam elli dükkan da külliye gelir getirmek amacıyla inşa edilmiştir. Bu yapılardan cami, darü'l-hadis, kahvehane, imaret, han olarak kabul ettiğimiz yapı ile üç dükkan günümüze ulaşmıştır.

1313'de Saruhanoğulları Beyliği'nin eline geçen Manisa şehri, siyasi, iktisadi ve coğrafi bakımından oldukça önemli bir bölgedir. 1391'de Yıldırım Beyazid döneminde Osmanlılar'a katılan Manisa, daha sonra

- (*) Nurşen ÖZKUL, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü Doktora öğrencisi, BEYTEPE
- (1) Külliye hakkında kısa bilgi sadece, O. Aslanapa. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 316-18 bulunmaktadır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne külliye üzerindeki çalışmalarından ve bize yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Bu yayınumuzda kullanılan cami ve darü'l-hadisın plan ve kesit çizimleri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.

Timur'un Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılar'ın elinden çıkmış, fakat Çelebi Mehmed'in tahta geçmesiyle yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. XVI. yüzyıl sonlarına kadar şehzade sancağı olarak büyük bir önem kazanan Manisa'da, şehzadelerden veliaht olanlar genellikle burada valilik yapmış, babalarının ölümleri sonrasında da İstanbul'a giderek tahta oturmuşlardır. Fatih, Kanuni, III. Mehmed şehzadeliklerinde Manisa'ya vali olmuşlardır². Bu gelenek III. Mehmed'den sonra terk edilmiştir.

Saruhanoğulları Dönemi'nde, Saruhan ili sınırları içindeki ondört kazanın arasında Gölarmara, Marmara ilçesi olarak yer almaktadır³. Osmanlı Dönemi tahrir defterlerinde sancağın idari bölümlerinde ana idari birim kaza, alt birimler nahiyeler olarak düzenlenmiştir. Gölarmara 1531 ve 1575 tarihli tahrir defterinde Gülnas ve Karacadağ nahiyelerinin bağlı olduğu kaza olarak görülmektedir. Yine XVI. ve XVII. yüzyıllara ait belgeler arasında Marmara kadısına gönderilen hükümler de yer almaktadır⁴.

Bölgede gerçekleştirilen ekonomik ve ticari faaliyetlere baktığımızda, Manisa ve çevresinin İstanbul'a ve Osmanlı ordusuna en çok meyve gönderen bölge olduğunu görüyoruz. Kırmızı kuru üzüm, incir, şeftali, nar gibi meyveler, XVII. yüzyılda ve bunu takip eden yüzyıllarda develerle İzmir, Kuşadası, Bandırma, Çandarlı limanlarına gönderilmekte idi ve bu nedenle XVII. yüzyılda her kazanın belli sayıda deve beslemesi gerekmektedir. 139 haneli Marmara kazası da onbeş deve beslemekle yükümlüydü⁵.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Saruhan Sancağı'nın idari teşkilatında bir değişim olmamıştır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nde idari teşkilat vilayet, sancak, kaza, nahiyeler, köy olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu yeni idari teşkilat ile Marmara, Akhisar kazasına bağlı bucak olmuştur. 1890'da Marmara dahil Akhisar kazasının toplam nüfusu 25752 olup, bu nüfusun 3796 Rum, 325 Ermeni, 133 Yahudi, kalanı ise Müslümandır⁶.

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ç. Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941, s.6.

(3) F. M. Emecen, XVI. *Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

(4) İlgili vesikalar için ayrıntılı bilgi bkz. Ç. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri XVII. Asırda*, İstanbul 1944, s. 187-188; İ. Gökçen *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar Hicri 954-1061*, İstanbul 1946, s. 169-170.

(5) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ç. Uluçay, *17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942, s. 3-4; İ. Gökçen, *Saruhan Köyleri*, İstanbul 1950.

(6) *Kamus-ül Alem*, Cilt I, s. 258; *Manisa II Yılığ*, İzmir 1967.

Gölmarmara yol güzergahı üzerinde olduğundan seyyahların da uğrak yeri olmuştur. Bu bağlamda, Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, Gölmarmara'nın 1200 haneli, 11 köylü bir nahiyeye olduğunu belirtir⁷. Texier ise buradan küçük bir kasaba olarak bahseder⁸. Kurtuluş Savaşı sırasında (1919) Akhisar, Soma, Turgutlu, Marmara, Yunan birlikleriyle yapılan şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur.

Vakfiye ve kitabe, külliye ile ilgili ilk el kaynakları arasında yer alır. Aşağıda bu kaynakları ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

KİTABE

Külliye ile ilgili tarihi kaynaklarda, seyahatnamelerde, günümüz yayınlarında yok denilebilecek kadar sınırlı bilgiler yer almaktadır. En önemli kaynak, vakfiyesidir. Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi'nin yapım tarihini veren bir kitabe mevcut değildir. Sadece sonradan sıbyan mektebi olarak kullanılan yapının giriş kapısı üzerinde (1311 H./1893 M.) tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe mermer üzerine Osmanlıca olarak yazılmıştır.

Kitabenin tarafımızdan yapılan transkripsiyonu şöyledir:

Maşallah

Marmaracık mekteb-i ibtidası 1311

Elhamdü'lillah

Halime Hatun'un vakfı binası nâdir-ül emsal

Nice müddet hayr ile etmiş iken buldu yine kadr

Olup bir mekteb-i âli getirdi âşık-ı mahal

Kırâat eylesin şakird gecirmesun tehî vakti

Sezaver hayr ile yâd etmeğe her ruz ü şeb etfâl

Sebeb oldu müdir-i nahiyeye yani Ahmed Nûrî"

VAKFİYE

Halime Hatun Külliyesi III. Mehmed döneminin taşra külliyesi olarak Manisa bölgesinin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamı hakkında bilgi vermektedir. Külliye ile ilgili olarak birinci el kaynağımız vakfiyedir. 1011 H. / 1601 M. tarihli vakfiyenin orijinali Osmanlıca yazılmış

(7) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Çev. Zuhuri Danışman), Cilt 13, İstanbul 1983, s. 69.

(8) C. Texier, *Asie Mineure Description Geographique Historique et Archeologique*, Paris 1962.

olup, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 2232 no lu defterde Türkçe'ye çevrilmiş özeti bulunmaktadır. Yapı topluluğunun ne zaman inşa edildiğine dair bir kitabe bulunmadığından vakfiyenin düzenlendiği tarih, bize tarihlendirmede yardımcı olmaktadır. Vakfiyede külliye'nin hangi yapılardan oluştuğu, yapıların işlevleri, birbirlerine olan konumları, çalışanların görevleri ve ödenen ücretler ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

Külliye'nin başlıca gelir kaynakları vakfiyede açıkça belirtilmiştir. Halime Hatun, cami ve darü'l-hadise bitişik ayakkabıcılar çarşısında kırk, imarete bitişik altı, mektebe bitişik dört dükkanın, kahvehane ve misafirhanenin, iki ekmekçi fırınının gelirlerini külliye'ye vakfetmiştir. İmaretin güneyindeki büyük bir sebze bahçesini, içinde bulunan bütün ağaçlarıyla vakfeden Halime Hatun, III. Mehmed'in kendine temlik ettiği Kasaplı, Pire, Saz, Buğdaylı, Okçular, Çöp köylerini, Çeltik Irmağı'nı ve ırmağın suladığı arazileri de vakfetmiştir. Ayrıca Halime Hatun kendi mallarından on bin altın sikkenin yarısını, buna ilaveten on iki yük akçeyi mütevellî tayin ettiği Ahmet Bey'e gelir sağlamak amacıyla teslim etmiştir.

İzmir'de Ahmet Çelebi Evleri olarak bilinen evler ile bunlara bağlı bahçe ve diğer yerleri de külliye'ye vakfetmiştir.

Vakfiyede çalışanların görevleri ve alacakları ücretlerden söz edecek olursak, buna birkaç örnek verebiliriz. Günde, camide görevli hatip ve imama 5, vaize 8, müezzinlere 4, baş hatimciye 2, diğer dört hatimciye 1'er; farraşa 2, saatçiye 2, imarette çalışan aşçıya 5, şakirdine 3, günlük giderleri kayıt edene 5, satın alınanları yazana 3, kilerciye 2, ekmekçiye 4, ekmekçi şakirdine 1, tahsildara 5 ve muallime 5'er akçe ücret ödenmiştir. Bunlardan bazılarına, ilaveten imareten her gün yemek de verilmiştir. Ayrıca günlük tüketim maddeleri için ne kadar harcamanın yapılacağı da, örneğin mum giderlerine günde 5 akçenin ayrılması gibi, belirtilmiştir.

Vakfiyeye göre imarete sabah pirinç, akşamları buğday çorbası ile her gün 5 bin dirhem etin yarısının sabah, diğer yarısının ise akşam yemeğinde pişirileceği belirtilmiştir.

Sadece cuma günleri farklı olarak pişen pilav için 1200 dirhem yağ ve mermere ölçüğü ile yarım ölçek pirinç kullanıldığı ifade edilmiştir.

Vakfiyede külliye yapıları ile Halime Hatun Türbesi'nin ve Göl-marmara'daki diğer eski mescit ve camilerin onarım giderlerinin karşılanması da vurgulanmıştır.

BANI

Külliyenin banisi Abdurahman kızı Halime Hatun'dur. Gölmar-
mara'ya bağlı Ozanca Köyü'nde doğmuştur. Osmanlı padişahlarından III.
Mehmed'in dayesidir⁹. Halime Hatun, III. Mehmet Manisa'da şehzade
iken onun lalası, daha sonra sadrazamı olan Lala Mehmed Paşa ile ev-
liydi¹⁰. Külliye'nin vakfiyesinden, Gölmarmara'da bugün mevcut olmayan
türbesinde gömülü olduğu anlaşılmaktadır.

KÜLLİYENİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Külliyeye mimari özellikleri bakımından, dini eğitim ve sosyal ih-
tiyaçları karşılayan çok yönlü bir yapı topluluğudur. Cami ile ibadet,
darü'l-hadis ve sıbyan mektebi ile eğitim, imaret, han ve misafirhane ile
özellikle ticaret yolları üzerinde olan bölgenin, yöre halkına, gelip ge-
çenler ile tacirlere yemek ve konaklama hizmetleri veriliyordu.

Külliyede yer alan yapıların dağılımı ve birbirleriyle olan ilişkilerine
baktığımızda, Halime Hatun Külliyesi'ni oluşturan yapıların iki ayrı blok-
ta toplandığını görmekteyiz (Çizim: 1). Bu bloklar arasından ise bir yol
geçmektedir. Yapıların inşasında yola ve topografyaya uyma zo-
runluluğu gerekmiş ve bu özellikten dolayı da kısmen fevkanilik söz ko-
nusu olmuştur. Gölmarmara dağ yamacına kurulduğundan külliye'nin yer-
leşim düzeni ve yapıların inşasında topografik şartların gözönüne
alınması zorunlu hale gelmiştir. Batıdan doğuya doğru artan eğime göre,
yapılar araziye uygun inşa edilmiştir. Bu nedenle özellikle darü'l-hadis ve
imaretin doğu cephelerinde fevkani düzenlemeye yer verilmiş, alt se-
viyeleri sağır olarak bırakılmıştır.

Birinci blok yapıları külliye'nin batısını işgal etmektedir. Buna göre,
güneyde cami ile onun kuzeyinde darü'l-hadis bulunmaktadır. Vakfiyeye
göre orijinalde bu yapılara bitişik kırk dükkan bulunmaktaydı. Yolun
karşı tarafına ikinci blok yapıları yerleştirilmiştir. Yapılar doğu-batı doğ-
rultusunda dikdörtgen planlı bir avlunun etrafına konumlanmıştır. Avlu,
doğu ve güney yönlerde "L" biçiminde planlanan imaret, batıda avluya
giriş tonozu ve onun iki yanındaki dükkanlar ile bu iki dükkan üs -
tündeki kahvehane, kuzeyinde bizim alt katını han olarak değerlen-
dirdiğimiz, üst katı sonradan inşa edilmiş yapı ile çevrelenmektedir
(Çizim: 6).

(9) M. E. Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir 1956, s. 49.

(10) Ç. Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1971, s. 139.

Külliyenin vaziyet planını ele alacak olursak, şu özellikleri görürüz. Dini ve eğitim yapılarının oluşturduğu batı kanadındaki cami avlusuna, kuzey hariç üç yönden giriş sağlanmakta, darül'l-hadis'e giriş ise sadece cami avlusu ile ayrılmasını sağlayan duvarın ekseninde yer alan bir kapı ile mümkün olmaktadır. Böylece cami ve darül hadis ayrı birer iç avluya sahiptirler. Oysa, XVI. yüzyıl başkent külliyelerinde, Sinan Paşa (1555), Topkapı Kara Ahmet Paşa (1558), Kadırğa Sokullu Mehmet Paşa (1572), Zal Mahmut Paşa (1580) külliyelerinde olduğu gibi, medreseler çoğu kez cami ile ortak bir avlu çevresinde düzenlenmişlerdir. Sıbyan mektebi hariç, sosyal içerikli örneklerin yer aldığı doğu kanadındaki yapıların hepsi ortak avluya açılmakta, giriş caddeden tonozlu bir dehlizle sağlanmaktadır. Sadece kahvehanenin hem avluya hem de caddeye açılması farklı bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Göl marmara gibi küçük bir yerleşimde oldukça anıtsal boyutlarda, insanların en doğal ihtiyaçlarını karşıladığı böyle iki adet yapı topluluğunun bulunması ve bunlardan hem Şahuban Hatun Külliyesi'nde hem de Halime Hatun Külliyesi'nde hizmetlerin sunulması, XVI. ve XVII. yüzyıllar Göl marmara'sında sosyal ve ekonomik yaşantının canlı olduğunu göstermektedir.

Halime Hatun Külliyesi'nde, özellikle moloz taş, tuğla, kesme, taş, mermer, ahşap, demir malzemeler, külliyenin muhtelif yapılarında farklı yoğunlukta kullanılmıştır. Yapılar malzeme ve teknik bakımından daha erken devir özelliklerini taşımaktadırlar. Çok az miktarda devşirme malzeme kullanılmıştır.

CAMI

Külliyenin odak noktası olan ve avlu ile birlikte en geniş alanı kaplayan yapıdır. Cami, kuzey-güney doğrultusunda (14.42 x 11.40 m) dikdörtgen planlıdır (Çizim: 2). Kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri, kuzeydoğusunda minare, kuzeybatısında müezzin odası yer almaktadır. (Çizim: 4)

Yapı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Camiyi üç yönden saran avluya doğu, güneydoğu ve kuzeybatıda yer alan birer açıklıkla giriş sağlanmıştır. Güneydoğudaki giriş sonradan örülerek kapatılmıştır (Resim: 4).

Caminin dikdörtgen planlı hariminin kuzeyinde mermer sütunlar üzerine oturan kadınlar mahfeli yer alır. Bu kısım doğu-batı doğrultusunda atılan, tonozu anımsatan, yuvarlak, geniş bir kemerle örtülüdür. Geriye kalan 11.40 x 11.40 m ölçülerindeki kare mekan, yuvarlak askı kemerleri üzerine oturan pandantifli kubbe ile örtülmüştür (Çizim: 3).

Caminin beden duvarları üst seviyelerde köşelerden pahlanarak, kasnak şeklinde düzenlenmiş, pahlanmış çapraz köşelere de birer yarım kubbe yerleştirilmiştir. Bunlar, yarım kubbelerin taşra varyasyonu olarak, statik amaçlarla yerleştirilmiş olmalıdır. Kadınlar mahfeli ise dıştan kırma çatı ile örtülüdür (Resim: 1).

Kırma çatının bu biçimde kullanımı Osmanlı camii mimarisi için oldukça ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca kuzey cepheyle ilgili önemli bir sorun, köşelerde kırma çatı başlangıcının biraz altındaki iki sıra kirpi saçak kalıntısıdır (Resim: 5).

Bilindiği gibi, Osmanlı mimarisinde kirpi saçak frizi beden duvarlarının bitiminde yer alır. Bunlar bize bu cephenin sonraki dönemlerde herhangi bir nedenden dolayı yeniden elden geçtiği ve kırma çatının bu sırada inşa edilmiş olabileceği düşüncesini vermektedir.

Cami ve diğer külliye yapılarında herhangi bir onarım kitabesiyle karşılaşmadık. Ayrıca, özellikle caminin bir takım değişiklikler geçirdiği, mimari bazı detaylardan, malzeme ve örgü tekniklerindeki farklılıklardan anlaşılmaktadır. Caminin kuzeybatısında yer alan, dikdörtgen planlı müezzin odası malzeme ve örgü tekniği bakımından caminin beden duvarlarında farklılıklar yansıttığından sonraki dönemlerde eklenmiş olmalıdır. Caminin beden duvarlarında tuğlanın alt seviyelerde büyük kesme taşlar, üst seviyelerde moloz taşlar arasında iki sıra halinde hatıl oluşturacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Caminin kuzeydoğusunda yer alan minarenin kaidesinde, tuğlaların düzenli moloz taşlara çerçeve oluşturmasıyla tamamen farklı bir örgü tekniğiyle karşılaşmaktayız.

Yine mimari izlerden minarenin caminin beden duvarlarıyla tamamen bütünleşmediği de görülmektedir. Bunlar, bize minarenin sonraki bir dönemde yeniden elden geçtiğini göstermektedir. Cami cepheleri sivri kör kemerlerle üçlü bölüntüye uğratılmıştır (Resim: 3). Bu tür kör kemer düzenlemesiyle özellikle Erken Osmanlı camilerinin dış cepheleri hareketlendirilmiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Yenişehir Seyyid Mehmet Dede Zaviyesi, Bursa Hüdavendigar Camisi, Lala Şahin Paşa Türbesi gibi yapıların cepheleri kör kemerlerle bölüntüye uğratılarak, içlerine pencere ve kapı açıklıkları yerleştirilmiştir¹¹. Ancak Halime Hatun Camii'nin yüksek beden duvarları yüzeyine iç içe farklı iki kemer biçiminin yerleştirilmesiyle kademeli ve daha zengin cephe görünümü sağlanmıştır (Resim: 2). Sivri kör kemerlerin içine Osmanlı mi-

(11) Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, C. I, İstanbul 1979.

marisinde XVIII. yüzyıla kadar dekoratif amaçlarla kullanılan çift merkezli kaş kemerler yerleştirilmiştir. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda dini ve sivil mimarinin bağlantı sistemlerinde, dekoratif görünümlü bu çift merkezli kemerlerin yoğun kullanımı ile karşılaşılmaktadır.

Cami avlusunda orijinalde bir şadırvanın olduğunu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Bugün tamamen yirminci yüzyıl özelliklerini taşıyan şadırvanın, 1942 tarihli fotoğraflarından, yine aynı yerde fakat sütunlarla oluşturulduğu görülmektedir (Resim: 6, 7).

Camide süsleme olarak kalem işi bezemeler farklı yerlerde karşımıza çıkar. Orijinal diyebileceğimiz XVI. yüzyıl hatayı üslubunda kalem işi bezemeler, mihrap taçında, minber külahında ve kadınlar mahfelinin ahşap tavanında yer almaktadır (Resim: 8, 9). Pandantiflerde ve kubbede, pencere kenarlarında oldukça geç döneme, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başına tarihlendirebileceğimiz kalem işi bezemeler bulunmaktadır (Resim: 10, 11).

Camiden sonra külliyyede ikinci olarak ele alacağımız yapı caminin kuzeyinde yer alan darü'l-hadis'tir (Resim: 12).

DARÜ'L -HADİS

Külliyenin batısında, cami ile aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Cami avlusundan bir duvar ile ayrılmakta olup, bu duvarın ekseninde yer alan bir kapı ile cami avlusundan darü'l-hadis avlusuna geçilir (Çizim: 5).

Yapı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı avlunun iki yanına, camiye dikey sıralanan odalardan meydana gelmiştir (Resim: 13). Batı kanadında eksende dersane odası, iki yanında ikişer öğrenci odası, doğu kanadında ise altı adet kubbeli öğrenci odası yer almaktadır. Dersane odası 5.70 x 5.70 m ölçülerinde kare mekan olup, batı cephesi dışa çıkıntı yapmıştır. Bu oda diğerlerinden büyük ve yüksektir (Resim: 14). Tromplarla geçilen kubbeyle örtülüdür. Güney duvarda eksende mihrap nişi bulunur. Her cepheye açılan pencereler ile oldukça aydınlık bir mekan sağlanmıştır.

Öğrenci odaları ise 3.10 x 3.10 m ölçülerinde küçük kare birimlerdir (Resim: 17). Pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülüdürler. Her odada birer ocak nişi, doğu ve batı cephelerde birer pencere ile avluya açılan eksenden kuzeye kaymış birer kapı açıklıkları bulunmaktadır. Fakat bazı kare birimlerin arasında duvar yerine kemer bulunmaktadır.

Cephe düzenlenmesi açısından her iki kanat benzer özellikler yansıtır. Gerek büyüklüğü, yüksek kasnağı, gerekse tuğlanın dekoratif amaçlarla kullanımıyla dersane odası dikkatleri üzerine toplamaktadır. Dersane odasının beden duvarlarının bitiminde kasnak köşelerinde özel biçimlendirilmiş tuğla kullanılmıştır (Resim: 15, 16). Külliye'nin başka yapısında bu tuğlalar kullanılmamıştır. Özel biçimlendirilmiş tuğlanın özellikle burada kullanılması dersane odasına, dolayısıyla eğitime verilen önemin vurgulanması açısından önemlidir. Tuğlanın mimari bezemede kullanımı yine Erken Osmanlı özelliğini yansıtmaktadır. Tuğlanın özel şekillerde kesildiği örnekler, özellikle erken Bursa yapılarında uygulanmış olup, tuğla süslemenin en çok görüldüğü merkez de burası olmuştur.

Darü'l-hadis odalarında yer alan bütün pencereler dikdörtgen biçiminde, lentolu ve sövelidir. Sadece dersane odasının kasnağında yuvarlak pencere açıklıkları bulunmaktadır. Doğu cephesinin alt seviyesi topografik nedenlerden dolayı sağır bırakılmıştır. Bugün bu cepheye bitişik kırma çatılı dükkanlar dizilmiştir. Vakfiyesinden de anlaşıldığı gibi, orijinalde de cami ve darü'l-hadis haremine bitişik dükkanlar bulunmaktaydı.

Darü'l-hadis avlusu kuzey yönden bir duvarla sınırlandırılmıştır. Cami ve imaret avlusu gibi revaksızdır. Revağın olabileceği konusunda herhangi bir izle karşılaşmadık. Ancak vakfiyede de belirtildiği gibi küçük bir şadırvana sahiptir.

İMARET

Vakfiyede belirtilen dört adet kubbeli mutfak ve kiler, bir tane buğday dinki ve sekiz adet tuvaletten ibaret olan imareten günümüze sadece dört adet kubbeli mekan gelebilmiştir (Çizim: 6).

İmaret mekanları geniş bir avlunun doğu ve güney yönlerinde "L" biçiminde yerleştirilmiştir. Külliye yapılarının büyük bölümünün topluca etrafına yerleştirildiği bu avluya giriş, batıda, ana cadde üzerindeki basık kemerli bir kapı ile sağlanır (Resim: 18). Kapıdan 7.50 m uzunluğundaki beşik tonozlu bir dehlizle avluya geçilir (Resim: 19). İmaret, 6.20 x 6.20 m ölçülerinde kare birimlerden oluşmuştur. Avlunun doğusundaki imaret mekanı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Eksende yer alan kemer ile mekan iki eş birime ayrılmıştır.

Kare mekanlar pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülüdürler. Bunlardan güneydeki mekanın kubbesinin ortasında altıgen bir açıklık bulunmaktadır. Doğu dış cephesi alt seviyelerde oldukça sağır olup, üst se-

viyelerde dört adet dikdörtgen biçiminde pencere açıklığı yer almaktadır (Resim: 22).

Avlunun güneyindeki imaret mekanları doğudaki mekanlardan farklı olarak, ortada yer alan bir duvar sayesinde birbirinden ayrı iki mekandan oluşmuştur. Mekanlar arasında bağlantıyı sağlayan bir kapı sonradan örülerek kapatılmıştır.

Mimari izlerden imaretin kuzeye doğru devam ettiği anlaşılmaktadır.

HAN

Küllüye yapıları içinde bu yapının han olabileceği fikrini bize veren özellikle vakfiye olmuştur. Vakfiyede yolcular için imaret haremine bitişik, on iki adet ocak nişi bulunan, uzun bir şekilde yapılmış handan bahsedilmektedir. Vakfiyede belirtilen özellikler dikkate alındığında, imaret avlusunun kuzeyinde yer alan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, iki katlı bina han olmalıdır. Bu binanın üst katı ile alt katı arasında hiçbir bağlantı yoktur. Üst kat tamamen XX. yüzyıl özelliklerini taşıyan, sonradan eklenmiş bölümdür (Resim: 20). Yine bu handa Müslüman kadınlar ve ileri gelenler için bir misafirhane yaptırılmıştır.

Han, çeşitli dönemlerde farklı işlevlerle kullanıldığından 13.15 x 4.70 m ölçülerindeki dikdörtgen mekan sonradan örülmüş duvarlarla bölüntüye uğratılmıştır. Yapıyı parçalamadan genel olarak incelediğimizde, kuzey duvarlarında dört adet dikdörtgen biçiminde büyük nişler yer almaktadır. Bu nişlerin üst kısımları sonradan sıvandığından ocak nişi olabileceği konusunda bir iz görülmemektedir. Bu cephe tamamen sağır bırakılmış, güney cephedeki dört adet dikdörtgen biçiminde pencere açıklığı ile aydınlatma sağlanmıştır. Fakat mimari izler yapının doğruya doğru devam ettiğini göstermektedir.

KAHVEHANE

İmaret avlusunun batısında yer alan yapı cadde üzerindedir ve iki dükkan üzerine inşa edilmiştir (Çizim: 6).

Vakfiyede, imaret haremine bitişik bakkal dükkanlarının üstünde fevkani bir kahvehane ve fevkani bir misafirhaneden bahsedilmektedir. Fevkani misafirhanenin yeri belirlenmemiş olmakla beraber, günümüze gelmeyi başarmış olan bu dikdörtgen planlı yapı kahvehane olmalıdır. Ayrıca yapının güney duvarındaki küçük dikdörtgen bir mekan, bu yapının kahvehane olabileceği fikrini desteklemektedir. Aynalı beşik tonozla örtülü bu mekan, kahvehaneye caddeden girişi sağlayan merdiven

boşluğunun üstünde yer almaktadır. Mekanın doğu duvarında yer alan bir ocak nişi, pişirme işleminin burada gerçekleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Yapının günümüze ulaşmasında en büyük etken XIX. yüzyıl sonlarında geçirdiği onarımlar olmalıdır. Çünkü külliyyeye ait tek kitabe 1893 tarihli olup, bu yapının giriş kapısı üzerinde yer almaktadır. Kitabeden anlaşıldığı üzere yapı sibyan mektebi olarak yeniden düzenlenerek kullanılmıştır (Resim: 18).

Kahvehaneler Türklerin günlük yaşantılarının vazgeçilmez birer parçası olmuştur. Kahvehaneler, Anadolu'ya gelen yabancıların ve seyyahların da yoğun ilgisini çekmiştir. Bu mekanlar batılı seyyahların ve sanatçıların otantik bazı unsurları buldukları, Doğu'yu tam anlamıyla hissetmeye çalıştıkları en önemli yerler arasındadır. Seyahatnamelerin hemen hepsinde İstanbul'daki kahvehanelerle ilgili bölümlere rastlanmaktadır¹². Günlük yaşamın sıkıntılarından kaçan birçok erkek birarada nargile, çubuk ve kahvelerini içerek çeşitli konularda sohbet ederlerdi.

Tüccarların ve yolcuların uğrak yeri olan Gölarmara gibi taşra bölgesinde külliye yapıları arasında böyle bir mekanın varlığı doğal karşılanmalıdır.

Kahvehane kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Çeşitli işlevler için kullanılmış ve hala kullanılmakta olduğundan yapıya bir takım bölümler eklenmiştir.

Kahvehanenin, doğu ve batı ceplerinde, aynı eksende olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Batıdaki giriş kapısı cadde üzerinde olup, merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Doğudaki giriş ise imaret ve han avlusundan merdivenlerle yine ikinci kata çıkılarak sağlanmaktadır. Böylece çift giriş ile hem bölge halkına, hem de han ve imareten yararlanan yolculara açılan bir mekan imajı yaratılmıştır.

Doğu ve batı duvarlarında, kuzey-güney doğrultusuna göre simetrik dörder, kuzey duvarda yine aynı seviyede üç pencere açıklığı ile aydınlık bir mekan sağlanmıştır.

SONUÇ

Gölarmara Halime Hatun Külliyesi, başkent külliyesi gibi geometrik ve simetrik düzende, yoğun anıtsal yapılardan oluşan külliye özel-

(12) Bkz. N. Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, İstanbul 1992, s. 241-242; M. Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul, 1991, s. 408-418.

liğini göstermemektedir. Bununla birlikte bir taşra külleyisine göre oldukça kapsamlı ve büyük yapılardan oluşmuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Gölmarmara'da hem Şahuban Hatun, hem de Halime Hatun Külliyesi olmak üzere iki tane kapsamlı külliye inşa edilmesi, küçük bir nahiyeye için dikkat çekici bir özelliktir. Bu nedenle, bölgenin genel özelliklerine baktığımızda, Batı Anadolu Bölgesi'nin tarih boyunca, İç Anadolu ile Ege Denizi arasında köprü vazifesi yaptığını görmekteyiz.

Tarihi, büyük askeri ve ticari yollar, Batı Anadolu'dan ve Marmara kıyılarından geçmiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Suriye, Irak, İran ve Kafkasya'dan gelen tüccarlar, Ege kıyılarındaki limanlara ulaşabilmek için Manisa'dan da geçmekteydiler¹³. Yine bu dönemlerde Manisa, İzmir, Aydın sancakları İstanbul ve çevresine en çok meyve gönderen şehirlerdi. Deniz yoluyla taşınan meyveleri İzmir, Kuşadası, Bandırma limanlarına götürmekteydiler. Manisa ve ilçeleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda kısaca değindiğimiz gibi önemli yollar üzerinde ve yoğun ticari faaliyetlere sahne olmuştur. İstanbul'dan doğuya ve Rumeli'ye giden yollar üzerinde Sinan'la başlayan ve ondan sonra devam eden bir külliye şeması ortaya çıkmıştır. Bu tip külliyelerde, külliye yapıları iki ayrı blokta toplanmış ve bu iki bloğun arasından geçen sokağın iki yanına dükkanlar yerleştirilmiştir¹⁴. Bu tip külliyeler arasında, Lüleburgaz Sokullu Külliyesi (1569) ile Havsa Sokullu Külliyesi (1576) yer almaktadır¹⁵. Bu külliyelerin bütününde Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi'nde olduğu gibi tam bir geometrik düzen görülmemektedir.

Bu külliyelerde cami yine en önemli yapıdır. Camiler genellikle ayrı bir çevre duvarı içinde ve tek kubbeli olarak yapılmıştır. Ayrıca çeşitli mimari unsurlarla yükseltilmiştir. Halime Hatun Külliyesi Camii de doğal zeminden yükseltilmiş bir platform üzerinde ve onu üç yönden çevreleyen avlu içinde yer almaktadır. Cami dikdörtgen planlı, kubbeli harim, kuzeyde üç bölümlü son cemaat yeri ve şadırvanlı avludan oluşmuştur. Manisa'da tek kubbeli, kare planlı yapılarla yoğun olarak karşılaşmaktayız. İbrahim Çelebi Camii (1549), Lala Paşa Camii (1569), ve Dilşikar Camii (1579), bu tip camiler arasında yer alır. Manisa'da dikdörtgen planlı Arapalanı Camii (1582), Sarabad Camii (1646) gibi camiler

(13) Ayrıntılı bilgi için bkz. U. M. Luther, *Printed at Turkish Historical Society* (İstanbul - İzmir - Konya) 1550's to 1850's, Ankara 1989, s. 49-67.

(14) Bkz. T. Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1974, s. 169.

(15) Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975; A. Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.

de bulunmakla beraber, bu yapılar enine, yani doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Oysa ki Halime Hatun Camii kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve bu tip uygulamalarla İznik Yeşil Camii gibi erken, Yozgat Çapanoğlu Camii gibi geç örneklerde de karşılaşmaktayız.

Halime Hatun Camii, cephe düzenlemesi ve tuğla malzeme kullanımını açısından Erken Osmanlı Dönemi camileriyle benzerlik göstermektedir.

Özellikle cephelerin sivri kör kemerlerle bölüntüye uğratılması, içlerine altlı üstlü pencerelerin yerleştirilmesi bakımından özellikle Bursa Orhan Camii ile benzerlik göstermektedir. Yine cephelerde sivri kör kemerler içine yerleştirilen çift merkezli dekoratif kemer kullanımını da Manisa camilerinde görmüyoruz.

Halime Hatun Külliyesi'nde cami dışındaki tüm yapılar düzensiz moloz taş kullanımıyla, Manisa yapıları ile benzer özellikler gösterirler¹⁶. Ancak cami, alt seviyelerde çok düzenli kesme taş ve iki sıra tuğla ile almalı teknikte inşa edilerek, külliyenin en önemli yapısı olduğu böylece vurgulanmıştır. Tuğla, Manisa'daki camilerde olduğu gibi Halime Hatun Camii'nde ve darü'l-hadis'de kullanılmıştır. Fakat darü'l-hadis'de farklı olarak, tuğlanın özel biçimlendirilerek, dekoratif amaçlarla kullanıldığını görmekteyiz. Yassı veya özel biçimlerde kesilmiş tuğlaların geometrik desenler oluşturarak kullanımı ile Bursa Timurtaş Camii (1403) gibi Erken Osmanlı yapılarında karşılaşmaktayız. Geç Dönem Osmanlı camilerinde gerek yüksek beden duvarları ile gerekse çeşitli ögeler ve bölümlerle dikeylik vurgulanmıştır. Klasik düzenlemelerde görülen yatay ve dikey dengesi azalmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında inşa edilen külliyelerde camiler çeşitli unsurlarla yükseltilmeye başlamıştır. Halime Hatun Camii'nde cephelerin üçlü bölüntüye uğratılması, pencere düzenlemesi ve platform üzerinde yer almasıyla, bu dikey akslar camide anıtsal bir görünüm sağlamıştır.

Süleymaniye Külliyesi'nde ilk defa karşımıza çıkan darü'l-hadis medresesinde akademik öğretim yapılmaktaydı¹⁷. Diğer medreselerden daha yüksek dereceler veriliyordu.

(16) Bkz. H. Acun, *Manisa'daki Türk Devri Yapıları ve Şehir Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1982.

(17) Bkz. T. Reyhanlı, *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1974, s. 167.

Halime Hatun Darü'l-Hadis'i caminin kuzeyinde yer almakta ve batı cephede dışa taşkın dersane odası, eksende şadırvanlı avlusu ve on adet kubbeli öğrenci odasıyla, plan şeması açısından, Osmanlı Dönemi'nde benzer bir örneği ile karşılaşmıyoruz. Ancak 1573 tarihli Yenişehir Sinan Paşa Külliyesi Medresesi, camiye kuzey-güney doğrultusunda dikey yerleştirilen öğrenci odaları bakımından benzerlik göstermektedir. Manisa içindeki külliyelerde darü'l-hadisle karşılaşmıyoruz.

Eşit boyutta kubbeli birimlerden oluşan Osmanlı imaretleri genelde benzer özellikler taşımaktadırlar. Halime Hatun Külliyesi İmareti vakfiyesinden de anlaşıldığı gibi, mutfak ve kiler olarak kullanılan dört adet kubbeli birimden oluşmuştur. İmaretin plan şeması bakımından benzer bir örneği olmamakla birlikte, kare kubbeli mekanlar ile dönemin imaretleriyle benzerlik göstermektedir. Manisa içindeki tek imaret yapısı ise (1593-94) Muradiye İmareti'dir. Kare planlı avlusunun etrafı revaklarla çevrilidir. Revakların arkasına yerleştirilen kare ve dikdörtgen mekanlardan oluşmuştur. Halime Hatun İmareti'nin bu imaret ile tek benzer noktası, imarete bitişik olarak yapılan dükkanlardır. Orijinalde Halime Hatun İmareti'ne bitişik altı dükkanın var olduğunu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Muradiye İmareti'nin kuzey dış duvarına bitişik onbir dükkan bulunmaktadır.

Doğu bloğundaki külliye yapıların topluca yerleştiği avlunun kuzeyinde yer alan han, doğu-batı doğrultusunda ince, uzun dikdörtgen planlı bir yapıdır. XVII. yüzyıl inşa edilen Bilecik Vezir Han, Diyarbakır Çeper Han ve Çardak Yakup Bey Kervansarayı dikdörtgen planlı olup, duvarlarında çok sayıda nişler vardır. Çeper Han'ın kapalı bölümü dikdörtgen planlı ve üzeri tonozla örtülüdür. Misafirhane ve kadınlar için ayrılan bölümler girişin iki yanındadır. Halime Hatun Külliyesi'nin fevkani misafirhanesinin nerede olduğunu kesin belirlenmemiş olmakla beraber, hanın tamamen yenilenen üst katı bu amaçla kullanılmış olabilir.

Sonuç olarak Halime Hatun Külliyesi XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan, yollar üzerinde kurulan külliyelerle, külliye düzeni ve yapı türleri açısından benzerlik göstermektedir. Manisa içinde inşa edilen külliyelerle, külliye düzeni açısından benzer özelliklere sahip değildir. Ancak tek mekanlı, kubbeli caminin külliyesinin en önemli yapısı olması, üçlü son cemaat yeri kullanımı bakımından Manisa camilerine benzemektedir. Yapılarda düzensiz moloz taş ve tuğlanın almaşık teknikte kullanımı, pencere ve kemer tipleri de Manisa yapıları ile ortak özellikler taşır. Bunun yanı sıra gerek cephelerin kemerlerle bölüntüye uğratılması gerekse özel biçimlendirilmiş tuğla kullanımı, XIV-XV. yüzyıl Osmanlı yapılarında görülen özelliklerdir. Bu unsurların XVI. yüzyıl sonu ya-

pısında yeniden ortaya çıkmasının nedeni, taşra külliyesi olması ve bölgesel unsurların mimarideki uygulamalarından dolayıdır.

Genelde külliye yapılarının tamamen benzer planlı örnekleriyle ne Manisa içinde ne de başka bölgelerde karşılaşmıyoruz.

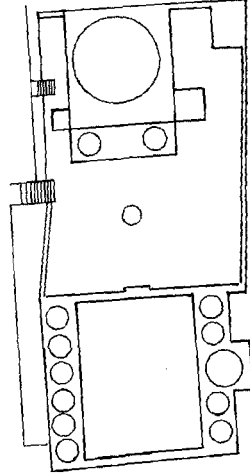
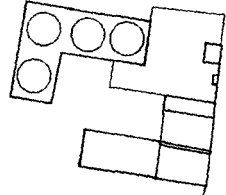
Halime Hatun Külliyesi Osmanlı külliye mimarisine yenilikler getirmemiş olmasına rağmen, bir taşra külliyesine göre büyük ve kapsamlı yapılara sahip olması açısından önemli bir külliye.

BİBLİYOGRAFYA

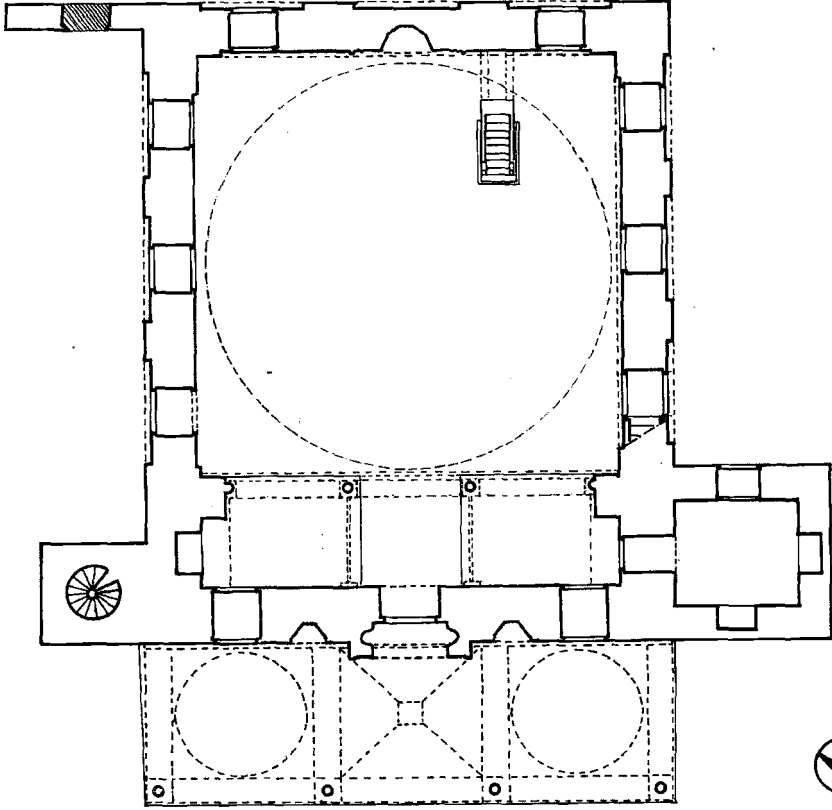
- ACUN, H., *Manisa'daki Türk Devri Yapıları ve Şehir Gelişimi*. H.Ü.Arkeoloji-Sanat Tarihi Böl. yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1982
- ANONİM, *Manisa İl Yıllığı*, İzmir, 1967
- AKOZAN, F., *Türk Külliyesi, Vakıflar Dergisi* 8, 1968, s.303-308
- ARSLAN, N., *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul*, İstanbul 1992
- ASLANAPA, O., *Türk Sanatı*, İstanbul 1984
- ASLANAPA, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986
- BALTACI, C., *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976
- CEZAR, M., *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul 1991
- DEMİRİZ, Y., *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*. C.1, İstanbul 1979
- EMECEN, F.M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, (Çev.Zuhuri Danişman) Cilt 13, İstanbul 1970
- GÖKÇEN, İ., *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar Hicri, 954-1061*, İstanbul 1946
- GÖKÇEN, İ., *Saruhan Köyleri*, İstanbul 1950
- KURAN, A., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986
- LUTHER, U.M., *Printed at Turkish Historical Society (İstanbul-İzmir-Konya) 1550's to 850's*, Ankara 1989
- MÜDERRİSOĞLU, M.E., *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir 1956
- REYHANLI, T., *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974
- SÖZEN, M., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975
- TEXIER, C., *Asie Mineure Description Geographique Historique et Archeologique*, Paris 1962
- ULUÇAY, Ç., *17. Yüzyıl'da Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942
- ULUÇAY, Ç., *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, XVII Asırda*, İstanbul 1944
- ULUÇAY, Ç., *Harem II*, Ankara 1971

HALİME HATUN KÜLLİYESİ
VAZİYET PLANI

Ölçek 0 10 15 20

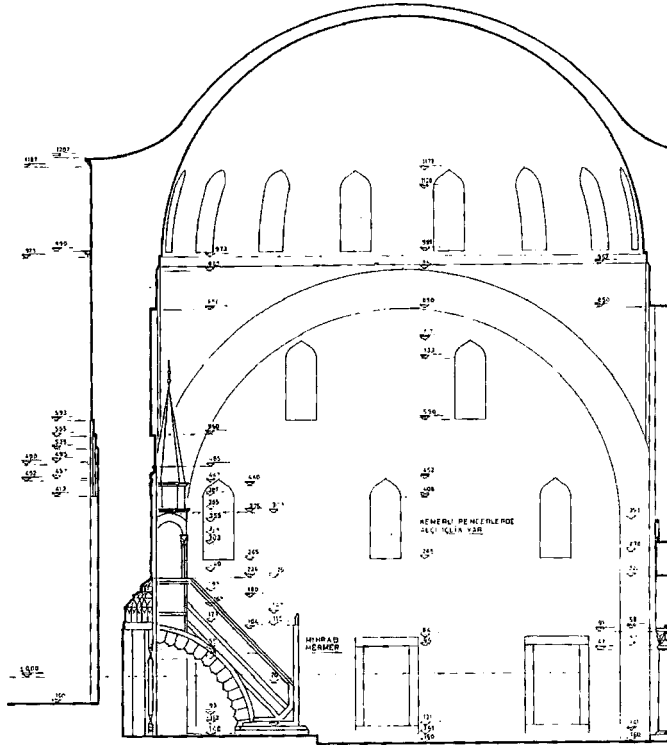
Çizim 1: Gölarmara Halime Hatun Külliyesi vaziyet planı

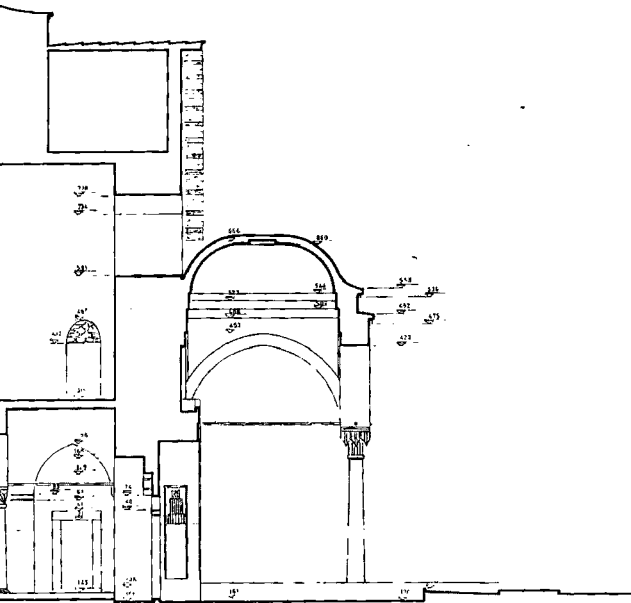
HALİME HATUN CAMİİ

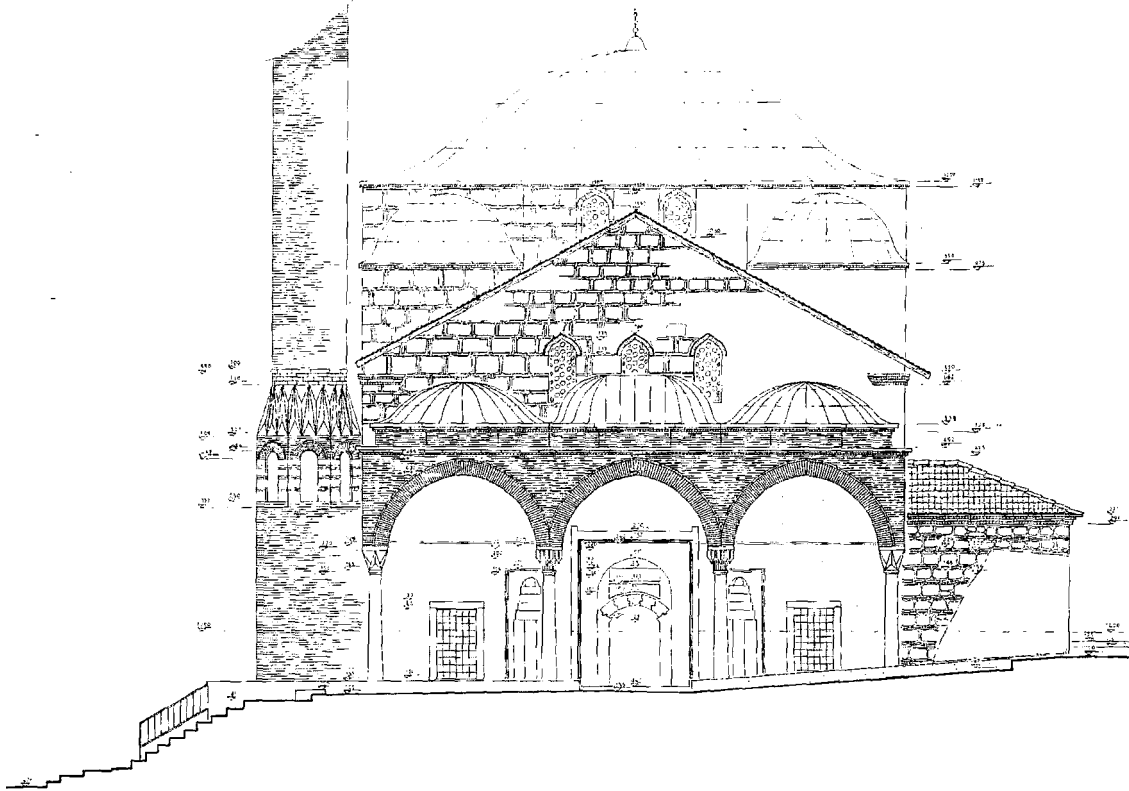
Ölçek 0 1 2 3 4 5

Çizim 2: Gölarmara Halime Hatun Camii, plan

Çizim 3: Göl marmara Halime Hatun Camii, boyuna kesit

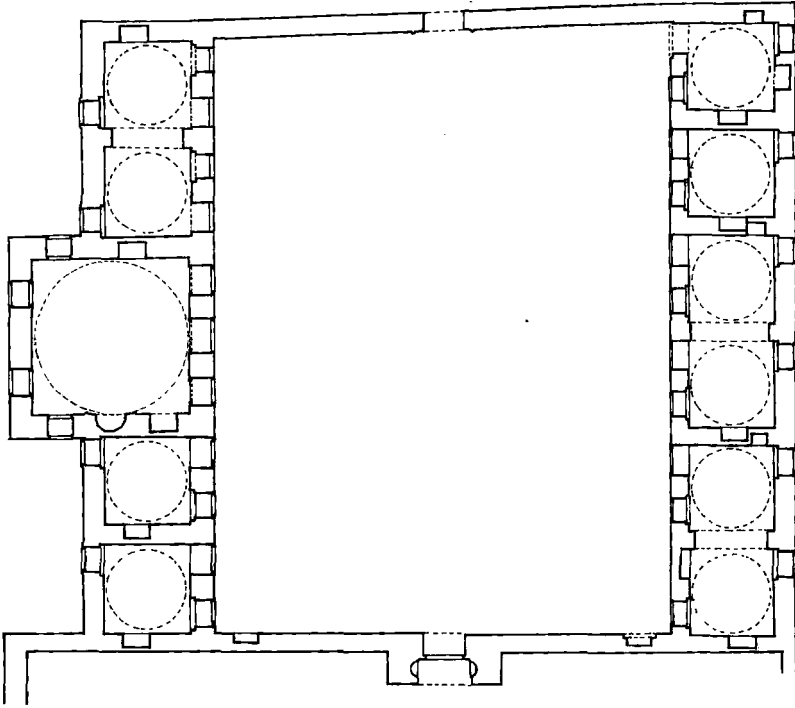

Çizim 4: Gölarmara Halime Hatun Camii, kuzey cephe

GÖLMARMARA HALİME HATUN KÜLLİYESİ
MEDRESE

Ölçek 0 1 2 3 4 5

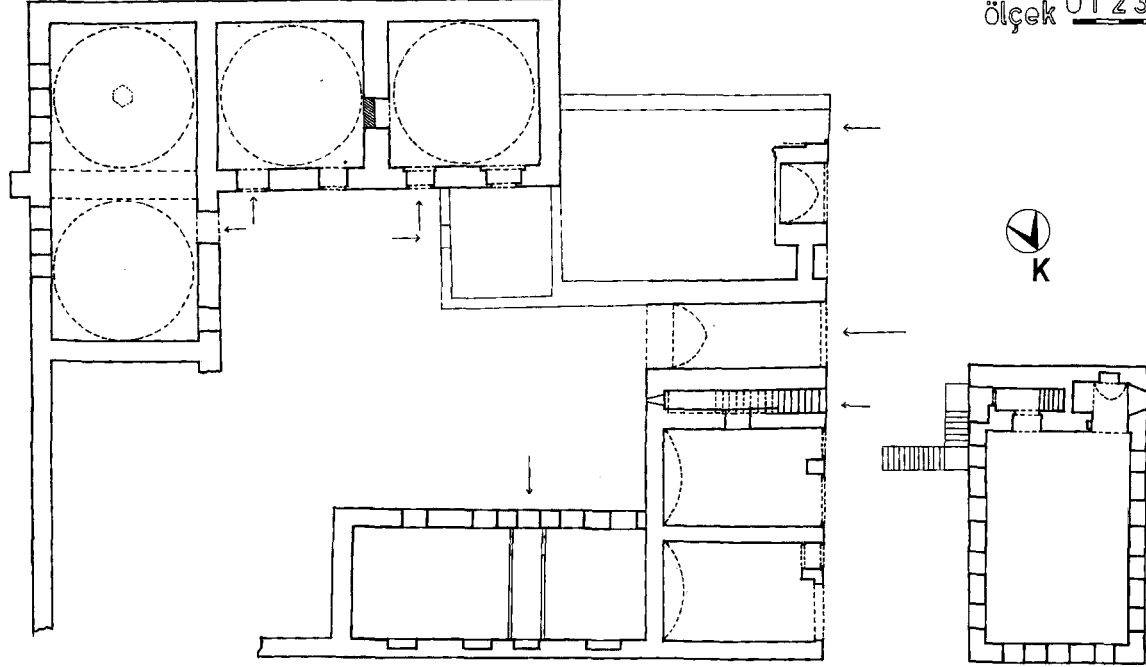

Çizim 5: Gölarmara Halime Hatun Darü'l Hadisi, plan

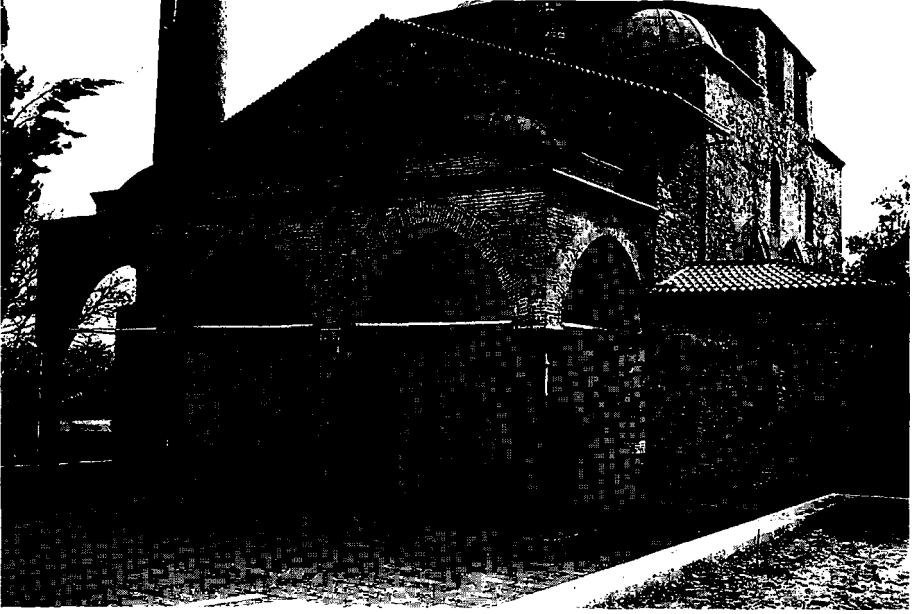
GÖLMARMARA HALİME HATUN KÜLLİYESİ

İMARET

ölçek 01 2345

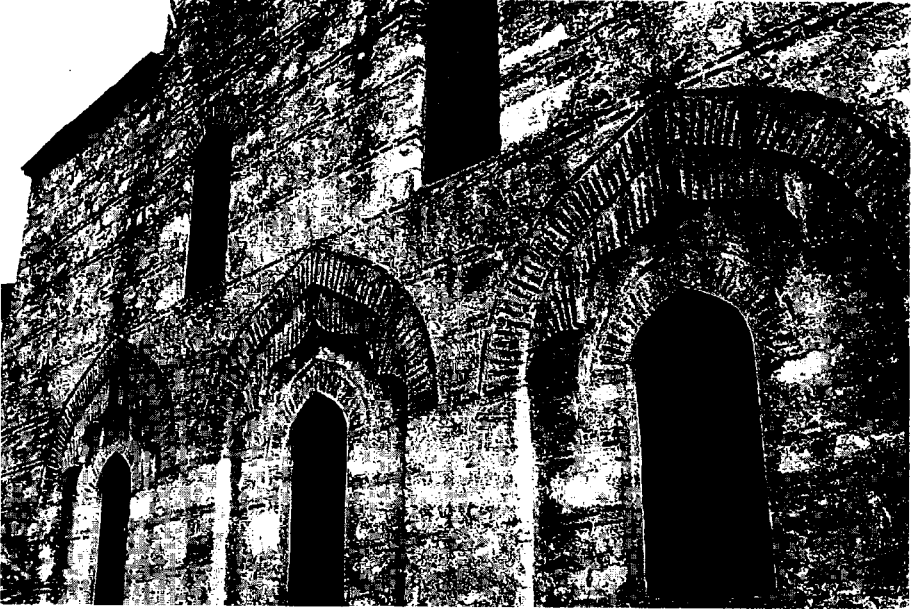
Çizim 6: Gölarmara, Halime Hatun İmaareti, Han ve Kahvehanesi, plan (1993, A. Devcioğlu)

Resim 1: Halime Hatun Camii, kuzey cephe

Resim 2: Halime Hatun Camii, batı cephe

Resim 3: Halime Hatun Camii, batı cephe

Resim 4: Halime Hatun Camii, güneydoğu cephe

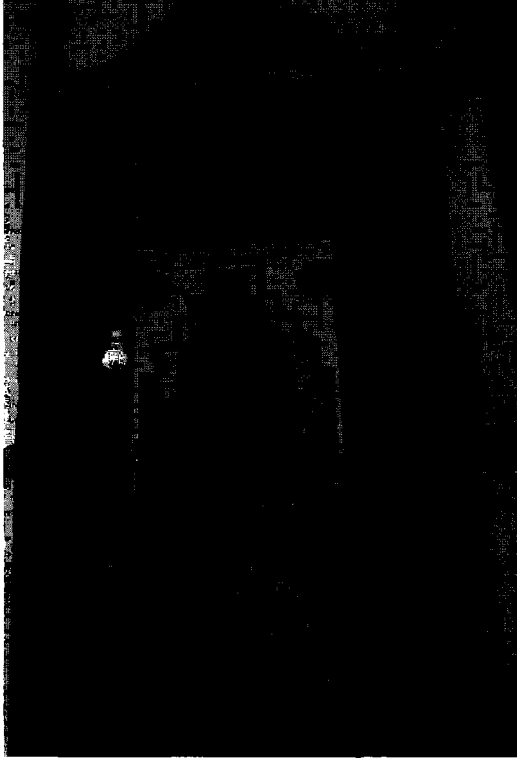
Resim 5: Halime Hatun Camii, kuzeybatı köşesinden ayrıntı

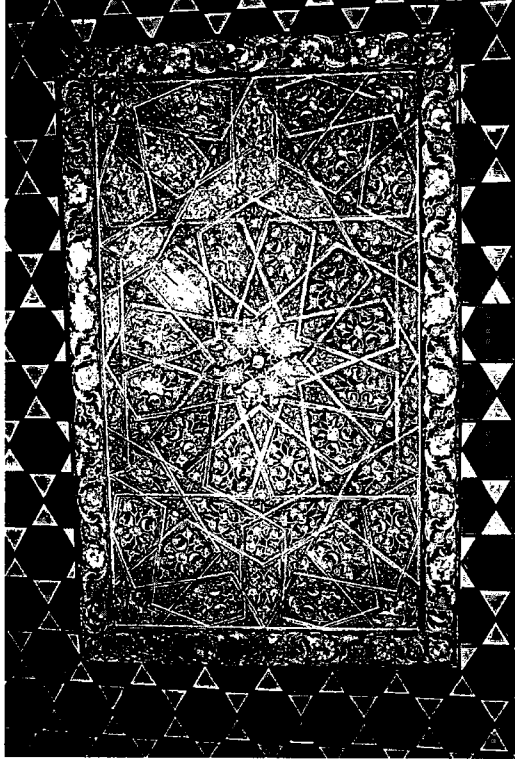
**Resim 6: Halime Hatun Camii, kuzeydoğu cephe
(1942 Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü
Arşivin'den)**

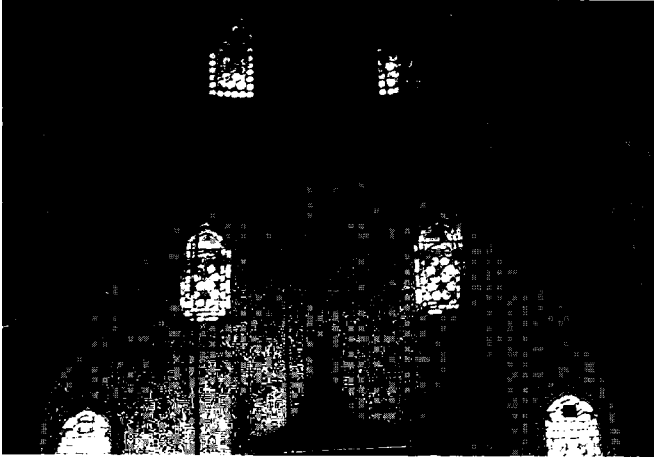
**Resim 7: Halime Hatun Camii, avlu ve darü'l - hadisin güneybatı-
dan görünümü (1942, Ankara Vakıflar Genel Müd.
Arşivi).**

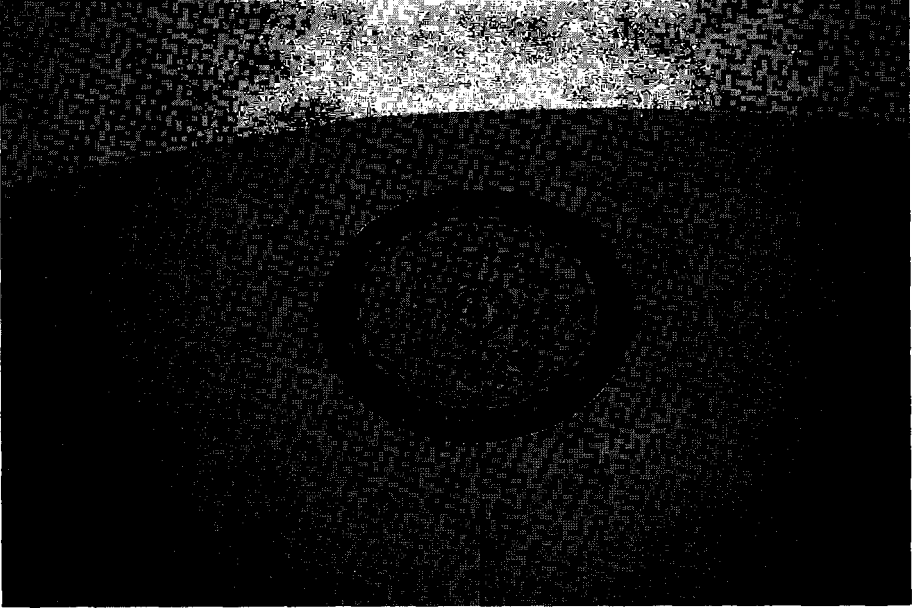
Resim 8: Halime Hatun Camii, mihrap

Resim 9: Halime Hatun Camii, kadınlar mahfili, ahşap tavan bezemesi.

Resim 10: Halime Hatun Camii, pandantif bezemeleri

Resim 11: Halime Hatun Camii, kubbe içi bezeme

Resim 12: Halime Hatun Camii ve Darü'l Hadisi'nin kuzeybatıdan görünümü

Resim 13: Halime Hatun Darü'l Hadisi'nin üstten genel görünümü

Resim 14: Halime Hatun Darü'l Hadisi, derşhane odası

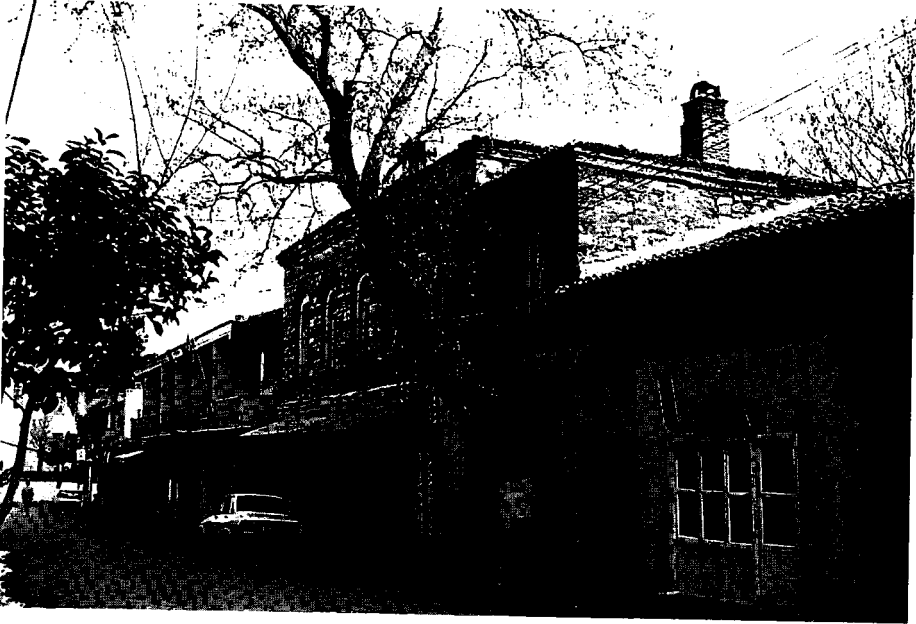
Resim 15: Halime Hatun Darü'l Hadisi, güneybatı cephe

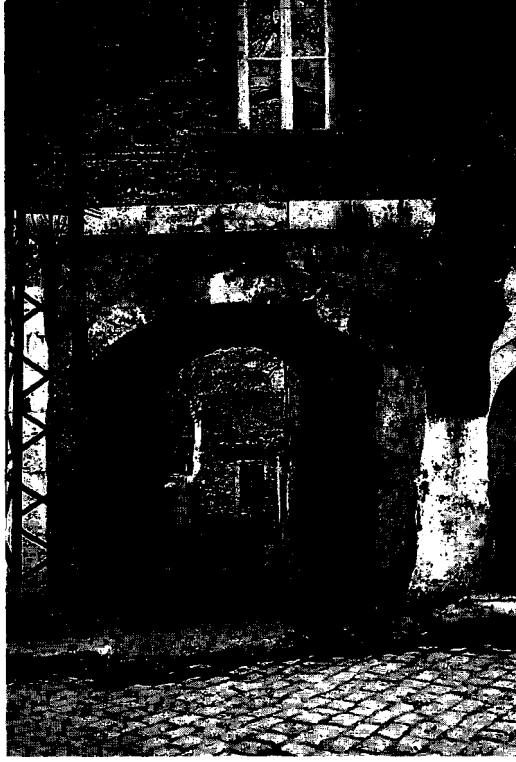
Resim 16: Halime Hatun Darü'l Hadisi, derslane odası, kasnak

Resim 17: Halime Hatun Darü'l Hadisi, öğrenci odaları

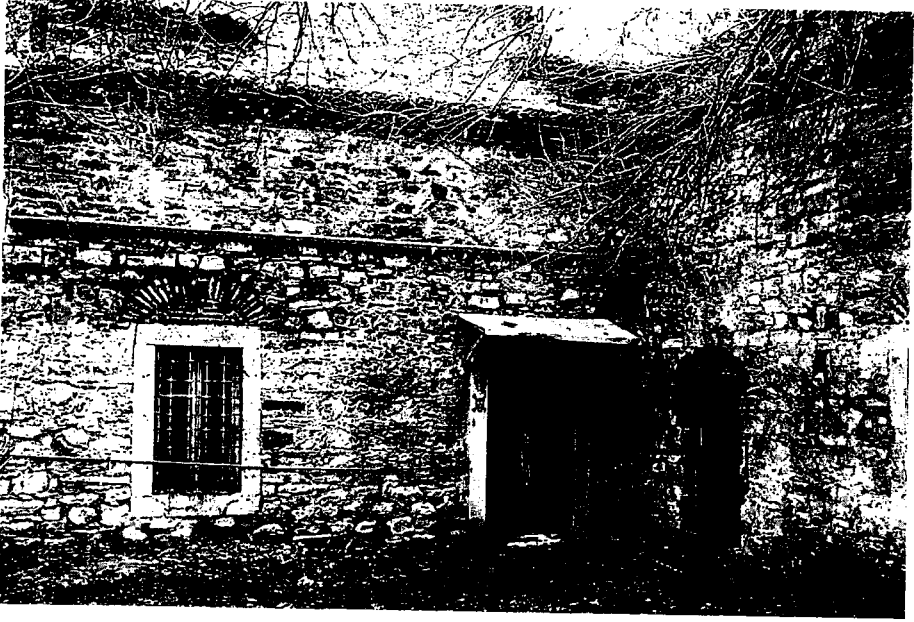
Resim 18: Halime Hatun Külliyesi, doğu kanadındaki dükkanlar ve kahvehane

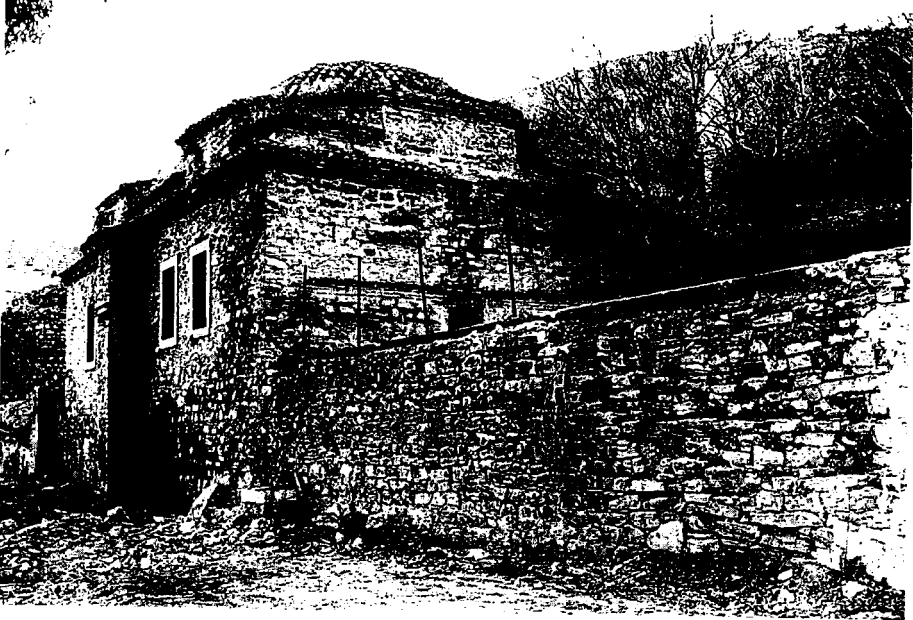
Resim 19: Halime Hatun Külliyesi, doğu kanadındaki avluya giriş tonozu.

Resim 20: Halime Hatun Külliyesi, doğu kanadı, avlu içi

Resim 21: Halime Hatun İmareti girişı

Resim 22: Halime Hatun İmareti, kuzeydoğu cephe

KONYA KOYUNOĞLU MÜZESİ'NDEKİ İKİ ERKEK LİBADESİNİN TANITILMASI

*Mualla SEZGİN **

Kıyafetler toplumun simgesidir. Toplumlar kıyafetleriyle tanınır ve özelliklerini nesilden nesile aktarırlar. Bu şekilde milli kültür mirasımız olan kıyafetlerimiz özelliklerini kaybetmeden bazı gelişmelerle yaşarlar. Son zamanlarda kıyafetlerle ilgili araştırmalar bilimsel nitelikler kazanmış ve onların dokümantasyonları ile repröduksiyonları yapılarak arşivlenmeye başlanmıştır. Kıyafetler; kadın, erkek ve çocuk kıyafetleri olarak üç ana başlık altında kümelenebilir. Bunların arasında kadın kıyafetleri araştırmacılara başlıca konu teşkil etmiş, ancak erkek ve çocuk kıyafetleri üzerinde gereği gibi durulmamıştır. Bu kıyafetlerin nerede ve nasıl giyildikleri, cinsleri pek açığa kavuşturulamamıştır. Erkek kıyafetleri arasında sayabileceğim libade de açıklığa kavuşmamış bir giyecektir.

Libade araştırmacı yazarlar tarafından değişik şekilde tanımlanmaktadır. Libade: "Dikişli pamuklu hırka (Şemseddin Sami, Kamusu Türki). Geçen asır sonlarının modalarından bir kadın hırkasının adı. As-tarı ile yüzü arasındaki pamuğu verev dikilirdi. Yazlıklarda sabahları sabah serinliğinde giyilirdi. Adını ne münasebet ile aldığını tespit edemedik. İstanbul'un meşhur bir sayfiyesi Libade adını taşır"¹.

(*) Mualla SEZGİN, Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü Giyim Anasanat Dalı Öğretim Üyesi / KONYA

(Bu araştırmada büyük yardımlarını gördüğüm kıymetli hocam Prof.Dr.Örcün Barışta'ya şükranlarımı sunarım. Konya Koyunoğlu Müzesi yetkililerine, Serpil Alıcıoğlu Hanım'a, Hacı Mevlüt Güler Bey'e, Hacı Mehmet Ali Kazanır Bey'e teşekkürü bir borç bilirim).

(1) R.E.Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, "L" Maddesi, s.168, Ankara, 1976

Bir başka araştırmacı ise libadeyi şu şekilde tanımlamaktadır. "Libade: Cepken üzerine giyilir. Ceket şeklinde olduğundan önu açıktır. Libadeye Bergama yöresinde fermane, kesik yelek, cepken isimleri verilmektedir"². Türk lügatında libade, lebade olarak yazılmış ve şöyle tanımlanmıştır: "garp-isim tahsis ile teyelti dikilmiş ala hırkalara denir; aslı teyelti dikişli manasınadır. Yani teğle kaftan ve feracedir ki, cümle esvap üzerine giyilir; Ulema-i Acem libasıdır. Lebat -sevat vezninde yağmurluğa denir ki yağmurlu günde esvap üzerinden giyilir. (Lebade), (Lebad) manasınadır"³. Meydan Larousse libadeyi (ar. Lebade, yağmurluktan), kısa hırka⁴ diye tanımlamaktadır. Konya Mevlana Müzesi'nde Mevlana'ya ait giysilerin arasında libadeye benzeyen giysiler bulunmaktadır. Mevlana'nın bazı elbiselerinde, astarla kumaş arasına pamuk yerleştirilmiş ve kapitone şeklinde dikilmiştir⁵. Necip Altınışık bir makalesinde libadeyi "üç etek ve göğüslük üzerine ceket şeklinde giyilen libadenin önu açık olup, kollu olan kısımlar ve etek uçları bele kadar iner"⁶ diyerek tanıtmaktadır.

Konya'nın eski erkek kıyafetleri içerisinde özel bir yeri olan libadeler değişik dikiş tekniği ve süslemeleriyle bu yazımızın konusu olmuştur. Erkek kıyafetleri arasında yer alması gerekirken daha çok kadın kıyafeti olarak tanınan libade, gerçekte erkek kıyafetidir ve erkek kıyafetleri arasında erkek sabahlığı olarak kullanılmıştır. Erkek kıyafetlerinin günümüze ulaşan örnekleri oldukça azdır. Burada amacımız Konya Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan libadelerden iki tanesini tanıtmaktır. Bu libadenin 7557 envanter numaralı olanı erkek çocuklarına ait bir parçadır. 8910 numaralı olanı yetişkinlere aittir. Bu örnekler yukarıda tanımları yapılan kadın giyimi örneklerinden farklı olarak sadedir. Süslemelerinde aşırılıktan kaçınılan bu parçaların kesimleri de erkek beden kalıplarına uymaktadır. Kısaca bu iki örnek arz ettikleri özelliklerle belli bir sistematik içinde şöyle tanıtılmaktadır: İki kıyafetin dikkatle alınan ölçüleri doğrultusunda hazırlanan kalıpları ve süsleme desenleri yanı sıra teknik ve estetik bilgiler, örneklerin sağlıklı bir biçimde dokümantasyonunu yapmak amacıyla oluşturulmuş gözlem fişlerine kaydedilerek sunulmuştur. Ayrıca Konya'nın eski usta terzilerinin de görüşleri alınarak bu kıyafetlerin tam tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu kişilerin görüşleri kaynak kişi künyesine yazılmıştır.

(2) N.Altınışık, "Bergama Müzesi'nde Bir Çepni Gelini", *TED*, Sayı: XVI, Yıl: 1977, s.168

(3) H.K.Kadri, *Türk Lügati*, Cilt: IV, İstanbul, 1945, s.278.

(4) *Meydan Larousse*, "L" Maddesi, C.7, İstanbul, 1972, s.930.

(5) M.Önder, "Mevlana Müzesi'ndeki Mevlana'nın Elbiseleri", *TED*, Sayı: XIV, Ankara, 1974

(6) N.Altınışık, "Bergama'daki Türkmen Gelini", *TED*, Sayı XVII, Ankara, 1982

Kaynak Kişi Künyesi:

Adı: Mevlüt

Soyadı: Güler

Doğum Tarihi: 1332 (1916)

Mesleği: Terzilik

Görüşme Günü: 17.06.1991

Görüşme Saati: 18.05

Adresi: Devlet Mahallesi, Hattat Mahub Sokak, Güler Apartmanı
No: 8, Kat: 1 - Konya

Kaç Yıldır Konya'da Yaşadığı: 1952'de Kadınhanı'ndan geldi. Ailesi orada oturmaktadır.

Alınan Bilgiler: "Bu libadeler erkek kıyafetleridir. Eskiden çok dikildi. Bunları dikmek mümkün değil. Şimdiki ustalar da pekala yapabilir. Bunlar eski işler. Şimdi böyle yapmıyorlar."

Kaynak Kişi Künyesi:

Adı: Mehmet Ali

Soyadı: Kazanır

Doğum Tarihi: 1927

Mesleği: Yorgancılık (6 ay kadar terzilik yapmıştır)

Görüşme Günü: 17.06.1991

Görüşme Saati: 18.50

Adresi: Kürkçü Mahallesi, Gürcü Hatun Sokak, No : 19 'Yorgancı'
Konya

Kaç Yıldır Konya'da Yaşadığı: 58 yıldır Konya'da yaşamaktadır.

Alınan Bilgiler: "Konya serin bir memleketdir. Ayrıca namazda te-
settüre riayet etmek için giyilmiştir. Hanımlar ve erkekler giymişlerdir.

Yalnız bu libadeleri erkekler giymişlerdir. Çünkü kadınlarıki daha süslü yapılmaktaydı. Daha lüks olurdu. Üşümek için giyilirdi. Sabahları giyilirdi. Bunlar elde ince ince dikilirdi. Askerde bunun gibi şeyler diktik. Askerler üşümesinler diye. Onları sıcak tutsun diye. Onları Alaeddin Camii'nde diktik. Bunlar o zaman Konya'da yapılırdı. İstanbul'da da yapılanları vardı. Daha mukavemetli olduğu için böyle yapılmıştır."

GÖZLEM FİŞİ⁷

Örnek No: 1

Levha No: 1

Fotoğraf No: 1

Çizim No: 1

İnceleme Tarihi: 10.08.1989

İlgili Koleksiyon: Koyunoğlu Müzesi

Koleksiyonun Açık Adresi: Topraklık Caddesi-Konya

Envanter No: 7557

Koleksiyona Geliş Tarihi: 1973

Koleksiyona Geliş Biçimi: R.İzzet Koyunoğlu tarafından bağışlanmıştır

Koleksiyonda Yeri: Etnoğrafya Bölümü, cam odada teşhirdedir.

Onarım Görüp Görmediği: Sol cep ağzının alt kısmı onarım görmüştür.

Bugünkü Durumu: Sağlamdır

Yüzyılı: 19. yüzyıl

Cinsi: Erkek çocuk libadesi (erkek çocuk sabahlığı)

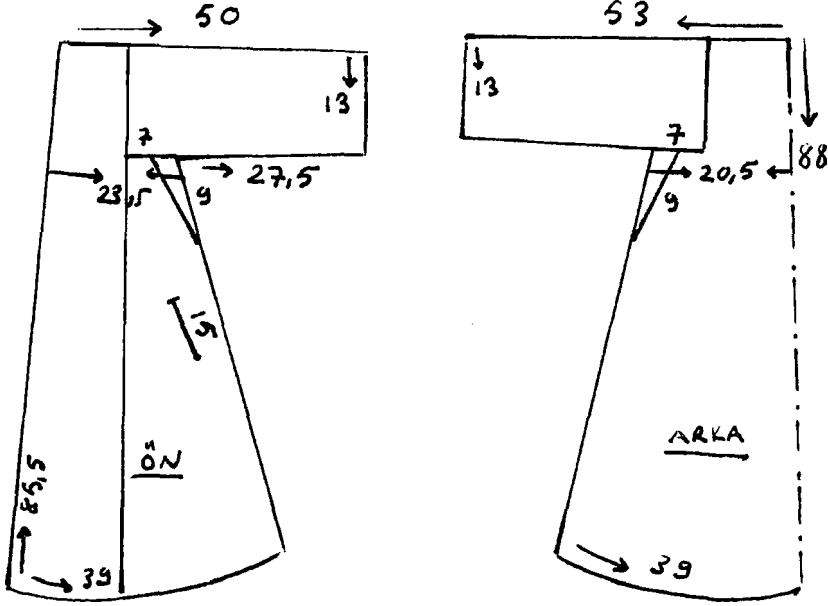
Kullanılan Malzeme: Pamuklu kumaş, pamuk ipliği ve pamuk kullanılmıştır.

(7) Prof.Dr.Örcün Barışta, El Sanatları Araştırma Metod ve Teknikleri Dersi ders notlarından yararlanılmıştır.

Dikiş Teknikleri: Elde sıkı oyulgama yapılarak dikilmiştir.

Seçilen Renkler: Beyaz pamuklu kumaş üzerine, beyaz renk iplikle süsleme yapılmıştır.

Boyutları:

Giysinin Modeli ve Kesimi ile İlgili Bilgiler: Boydan çalışılmıştır. Kolları düz olarak bedene takılmıştır. Arka yakada oyuntu yapılmamıştır. Kol altına kuş çalışılmıştır. Yanlarda kupları vardır. Ön bedene torbasız yelek cep çalışılmıştır.

Süsleme Teknikleri: Beyaz pamuk iplikle, iki kumaş arasına pamuk konularak sırıma yapılmıştır.

Giysinin Astarı ve Astarlanması İle İlgili Bilgiler: Beyaz ince pamuklu kumaşla sırıma yapıldığından ayrıca bir astar geçirilmemiştir.

Süslemeler:

a) Konu: Geometrik Bezeme; Üçgen, dörtgen v.b. geometrik birimler konu olarak seçilmiştir.

b) Biçimlendirme: Geometrik tasarımlar oluşturulmuştur.

c) Teknik: Sırma yapılmıştır.

d) Kompozisyon: İşleme libadenin ön, arka beden ve kolun bütün yüzeyine geometrik bir tarzda uygulanmıştır.

Eserin Yayınlanıp Yayınlanmadığı: Yayınlanmamıştır.

Eserin Sergilenip Sergilenmediği: Cam odada sergilenmektedir.

Örnek No: 2

Levha No: 2

Fotoğraf No: 2, 2a, 2b, 2c.

Çizim No: 2

İnceleme Tarihi: 6.4.1989

İlgili Koleksiyon: Koyunoğlu Müzesi

Koleksiyonun Açık Adresi: Topraklık Caddesi/Konya

Envanter No: 8910

Koleksiyona Geliş Tarihi: 1973

Koleksiyona Geliş Biçimi: R.İzzet Koyunoğlu tarafından hediye edilmiştir.

Kolleksiyonda Yeri: Etnoğrafya Bölümü. Cam odada teşhirdedir.

Onarım Görüp Görmediği: Onarım görmemiştir.

Bugünkü Durumu: Üzerinde sandık ve boya lekeleri bulunmaktadır. Yıpranmadığı için üzerinde rahatça çalışılabilmektedir.

Yüzyılı: 19.yüzyıl.

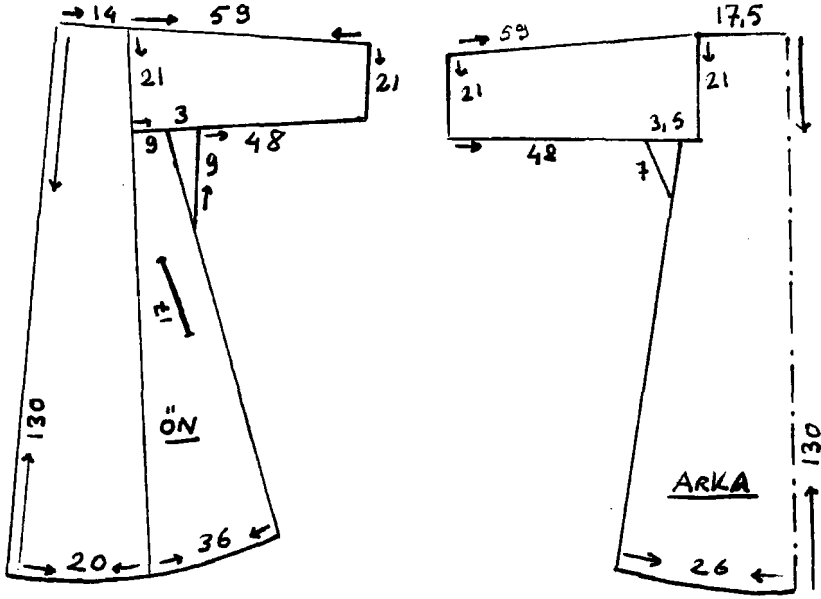
Cinsi: Erkek libadesi (erkek sabahlığı)

Kullanılan Malzeme: Sütlü kahverengi ipek saten ve pamuklu kumaş, pamuk ipliği kullanılmıştır.

Dikiş Teknikleri: Elde çok sıkı oyulgama ile dikilmiştir.

Seçilen Renkler: Beyaz

Boyutları:

Giysinin Modeli ve Kesimi İle İlgili Bilgiler: Boydan çalışılmıştır. Kolları düz olarak bedene takılmıştır. Arka yakada oyuntu yapılmamıştır. Kol altına kuş çalışılmıştır. Yanlarda kupları vardır. Ön bedene torbasız yelek cep çalışılmıştır.

Süsleme Teknikleri: Beyaz pamuk ipliği ile iki kumaş arasına pamuk konularak sırıma yapılmıştır.

Giysinin Astarı ve Astarlanması İle İlgili Bilgiler: Beyaz ince pamuklu kumaş ile sırıma yapıldığından ayrıca bir astar geçirilmemiştir.

Süslemeler:

a- Konu: Geometrik bezeme; yıldız motifi.

b- Biçimlendirme: Geometrik çizgilerin yardımı ile bitkiler stilize edilmiştir.

c- Teknik: Sırıma yapılmıştır.

d- Kompozisyon: İşleme libadenin ön, arka beden ve kollarını geometrik bir tarzda bezemiştir. Geometrik çizgilerin aralarında yıldız motifleri birbirleri ile bağlanarak bütün yüzeyi kaplamıştır.

Eserin Yayınlanıp Yayınlanmadığı: Yayınlanmamıştır.

Eserin Sergilenip Sergilenmediği: Cam odada sergilenmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kıyafetler insanları dış etkilerden koruyan, ülkelere göre farklılık gösteren giyeceklerin bütünüdür. Kıyafetler kadın, erkek ve çocuk olarak kümelenmektedir. Ayrıca iç giyim ve dış giyim olarak da ayrılmaktadır. İç giyimleri don, gömlek, gecelik ve sabahlık teşkil etmektedir. Sabahlık: Yataktan kalkınca üşümek için gecelik ve sabahlık üzerine giyilen ve genellikle kalın kumaşlardan uzun olarak yapılan ev içi giysisidir. Bu makalede incelediğimiz, Konya Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan iki eski erkek kıyafeti libade diye adlandırılmaktadır.

Fotoğraf 1 de görülen libade 7557 envanter numaralıdır. Müzeye başlanmıştır. Fotoğraf 2 de görülen ise 8910 envanter numaralıdır ve müzeye hediye edilmiştir. Halen teşhirde olan bu libadeler sağlamdır. 7557 envanter numaralı libadenin sol cep ağzının alt kısmı onarım görmüştür. Her iki libade de iki kumaş arasına pamuk yerleştirilerek sıyrılmıştır. Dikişleri çok sıkı oyulgama yapılarak elde dikilmiştir. Süslemelerde konu geometrik bezemedir. Üçgen, dörtgen v.b. geometrik birimlerin yanı sıra geometrik çizgilerin yardımı ile bitkiler stilize edilmiştir. İşleme libadelerin ön beden, arka beden ve kolların bütün yüzeyini kaplamaktadır. İki libade de boydan kesimlidir. Kol altlarına rahatlık vermesi için kuş parçası çalışılmıştır. Bedendeki cepler torbasızdır. Bu ceplerin süs olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Libadelerin taslak çizimlerindeki ölçüleri erkek çocuk ve yetişkin erkek beden kalıplarındaki ölçülere uymaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; birinci sınıf işçilik gösteren özenle dikilmiş olan bu iki libade erkek sabahlığıdır. Erkeklerin sabah uyandıkları zaman pijama ve gecelik entarilerinin üzerine üşümek için giydikleri bir ev giysisidir. Erkek çocuklarına da bu amaçla dikilmiştir. Aynı zamanda erkek çocuklarının sünnet elbiselerinin üzerine üşümesinler diye giydirilmiş olduğu düşünülmektedir. Kaynak kişilerden alınan bilgiler de bu kıyafetlerin erkek sabahlığı olduğunu açıklamaktadır.

Müzelerimizde korunan bu giysilerin röprodüksiyonları yapılmalı, arşivlenmeli ve Türk kıyafet tarihi içindeki yeri belirlenmelidir. Giyimin bilimsel olarak okutulduğu Meslekî Eğitim Fakülteleri'nde Kalıp Hazırlama Teknikleri ve Giyim Tasarımı derslerinin konuları arasında yer almalıdır. Böylelikle son yıllarda hızla yok olan milli kültürümüzün önemli unsurlarından birisi olan eski kadın ve erkek kıyafetlerimiz belirlenmiş olacaktır.

SUMMARY

The explanation of two man "Libades" in Konya Koyunoğlu Museum. "Libades" are very interesting clothes. They were worn by men. They wore them when they get up in the morning. The whole surface is covered by in a geometric form. They were sewed by hands like a quilt.

BİBLİYOGRAFYA

ALTINIŞIK N., "Bergama Müzesinde Bir Çepni Gelini", *TED*, Sayı: XVI. Yıl: 1977, s.168

-----, "Bergama'daki Türkmen Gelini" *TED*, Sayı XVII

KADRİ H.K., *Türk Lüğati*, Cilt: IV, İstanbul, 1945, s.278

KOÇU R.E., *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, "L" Maddesi, s.168, Ankara, 1976

Mevlan Larousse., "L" maddesi, C.7, İstanbul, 1972, s.930

ÖNDER M., "Mevlana Müzesindeki Mevlana'nın Elbiseleri", *TED*, Sayı: XIV, Ankara, 1974

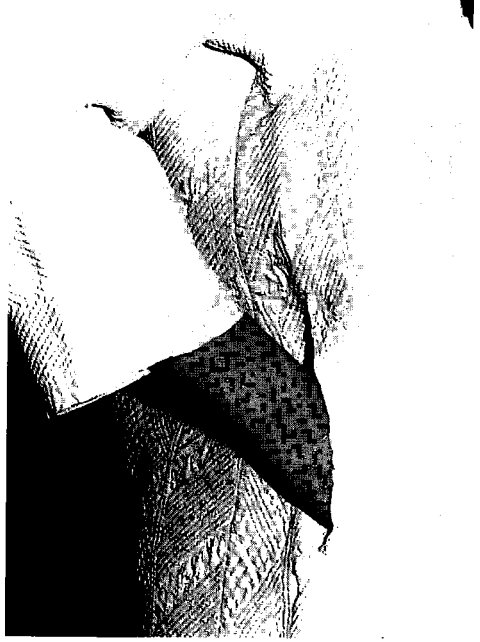
KAYNAK KİŞİLER

Hacı Mehmet Ali Kazanır, Kürkü Mahallesi, Gürcü Hatun Sokak, No: 15 KONYA

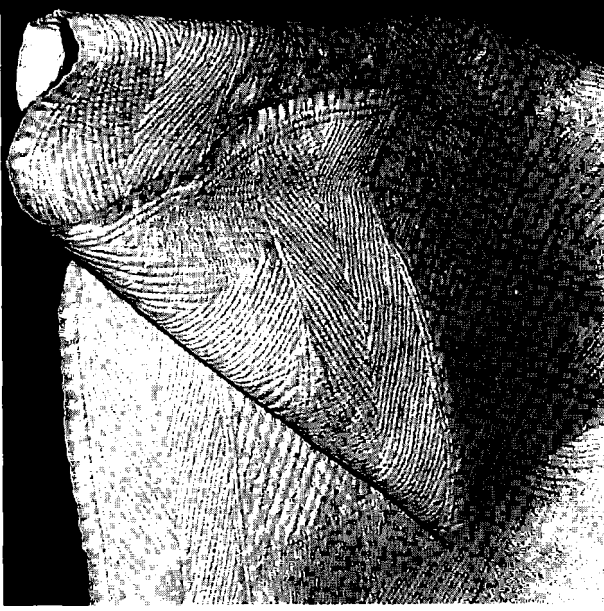
Hacı Mevlüt Güler, Devlet Mahallesi, Hattat Mahub Sokak, Güler Apartmanı, No: 8 Kat: 1 KONYA

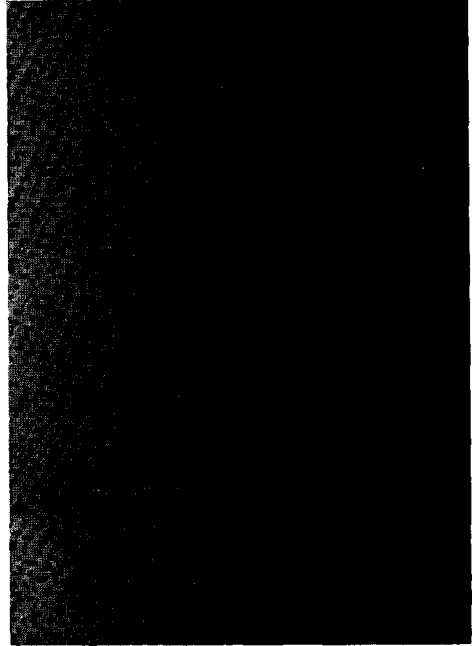
Resim 1: Erkek çocuk libadesinin genel görünüşü

Resim 1a: Libadenin cep kısmının görünüşü

Resim 1b: Libadenin iç kısmının görünüşü

Resim 1c: Libadenin işlemeden detay

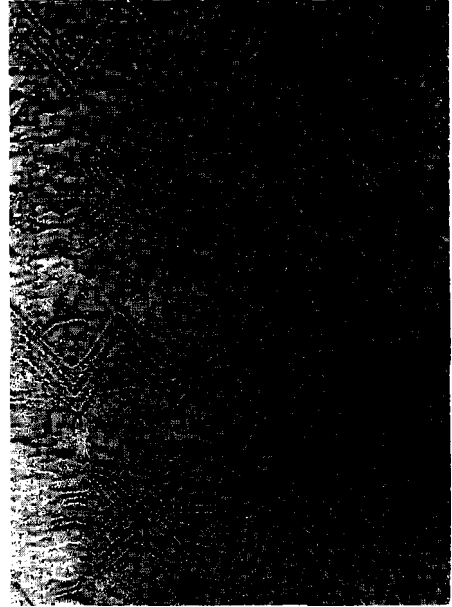
Resim 2: Erkek libadesinin genel görünüşü

Resim 2a: Libadenin cep kısmının görünüşü

Resim 2b: Libadenin iç kısmının görünüşü

Resim 2c: Libadenin işlemeden detay

KONYA, SİLLE'DEKİ AYA ELENA KİLİSESİ

*Ertuğrul DANIK**

1-GİRİŞ

Değişik tarihlerde değişik isimlerle anılan, değişik yayınlarda bu farklılığı gördüğümüz Sille; Sylata (Eyice 1966: 136), Sili, Sillyon, Sil-leh, Sile (Demetrokalles 1967: 126), Silla (Lebides 1899: 156), Sudiremi (Uzluk 1958: 13; Konyalı 1974: 764; Oral 1958: 83), Siles (Baedeker 1905: 170) gibi isimlerle anılmaktadır.

Konya'nın 7 km kuzeybatısında, doğu-batı yönünde derin ve dar bir vadi içinde yer alır. Kuzeyinde Kediler Yaylası; güneyinde Kanyakası Tepesi, Deliklikaya Tepesi, Salasorma Tepesi ve Hacı İsmail Tepesi; batısında Büyük Gevelle Dağı ile Ardışlı Tepe, Kulupbağ Tepesi ve Orta Tepe yer alır. Bu tepeler arasında bulunan Sille Barajı yine batıda yer alırken; doğuda Kızıltepe, Esertepe ve daha güneydoğuda Konya il merkezi bulunur.

Batıda yer alan ve 1709 rakımlı Büyük Gevelle Tepesi'nden doğuya doğru yer alan yüzey, tamamen beyaz tüften oluşmuş ve zaman zaman yükselen tepelerle Manastır Tepe'den aşağıya, Konya Ovası'na doğru uzanmıştır. Yine batıdan doğuya doğru akmakta olan Pehlivan Deresi ile Çaybağ Deresi, Sille merkezinde buluşarak, Konya'ya doğru akmaktadır. Ancak, bugün kurumuş dere yatağı şeklindedir. Lebides, Sille'yi iki yandan çeviren dağların adını yön belirtmeden, Aziz Plipov'un Tepesi ve İo-annov Theologu Tepesi olarak anmaktadır. Yine Lebides'in tanımına göre bu vadiden bir de nehir geçmekteymiş¹.

(*) Ertuğrul DANIK, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ulus-ANKARA

(1) Sille'nin içindeki kuru dere yatağı nehir için çok dar olup, olsa olsa zamanında bir çay veya büyük bir dere yatağıydı.

Sille bölgesini ilk anlatan Carsten Niebuhr'dur. 1766 yılında yapılan ziyaretin anlatıldığı *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Um-
liegenden Landern* adlı yayında Niebuhr, çok kısa bir şekilde Ak-
manastır'dan bahseder (Eyice 1966: 135).

Bölge ile ilgili ikinci seyahatname, İstanbul patriği olan Kyrillos'a
aittir. 1815 yılında İstanbul'da Yunanca olarak basılan yayında Niebuhr
gibi, sadece Akmanastır (Hagios Khariton) dan bahsedilerek, kısa bir ta-
nımlama yapılır.

Bir diğer seyahatname A.M.Lebides'in 1899 tarihli *Ai en monolitois
Monai Kappadokies Kai Lukianas* adlı Yunanca yayınıdır. Lebides,
Sille'de bulunan Kriakon Kilisesi² ile Aziz Haritanos (Akmanastır) Ma-
nastırından ve Aya Elena Kilisesi'nden³ bahsederek, Akmanastır'da bu-
lunan kitabeleri verir.

1900 lü yılların başında bölgeye gelen G.L.Bell ise, 1906 yılında ya-
yınlanan "Notes on a Journey Through Lycaonia and Cilicia Fourth Ar-
ticle" adlı makalesinde uzun bir şekilde Aya Elena'dan⁴ ve Kriakon'dan
bahsederek, ayrıntılı bilgi verir. Bell, 1909 yılında W.Ramsay ile birlikte
The Thousand and One Churches adlı yayını çıkararak, ikinci defa bölge
yapılarından bahseder. Ancak, bu defa fazlaca bir ayrıntıya girmez.

1913 yılı Anadolu'sunun anlatıldığı Bela Horvath'ın "Anadolu 1913"
adlı seyahatnamesinde; Sille'den bahsedilerek, ayakta bulunan (abartılı
olsada) 60 kilisenin varlığı söylenir ki, bu kiliselerin içinde en eskisi ola-
rak, Büyük Konstantin tarafından yaptırıldığı söylenen (isim vermeden)
Aya Elena Kilisesi anılır.

F.W.Hasluck ise, 1929 tarihli *Christinity and Islam Under the Sul-
tans* adlı yayınında, sultanların hakimiyeti altındaki Hristiyanları an-
latarak; Sille St. Chariton (Akmanastır) Manastırında yaşayan Hris-
tiyanlardan söz eder ve yapıda bulunan kitabeleri aktarır.

Bölgeyi anlatan son seyahatname 1967 yılında yayınlanan, De-
metrokalles'in *Mikroasiatika Khronika* adlı dergideki Yunanca ma-
kalesidir. Demetrokalles bu makallesinde Sille'ye verilen çeşitli isimler
ile Aya Elena ve Kriakon kilisesinden kısaca söz eder.

(2) Lebides, Kiriakon'dan Meryem Ana Kilisesi olarak söz eder.

(3) Lebides, Aya Elena'yı Mihael Archangelos olarak tanımlar.

(4) Bell, Aya Elena'dan St. Michael Kilisesi olarak söz eder.

M.Restle'nin 1967 tarihli *The Wall Painting in Asia Minor* adlı yayını, bölge yapıları hakkında yapılan ilk bilimsel yayın olup, sadece Koimesis Tes Panagias Kilisesi katalog kısmına alınmıştır.

Sille yapıları ile ilgili en geniş çalışmayı yapan Semavi Eyice'nin, 1966 tarihli "Konya ile Sille Arasında Akmanastır, Manakıb Al-Arifin'deki Deyr-i Eflatun" adlı makalesinde, Akmanastır hakkında oldukça geniş ve detaylı bilgi bulunur. Bununla birlikte bölgedeki diğer kiliselerden; Kriakon, Koimesis Tes Panagias ve Aya Elena'dan da kısaca bahsedilmiştir. Eyice, anlaşılmayan bir nedenle, Aya Elena Kilisesi'ni basit bir yapı olarak tanımlayıp geçiştirirken, yapıdaki Post Bizans freskolardan ise hiç söz etmez.

Sille'den bahseden son yayın, Belke ve Restle'nin *Tabula Imperii Byzantini* adlı seri yayının, 4. cildi olan "Galatien and Lykaonien" adlı yayınıdır. Adı geçen bölgedeki tüm Bizans yerleşimlerini, bir katalog halinde sunan yayında, Sille başlığı altında, Sille'nin tarihçesi ve var olan eserler isim olarak verilmektedir.

2.AYA ELENA KİLİSESİ

2.1. ADI

a) Aya Elena/Helena (Bell 1906:18)

b) St. Hagios Mikhael (Bell 1906:18; Eyice 1966:144; Belke-Restle 1984:225)

c) Hagios Metemorfosis (Baedeker 1905: 171)

d) Archangelos (Lebides 1899:156; Baedeker 1905:171; Demetrokalles 1967:126; Belke-Restle 1984:225)

2.2.YERİ

Konya, Merkez Selçuklu ilçesi, Sille Subaşı Mahallesi, Tatköy yolu ayrımı solunda.

2.3. BUGÜNKÜ DURUMU

Yapı, günümüzde Konya Mevlana Müzesi'ne bağlı olarak ziyarete açık ve sağlam durumdadır. Çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla, çeşitli değişikliklere uğramıştır.

2.4.YAPIM TARİHİ

Yapım tarihi konusunda elimizde net bir veri olmamasına karşın; naos giriş kapısı üstünde bulunan onarım kitabesi (Resim: 1), yapıyı 327 yılına tarihlemektedir. Ancak; Eyice, bu tarihi abartılı bulup, yapıyı 19.yüzyıla tarihlendirirken (Eyice 1966:158); Strzygowski, Jüstinyen dönemi öncesine tarihlendirir (Bell 1906:18).

2.5.KİTABE

Naos giriş kapısı üstündeki kitabe (Eyice 1966:158):

327 ΤΑΡΙΚΗΝΤΕ Π· ΣΕΡΡΙΦ ΕΚΚΛΗΣΕΜΙΖΗ
ΑΠΑ ΕΛΕΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΡΧΑ· ΕΛ· ΙΣΜΙΝΕ Κ· ΡΙ· ΤΕΜΕΛΗ
ΧΑΛΕ ΕΚΚΛΗΣΙΑΜΙΖΗΝ ·ΥΖΝΤΖ· ΤΑΜΙΡΗ
ΣΕΦΚΕΤ· Σ·Λ· Ν ΜΑΧΜ·Τ ΕΦΕΝΤΜΗΖ ΗΧΣΑΝ ΕΙΛΕΤ· ΕΜ·
ΕΠΙΤΡΟΠ· ΖΑΡΡΑΦ ΧΑ ΕΛΙΑ ΟΛ· ΤΕΚΜΙΑ ΝΑΖΙΡΗ
ΜΙΧΑΕΛ ΑΡΧΑ· ΕΛΟΣ·Ν ΣΕΦΑΑ·ΙΛΑΝ ΧΑΚΤΑΑΛΕ
ΙΜ·Τ Ε·ΝΕΡ· ΒΕ ΖΑΧΜΕΤ ΖΕΚΕΝΝΕΡ ΒΕΡ· Ε ΖΗΡΗ
ΣΙΝΕ 1833 : ΦΕ· 12

"327: tarihinde bu serrif (Şerif) ekklesemizi (kilisemizi) Aghia Eleni Mikhail Arkhangelos ismine kurtu (kurdu) temeli khale (halen) ekk-lissiamızın utzuntu (üçüncü) tamiri Sefketlu (Şevketlu) Sultan Mahmut efentimiz ihsan eyletti emri Epitropos Sarraf ΧΑ(Hacı) Elia oldu Tekmil nazırı Mikhael Arkhangelosun sefaati ilan (şefaati ile) Khak ta ale (Hak ta'ale) imtat etenlere ve zakhmet tzekenlere vere etziri (ecri) sine: 1833:Feb (Şubat) 12" (Eyice 1966:159)

2.6.PLAN TASVİRİ

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen formlu, kapalı Yunan haçı planlı yapının batısında, kuzey-güney doğrultusunda ve yapıyla aynı boyutta dikdörtgen bir nartex, doğusunda eksende dıştan ve içten çift merkezli daire (atnalı) apsisi bulunmaktadır. Naos, merkezde dört serbest payenin oluşturduğu kare ve dik eksenlerde yer alan yaklaşık birbirleriyle eş boyutlu doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen mekanlardan oluşur. Kuzey ve güney duvarlarda haç kolları ile köşe mekanlarının eksenlerinde, yak-

laşık birbiriyle eş genişlikte pencere açıklıkları yer alır. Doğu haç koldan geçilen apsiste, biri eksende, diğer ikisi apsis çapraz eksenlerinde yer alan ve naos pencereleri ile eş genişlikte, üçlü pencere düzenlemesi görülür. Batı haç kolu ekseninden geçilen nartex ise, güneyinde yer alan bir kapı ile dışarı açılır. Nartexin batı duvarının kuzey ve güney köşelerinde ikinci kat merdiveni yer alır. Naos'un merkezinde bulunan kare mekan yüksek kasnaklı kubbe, diğer tüm mekanlar beşik tonoz, apsis yarım kubbe ile örtülüyken; nartex birinci katı beşik tonozla, nartex ikinci katı düz örtü ile örtülüdür (Plan: 1).

2.7.MALZEME, TEKNİK

Yapının kasnak dışındaki tüm birimleri kaba kesme taştan yapılmış olup (Resim: 2), kasnakta kesme taş ile tuğla birlikte kullanılmıştır (Resim:3). Orijinal yapıya sonradan eklenildiği düşünülen galeri ve templonda ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Dışta yapının beden duvarlarında sıva izine rastlanılmazken; yapı içi, payeler ve kemerler de dahil olmak üzere, tümüyle alçı ile sıvanmıştır. Kasnakta, kaba kesme taş aralarına çeşitli seviyelerde düzensiz olarak yerleştirilen tuğlalar ile değişik kompozisyonlar yaratılmıştır (Resim: 3).

2.8.SÜSLEME

Sille bölgesinin en yoğun süsleme programına sahip bulunan yapının, mevcut freskoları geç döneme ait freskolar olup, onarımdan önce daha farklı bir süsleme programına sahip olduğu, batı haç kolunun oturduğu duvarda, ikinci kat seviyesinde görülmektedir. Şu anda sahip olduğu süsleme programına göre; kubbeye İsa, kasnakta Helena ve Konstantin ile birlikte bilinmeyen iki figür, pandantiflerde dört İncil yazarı, kuzey, doğu ve güney haç kolları kemerlerinde, dörderden toplam oniki havari ile bunlar arasında yer alan melek, batı haç kolu kemerinde Meryem, İsa'nın vaftizi (Resim: 4), melek, ilk günah (Resim: 5) ve cennetten kovuluş (Resim: 6), doğu haç kolu tavanında Tanrı, apsis örtü başlangıcında kutsal ruh, doğu haç kolu tonoz başlangıcında, karşılıklı ikişerden dört İncil yazarı, güneydoğu payenin iç yüzeyinde bir pano halinde, başmelek Mikhael (Resim: 7) yer alırken; naos giriş kapısı üstünde yer alan onarım kitabesinin iki yanında, madalyon içinde iki aziz figürü görülür (Resim: 1) Ayrıca, İç Anadolu azınlık kiliselerinde sıkça görülen ikili başmelek düzenlemesi (İlter 1993:223) görüşünden yola çıkarak, Mikhael resminin karşısında yer alan ve kuzeydoğu paye iç yüzeyine rastlayan bölümde kazınarak tahrip edilmiş pano içinde de Gabriel (Ceb-rail) figürü bulunmaktaydı diyebiliriz.

2.9.KAYNAKÇA

A.M.Lebides 1899:158; K.Baedeker 1905:171; G.L.Bell 1906-7:18-22; S.Eyice 1966:158; G.Demetrokalles 1967:126; R.Belke-M.Restle 1984:225

3. DEĞERLENDİRME

Dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı Aya Elena Kilisesi, doğu haç kolunun aynı zamanda bema olarak kullanılmasından dolayı; kapalı Yunan haçı plan tipinin, dört serbest destekli basit (taşra) tipi denilen alt grubunda değerlendirilmelidir. Yine bu tipin gereği olarak, doğu haç kolundan direkt olarak apsise geçilir.

Benzer örneklerine pek çok yerde rastlanılan bu plan tipini; gerek Kapadokya bölgesindeki kaya kiliselerinde (Belisırma Direkli Manastırı, Göreme Elmalı Kilise vb.), gerekse Sille'deki diğer yapılarda (Akmanastır, Kiriakon, Koimesis Tes Panagias) görmek mümkündür. Kaya kiliseleri dışında, duvar kilisesi olarak Karaman Fisandan Kilisesi (Plan: 2), Aya Elena plan tipini yansıtan örneklerdendir.

Dıştan üç cepheli, içten çift merkezli (Atmalı) form gösteren apsis; Sille'deki diğer yapılardan ayrılır. Kuzey şapeli dışında hepsi kaya kilisesi olan Sille kiliselerinde, doğal olarak dıştan üç cepheli düzenlemeyi görmek mümkün değildir. Kuzey şapel ise dıştan ve içten yarım daire şeklindedir (Plan: 3). Kuzey şapeli dışındaki Akmanastır Kilisesi, Kiriakon Kilisesi ve Koimesis Tes Panagias kiliseleri apsisleri değişik formlar yansıtır. Akmanastır'da yarım yuvarlak form görülürken (Plan: 4); Kiriakon (Plan: 5) ve Koimesis Tes Panagias'ta (Plan: 6) doğudaki üçlü apsis düzenlemesindeki ana apsisler düzenli bir şekil yansıtmaz. Tüm yapılardaki yan apsisler, yaklaşık benzer olup, yarım yuvarlaktır.

Aya Elena'daki çift merkezli apsis formunu, Karadağ'daki 4, 9, 17, 29, 32, 36 no'lu yapılar ile, yine Karaman Fisandon Kilisesi'nde görmek mümkündür.

Örtü sistemi olarak; orta mekanın kubbe, haç kollarının beşik tonozla kapalı oluşu, klasik kapalı Yunan haçı plan şemasına uyarken, bu özelliği Sille'deki diğer yapılardan sadece Kiriakon'da (Plan: 5) görmek mümkündür. Ancak, çapraz eksenlerdeki mekanlar Aya Elena'da beşik tonozla kapalıyken, Kiriakon'da kubbe ile kapalıdır. Diğer Sille yapılarında bu özelliklerin hiçbiri görülmez. Sille dışındaki yapılardan, Karaman Fisandon Kilisesi ile Belisırma Direkli Manastırı benzer örtü sistemine sahiptir.

Geç dönem eklentisi olan nartexe, bölgede sadece Kiriakon Kilisesi'nde rastlanılır. Orijinalinde kuzey, güney ve batıdan olmak üzere üç girişi olan nartexe, bugün sadece güneyden girilmektedir ve iki katlıdır. Batıda yer alan nartex düzenlemesine pek çok yapıda rastlanılır.

Aya Elena'nın orta mekanını örten kubbe, ilginç bir şekilde silindirik yüksek bir kasnağa oturmuştur. Orta ve Geç Bizans dönemlerinde rastlanılan yüksek kasnak, genelde başkent İstanbul'da görülürken, Yunanistan ve Balkanlar'da yaygın olarak 10.yüzyıl sonuna kadar silindirik formda kullanılmıştır. Bir örneğini Zeytinbağı Fatih Camii'nde gördüğümüz kasnağın, başka örneklerine Anadolu'da sıkça rastlanılmaz. Bütün bu özellikleri ile Aya Elena'nın kasnağı; silindirik formu, eksenlerde yer alan dörtlü pencere düzenlemesi ve tuğlanın kullanımı ile Orta ve Geç Dönem Bizans yapılarındaki kasnak özelliğini gösterir.

Taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı yapıda, resim programına zemin yaratmak için önce sıva, daha sonraki dönemlerde ise alçı kullanılmış olması (Resim: 8), Sille'deki diğer yapılarda görülmez. Sadece Koimesis Tes Panagias'ta yer yer sıva izleri görülür. Tuğlanın da aynı zamanda süsleme amaçlı kullanılması ayrı bir özellik taşır.

4. SONUÇ

Yapıyı bütün özellikleri ile değerlendirdiğimizde, yapının kitabesinde yazdığı gibi 327'de yapılmış olması mümkün değildir. Bu plan tipinin bilinen, ancak günümüze ulaşmayan ilk örneğinin 881 tarihli Nea Kilisesi, günümüze ulaşan ilk örneğinin 907 tarihli Konstantin Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Fenari İsa Camii) olduğunu düşünürsek, bu tarih yapımız için çok erkendir. Diğer taraftan Eyice'nin dediği gibi 19.yüzyıl yapısı olması da uzak bir olasılıktır. Gerçi şu anki durumu ile 19.yüzyıl yapısı demek doğrudur ama, yapının orijinal kullanımı Orta ya da Geç Bizans olmalıdır. Belki de Strsygowski'nin dediği gibi Jüstinyen öncesidir.

KAYNAKÇA

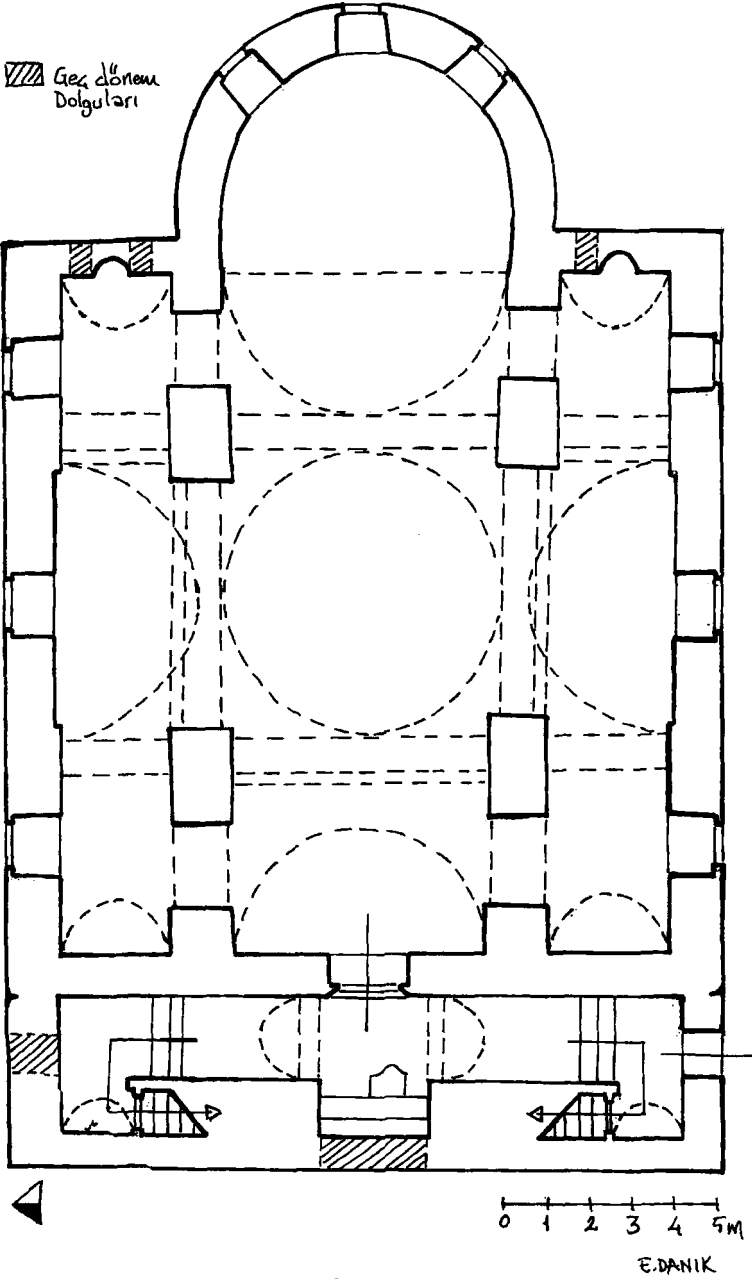
BAEDEKER, K., *Konstantinopel und Das Westliche Kleinasien*, Leipzig, 1905

BELL, G.L., "Notes on a Journey Through Iycaonia and Cilicia Fourth Article". *Revue Archeologique* IV Serie, 1906

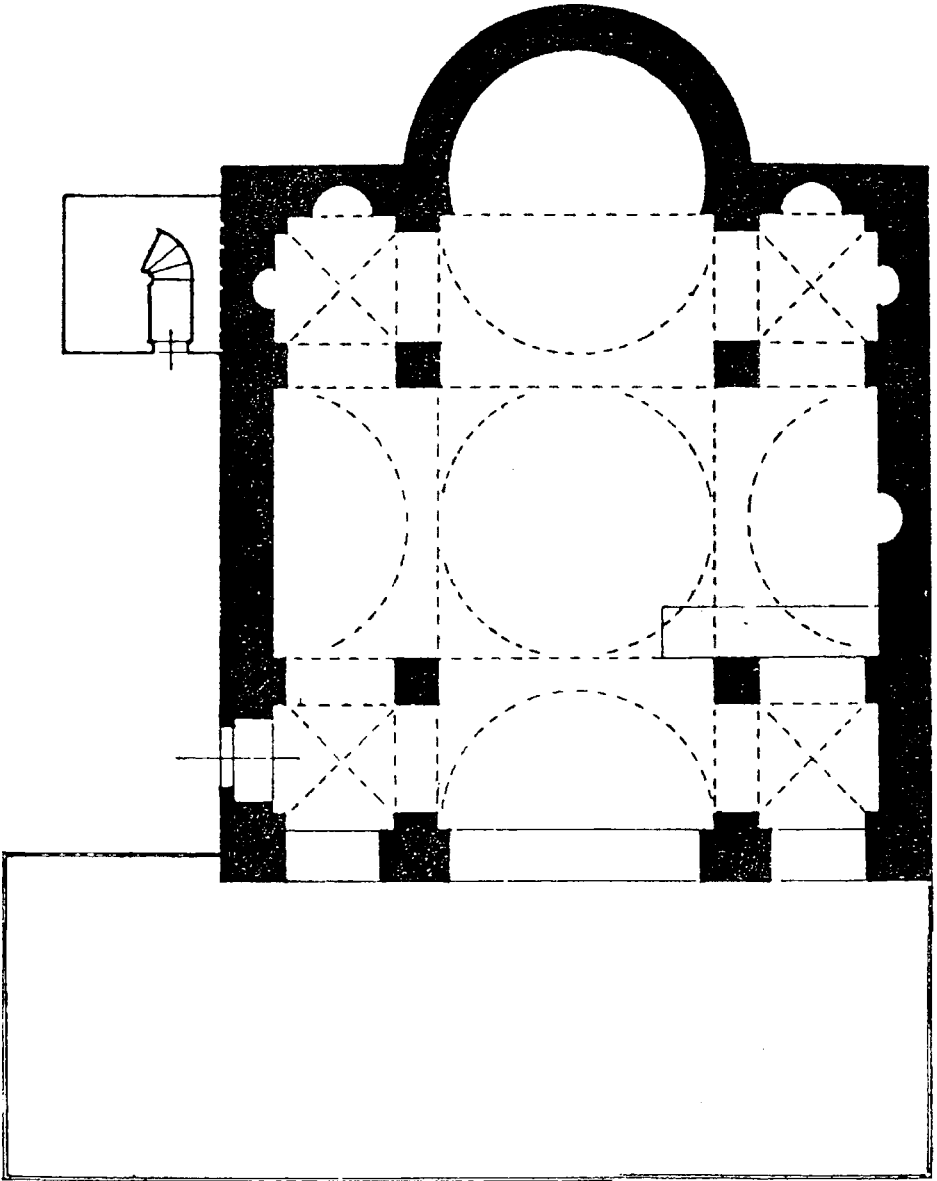
BELKE, R.-RESTLE, M., *Galatien und Lykaonien, TIB IV*, Wien, 1984

DREMETROKALLES, G., "Stauroedeis Naoi....." (Yunanca), *Mikroasiatika Khronika* 13, 1967

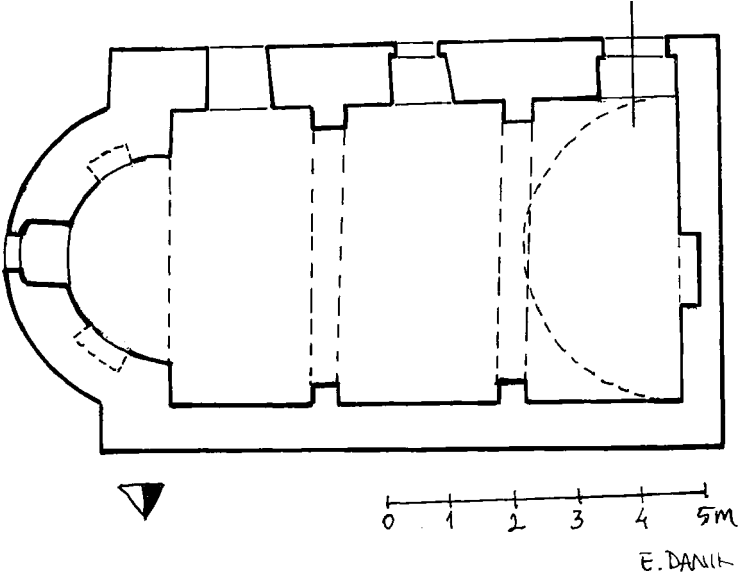
- EYICE, S., "Konya ile Sille Arasında Ak Manastr. Menakıb Al-Arifindeki Deyr-i Eflatun", *Şarkiyat Mecmuası* IV (1965) den ayıbasım, 1966
- HORVATH, B. *Anadolu 1913*, İstanbul, 1996
- ILTER, F., "Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Belirlemeler ve Kimi İrdemeler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993
- KONYALI, İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, 1974
- LEBIDES, A.M., *Ai en Monolitois Monai Kappadokias Kai Lykantias*, Konstantinopel, 1899
- ORAL, M.Z., "Fatih Sultan Mehmed'in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi", *Vakıflar Dergisi*, IV. Ankara, 1958
- RESTLE, M., *The Wall Painting in Asia Minor*, C.I., 1967
- UZLUK, F.N., *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958

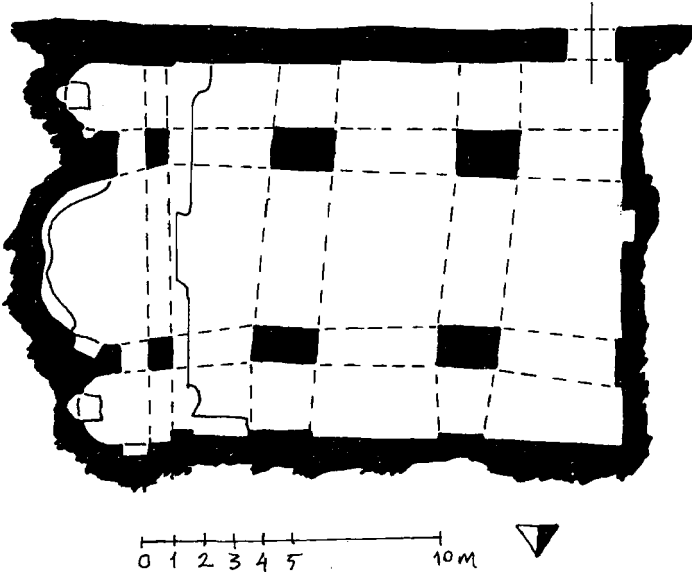
Plan 1: Aya Elena Kilisesi, alt kat planı

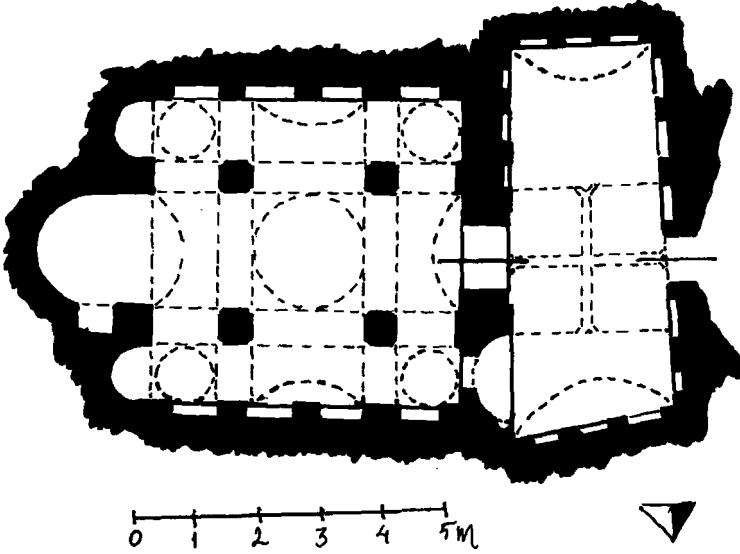
Plan 2: Karaman Fisandon Kilisesi (Eyice)

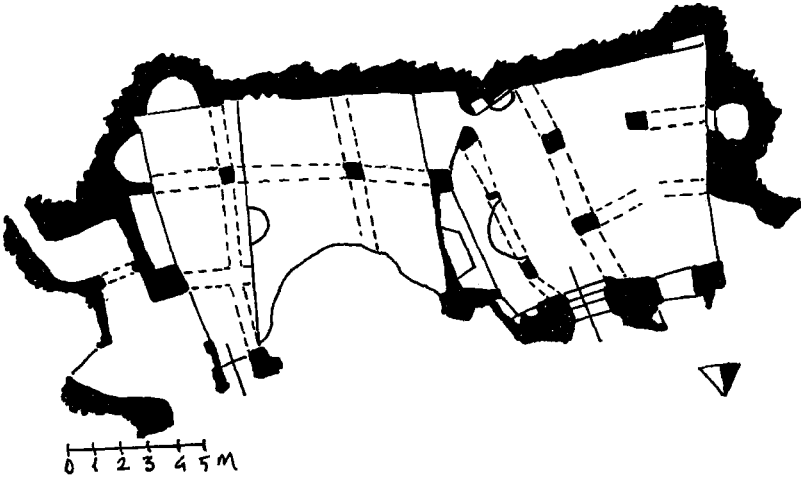
Plan 3: Sille, kuzey şapeli

Plan 4: Sille, Akmanastır Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

Plan 5: Sille, Kiriakon Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

Plan 6: Sille, Koimesis Tes Panagias Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

Resim 1: Sille Aya Elena Kilisesi, naos giriş kapısı üstündeki kitabe

Resim 2: Sille Aya Elena Kilisesi, güneydoğudan bakış

Resim 3: Sille Aya Elena Kilisesi, kubbe tamburundan ayrıntı

**Resim 4: Silile Aya Elena Kilisesi, batı haç kolu kemeri,
ilk günah**

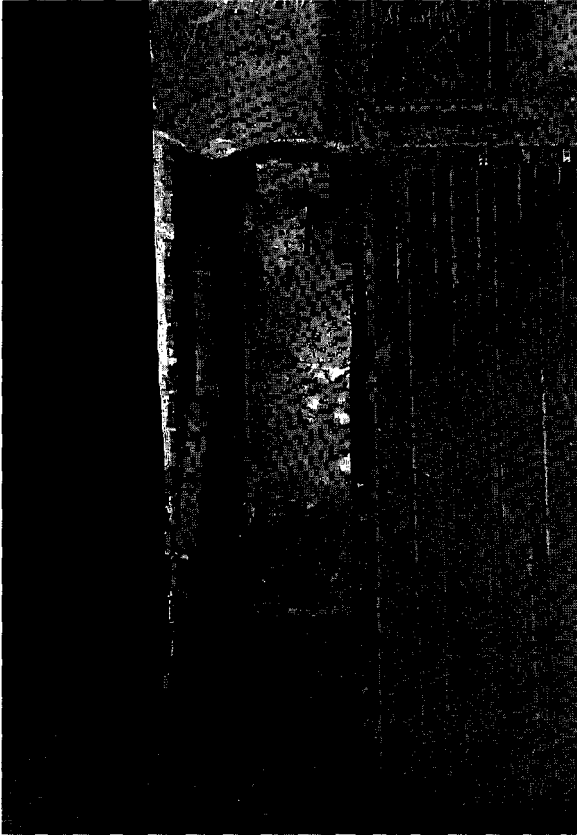
Resim 5: Sille Aya Elena Kilisesi,batı haç kolu kemeri,
İsa'nın vaftizi

Resim 6: Sille Aya Elena Kilisesi, batı haç kolu kemeri, cennetten kovuluş

**Resim 7: Sille Aya Elena Kilisesi, doğu ha kolu başlan-
gı**

Resim 8: Sille Aya Elena Kilisesi, Naos güneybatıdaki serbest paye

XIV. YÜZYIL, BURSA YAPILARINDA ERKEN OSMANLI DUVAR ÖRGÜSÜ

*Y.Selçuk ŞENER **

Erken Osmanlı Dönemi, Selçuklu ile Klasik Osmanlı sanatı arasında bir geçiş devresi oluşturduğu için Türk sanatının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde devletin birliğini sağladıktan sonraki ilk büyük başkenti olan Bursa, plan ve hacim biçimlenişi yanında, cephe düzeni ve örgü tekniklerinde de yeni yeni arayışların izlenebildiği merkez olması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bursa'da XIV. yüzyıl süresince ilk uygulamaları çevreye uyum ve yöredeki kısıtlı malzemenin değerlendirilmesini amaçladığı belirtilen bu örgü türünün, giderek kendi içerisinde sistematik bir gelişme izlediği bilinmektedir¹. Bu doğrultuda ele alınan çalışmamız, XIV. yüzyıl Bursa yapılarında malzeme ve teknik özellikleriyle ve mimariye katkıları açısından duvarların tanıtılmasını amaçlamıştır.

Kaynaklara ve yerinde yaptığımız araştırmalara göre, XIV. yüzyılda, Bursa'da 103 adet yapı inşa edildiği, bunlardan orijinal duvar örgüsü ve malzemesini tamamen ya da kısmen koruyan 32 adedinin zamanımıza ulaştığı ortaya çıkmış ve bu yapılar tek tek ele alınarak incelenmiştir.

Burada, yapılan incelemeler sonucunda elde edilen somut verilere dayandırılan değerlendirmelerle, Bursa'da XIV. yüzyılda inşa edilen yapılarda duvarların özellikleri, malzeme ve örgü düzeniyle duvar yapı elemanları ve bezeme ilişkileriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

-
- (*) Y.Selçuk ŞENER, Sanat Tarihçisi-Konservatör-Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksek Okulu, Restorasyon-Konservasyon Bölümü, ANKARA
(1) A.Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, Sayı:2, İstanbul, 1970, s. 135-208.

A) MALZEME

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında duvarlar, örgüyü oluşturan malzeme ve ara malzemesi olmak üzere farklı nitelikteki malzemelerin kullanılmalarıyla bütünleşirler. Örgü malzemeleri, taş ve/veya tuğla örgüleri ve geometrik düzenlemeleri şekillendiren taş ve tuğla birimler; ara malzemesi ise taş ve/veya tuğla birimler arasındaki derzlerde, bağlayıcı malzeme olarak kullanılan harç karışımları olarak görülmektedir.

1-TAŞ

Taş, incelenen dönemden günümüze ulaşan uygulamalarına göre, tuğla ile birlikte taş-tuğla almaşık örgülerde, tek başına moloz ve kesme taş örgülerde asıl yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Taşın, yapısal amaca dönük bu kullanımı yanında duvar yüzeylerindeki pano ve alınlıklarda olduğu gibi tuğla ile birlikte dekoratif örgüleri oluşturan birimler şeklinde, bezemesel amaçlı kullanıldığı da görülmektedir.

Duvar örgüsünde kullanılan taş cinsleri arasında silisli dere taşı ve köfeki taşı çoğunlukta olmak üzere, gözeneksiz traverten ve kum taşı gibi farklı cins taşlar da görülmektedir.

Bunlardan silisli dere taşı, kirli beyaz, koyu gri, soluk mavi renkli, sert bir taş türüdür. Büyük olasılıkla, inşaat yakınlarındaki dere ve sel yataklarından toplanan² bu taş, her zaman istenilen boyutta bulunmadığı için yapılarda çoğunlukla moloz veya kabayonu işlenerek kullanılmıştır. Bursa ve yakın çevresinde tabakalar halinde bulunan köfeki taşının bir gevşek, diğeri daha sık gözenekli olmak üzere iki çeşidinden yararlanılmıştır. İşlenmesi ve çıkarılması kolay, dış etkilere karşı dayanıklı olan bu taş, kirli sarı, açık kahverengi renkli, volkanik bir kalker türüdür³. Üçüncü bir taş türü olan kum taşı, yalnızca Yıldırım Bayazıt Medresesi ön cephesinde kullanılmıştır. Muntazam kesilen bloklar halinde kullanılan taş, kirli beyaz renkli ve yumuşak yapılıdır. Dördüncü taş türü olan traverten taşı bu dönemde yalnızca Yıldırım Camii ve Türbesi'nde kullanılmıştır. Kristalli mineral yapısı, sıkı gözenekli dokusu ve kirli beyaz, açık sarı rengiyle "Piç Mermer" ya da "İyi Kalitede olmayan Mermer" olarak tanımlanan bu taş, Bursa yakınlarında bulunmaz. Ayverdi'ye

(2) Bursa'da Nilüfer Irmağı yanında oluşumları eskiye dayanan Congaara Deresi, Ak Dere, Elmalı Deresi, Akraz Deresi, Gök Dere isimleriyle bilinen çok sayıda derenin varlığı bilinmektedir. Bkz.Şevket Ahmet Birand, *Nilüfer Irmağı'nın Jeolojik, Petroğrafik ve Toprak Vaziyeti*, Ankara, 1938, s.9, 13, 14, 17.

(3) A. Gabriel, *Une Capitale Turque. Brousse*, Bursa, Paris, 1958, s.207.

göre: Bursa'ya 150-180 km uzaklıktaki Osmaneli-Bozüyük ve Bilecik civarındaki taş ocaklarından getirilmiştir⁴.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında mermer malzeme çok az kullanılmıştır. Mermer, Orhangazi, son cemaat yeri, sütun başlığı, Hüdavendigar Camii revakındaki şebeke ve sütun başlıklarında, Yıldırım Bayazıt Camii'nde eyvanlara açılan pencere sövelerinde kullanılmıştır. Çoğu devşirme olan bu malzemé yanında Yıldırım Bayazıt Türbesi revak sütununda olduğu gibi porfir malzeme de yer alır.

Duvar örgüsünde kullanılan taşların üretim ve işlenme niteliğine bağlı olarak kullanılma durumlarının kronolojiye bağlı bir değişim içerisinde yer aldđđı söylenebilir (Tablo: 1). Buna göre, yüzyılın ilk yarısı veya daha doğru bir deyişle Orhan Gazi döneminde (1326-1359) taşın en çok moloz ve kaba yonu, fakat yer yer kesme taşın eşliğinde kullanıldıđđı; yüzyılın ikinci yarısında Hüdavendigar döneminden (1360-1389) itibaren genellikle düzgün, özenli ve kesme taş işçiliğinin ön planda tutulduğu, ancak bazı örneklerde yine ekonomik kayđı nedeniyle moloz ve kabayonu taş işçiliğinin devam ettiği görülmektedir.

Alaaddin Camii, Orhan Gazi Camii, Çoban Bey Mescidi ve Süleyman Paşaa Mescidi gibi ilk yapılarda silisli dere taşı ve köfeki taşların dışa gelen yüzleri kaba yonu işlenirken; Şahadet Camii, Hüdavendigar Camii'nde taşların özenli bir işçilikte düzgün kesme işlendiği görülmektedir.

Yıldırım Bayazıt dönemiyle birlikte yaygın uygulamaları ile dikkati çeken kesme taş işçiliği yanında, Hüdavendigar dönemine (1360-1389) tarihlenen Koca Naib Camii, Yıldırım dönemi (1389-1402) tarihlenen Molla Fenari Camii ve Somuncu Baba Camii minare kaidesinde kullanılan dere taşının mümkün olduğunca özenilerek muntazam sıralar oluşturacak şekilde 15 cm civarındaki düzenli yükseklikleri ile kaba yonu işlendiği görülmektedir.

Bunların yanında Yıldırım Bayazıt Camii, Medrese ve Türbesi'yle, Vaiziye Medresesi, Gülççek Hatun Türbesi ve Ulu Camii'nde tüm cephelerde düzgün kesme işlenen taşlar, yine bu dönemde Yıldırım Camii ile aynı külliye içerisinde yer alan darüşşifanın dış cephe duvarlarında olduğu gibi moloz taş olarak kullanılmıştır. Darüşşifada dış cephelerdeki silisli moloz taşlar yanında avluya açılan dersane ve giriş eyvanı cep-

(4) E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigar ve Yıldırım Bayazıt*, 630-805 (1230-1402), İstanbul, 1966, s.56.

helerinde düzgün kesme taşların kullanıldığı görülmektedir. Benzer örnek olarak Ördekli Hamamı verilebilir. Hamamın soğukluk kısmı beden duvarında taşlar, düzgün kesme işlenirken, ılıklik ve sıcaklık bölgelerinde moloz taş olarak kullanılmıştır.

Verilen tüm örneklerdeki genel durum, çevreden en ucuz ve en kolay sağlanabilecek malzemenin yapısal etkinliklerde kullanımının amaçladığını göstermektedir. Nitekim örgüdeki taşların Alaaddin Camii ve Orhan Gazi Camii gibi ilk örneklerde değişen boyut ve taş cinsinde (köfeki, silisli dere taşı) görülmekle birlikte; yüzyılın ikinci yarısındaki yapılar aynı cins taşın düzenli sıralar oluşturacak şekilde işlenerek değerlendirildiğini göstermiştir.

Bu durum Yıldırım Bayazıt Camii'nde Bursa dışında da iyi cins taş malzemenin getirildiğini ve kullanıldığı örneğinde olduğu gibi ancak dönemin ekonomik şartlarının sonucudur⁵.

Taş boyutları, özellikle yükseklik, büyük ölçüde almasıklık sistemiyle bağıntılıdır. Almasıklık katlar arasında değişen oranlar, almasıklık sisteme bağlı olarak taş sıralarının yüksekliğini etkilemektedir. Buna göre, 1/3 sisteminde örölmüş bir duvardaki taşlar 2/1, 2/2 veya 2/3 sistemindeki diğer bir duvardaki taşlara oranla daha büyük olabilmektedir. Yüzyılın ilk yarısından Emir Hanı bu durumun aynı yapı içerisinde değişimini gösteren bir örnek olarak verilebilir. Hanın revaklı avlusunda alt kat ayaklarında kullanılan 2/2 sistemindeki taş-tuğla örgüdeki taşlar 10-15 cm arasında değişen yükseklik ölçülerindedir. Buna rağmen üst kat revaklarında 1/2 sistemli örgüdeki taş yüksekliği 24-29 cm arasındadır. Aynı şekilde benzer düzenleme yüzyılın ikinci yarısında, Hüdavendigar dönemine tarihlenen Hanım Kızlar Türbesi'nde görölmektedir. Bu yapıda köşelerde boşaltma kemerlerine kadarki örgü, 2/3; üst kısımlarda 1/3 sisteminde. 2/3 örgüdeki taşlar 10-15 cm arasında değişen yükseklik ölçülerinde, 1/3 örgüdeki taşlar ise 30 cm civarında değişen yüksekliğe sahiptir.

Koca Naib Camii ve Somuncu Baba Camii'nde beden duvarları ve minare kaidesinde görölen 2/2 sistemli örgüdeki taşlar 10-15 cm arasında, düzenli yüksekliklerde değişirken aynı yapıların son cemaat yeri cephelerinde uygulanan 1/3 sistemli örgüdeki taş yüksekliği, beden duvarlarındaki taşlara göre daha fazla olabilmektedir.

Taşların yükseklikleri her ne kadar almasıklık örgüdeki taş-tuğla kat-

(5) Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s.56.

larının oluşturduğu oranlarla ilişkili ise de, taş yüksekliğinin aralarına yerleştirilen düşey tuğlalarla ilişkili olduğu, hatta bu dönemde kullanılan standart tuğla boyutlarının taş yüksekliğini tayin ettiği anlaşılmaktadır.

Erken tarihli örneklerden Alaaddin Camii'nde olduğu gibi, 4 ya da 5 sıra taş-3 sıra tuğla katlarında, taşların arasına yerleştirilen yatay birer tuğla sıralarıyla biri 4-5/3, diğeri 1/1 olan bileşik sistemli örgüde, değişen yüksekliklere sahip taşlara rağmen, örgü düzeninin taş aralarına yerleştirilen 19-20-21 ve 26,5-27 cm lik kenar ölçülerindeki düşey tuğlalarla sağlandığı görülmektedir. Benzer düzenleme Orhan Gazi dönemine ait diğer yapılar için de geçerlidir (Tablo :I, II).

Yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleşen bu uygulama şekline, belki de verilebilecek en iyi örnek Hıdırlık Mescidi'dir. Mescidin doğu-ön-cephesinde taşlar, aralarına yerleştirilen 13,5 - 14, 19-20-21, 23,5-24, 29-30 cm lik düşey tuğlalara göre 13-21, 23,24 ve 29 cm yüksekliklere sahip düzenli katlar oluşturacak şekilde işlenmiştir.

Bu uygulama:

Aralarına 10-12,5 ve 13,5-14 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 10-15 cm arasında;

Aralarına 16,5-17 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 15-20 cm arasında;

Aralarına 19-21 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 20-22 cm arasında;

Aralarına 23,5-24 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 23-24 cm arasında;

Aralarına 26,5-27 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 25-30 cm arasında;

Aralarına 29-30 cm'lik düşey tuğlalar yerleştirildiğinde taş yüksekliği 28-30 cm arasında görülmektedir.

Taşların işleniş şekilleri yapıda buldukları yere bağlıdır. İncelediğimiz yapıların büyük çoğunluğu için geçerli olan bu farklılık, taş işçiliği için de söz konusudur: Son cemaat yerlerinde kullanılan taşlar, camilerin öteki duvarlarındakilerine göre daha fazla işlenmişlerdir.

Örneğin Hıdırlık Mescidi, Somuncu Baba Camii, Koca Naib Camii'nde olduğu gibi beden duvarlarının kaba yonu olması durumunda son cemaat yeri duvarları düzgün kesme taşlarla işlenmiştir.

Hüdavendigâr dönemiyle birlikte; yani, yüzyılın ikinci yarısından itibaren geçerli olan bu durumun, ilk örneklerin verildiği Orhan Gazi döneminde de varlığı konusunda incelenen örneklerin hepsinde ön cephelerin restorasyonlar sonucu özelliklerini yitirmesi nedeniyle tespit edemiyoruz. Ancak Orhan Gazi Camii'nde olduğu gibi yan cephelerde moloz yada kaba yonu işlenen taşlarla meydana getirilen cephe duvarlarında pencere ve alınlık kemerlerinin düzgün kesme taş işçiliği dikkate alınırca, restorasyonlar sonucu orjinalitesini yitirdiği kabul edilen son cemaat yeri cephesinin aslı halinin düzgün kesme taşlarla, en azından yan cephelerden daha özenli bir işçilikle ele alındığını düşünebiliriz.

Bu durum Alaaddin Camii, Süleyman Paşa Camii için de asıl durumlarından bir bilgimiz olmamakla birlikte geçerli olabilecek bir varsayımdır.

Taşların işlenme niteliği ilk örneklerde yukarıda da belirttiğimiz gibi diğer cephelerden farklı ve önemle ele alınan ön-son cemaat yer gibi cephe duvarları yanında, duvarda yer alan pencere, alınlık ve boşaltma kemerleriyle revak ayaklarında da farklılık göstermektedir.

Orhan Gazi Camii'nde olduğu gibi taş, yan cephelerde kaba yonu işlenirken; pencere alınlık ve boşaltma kemerleri gibi cephe duvarına hareketli görünüm sağlayan birimlerde özenli bir işçilikle ele alınmıştır.

Bu durumu beden duvarlarında moloz taşın kullanıldığı Timurtaş Paşa Hamamı, Ertuğrul Camii, Yıldırım Bayazıt Darüşşifası dış cephelerinde ve beden duvarlarında; kaba yonu taşların kullanıldığı Hıdırlık Mescidi, Eynebey Medresesi, Somuncu Baba Camii, Ebu İshak Mescidi, Ertuğrul Camii'nde de görebiliriz.

Bu yapılar dışında kalan tüm örneklerde, beden duvarlarında düzgün kesme taşın yer aldığı yapılarda da kemerler yine düzgün kesme taş işçiliğine sahiptir.

Bu sonuca göre, kemerlerde işleniş niteliğine göre taş kullanımı ele alındığında sınıflamayı şu şekilde yapabiliriz:

Moloz örgü-düzgün kesme taşlarla meydana getirilmiş kemer,

Kaba yonu taş-düzgün kesme taşlardan meydana getirilmiş kemer,

Kesme Taş örgü-düzgün kesme taşlarla meydana getirilmiş kemer.

Kemerlerde olduğu gibi ayaklarda da genelde taş işçiliğinin özenli olduğu söylenebilir.

Emir Hanı'nda alt kat ayaklarında, revaklı avlunun her iki katında ayakların bitiminden başlayan duvar örgüsüne benzer şekilde, kaba yonu taşlar kullanılırken; üst kat revak ayaklarında düzgün kesilmiş taşların kullanıldığı; Hüdavendigâr Camii alt kat revakında, ayaklarında taşların düzgün kesilmiş bloklar halinde olduğu görülmektedir.

Bununla beraber yan cephelerde kaba yonu taşın kullanıldığı yapılardan Somuncu Baba Camii ve Koca Naib Camii'nde olduğu gibi, son cemaat yeri üst kısımlarında yer alan düzgün kesme taş malzeme yanında, ayakların yan cephe duvarlarındaki taş sıralarını takip eden kaba yonu taşlarla örüldüğü görülmektedir.

Bunlardan başka kesme taşın kullanıldığı ayak örgüsüne, Ali Paşa Camii'ne, Timurtaş Paşa Camii, Yıldırım Bayazıt Camii, Yıldırım Bayazıt Türbesi gibi uygulamalar örnek verilebilir. Ayaklarda Taş kullanımı, işleniş şekline göre ele alındığında:

Beden duvarları kaba yonu taş-kaba yonu taş ayaklar,

Beden duvarları kaba yonu taş-kesme taş ayaklar,

Beden duvarları düzgün kesme taş-düzgün kesme taş ayaklar olarak bir sınıflama yapılabilmektedir (Tablo: IV).

İncelenen örneklere ait beden duvarlarıyla örgü ve malzeme olarak ilişki kurabileceğimiz kasnaklar da, örgü düzeni ve malzemesi tespit edilebilen beş örneğe göre; beden duvarlarında kullanılan taşların Koca Naib Camii'nde olduğu gibi kaba yonu; Timurtaş Paşa Camii, Yıldırım Bayazıt Medresesi, Ördekli Hamamı ve Yıldırım Bayazıt Türbesi'nde olduğu gibi kesme taşların kullanıldığı yapılarda kasnakta da kesme taşların kullanıldığı görülmektedir.

TUĞLA

XIV. yüzyıl süresince Bursa'da tuğla kullanılan yapılardaki uygulamalar genelde yapısal amaca dönüktür. Bunun yanında yapım sürecinde süsleme yaratma olanağında da yararlanıldığı ve süsleme amacının vurgulandığı izlenmektedir. Yapının beden duvarları, kasnak, ayak, minare kaidesi ve kemerlerde taş malzemeyle birlikte; minare kaidesi, minare gövdesi, ayak, kemer ve saçaklarda tek malzeme olarak uygulanan tuğla yapısal amaçlı kullanılırken aynı yapının duvar yüzeyleri,

pano, alınlık ve minaresinde hem yapı, hem de süsleme malzemesi olmaktadır. Bu doğrultuda tüm uygulamalar almaşık duvar örgüleri için geçerli genellemelerdir. Taştan inşa edilen yapılarda tuğla, Yıldırım Bayazıt Darüşşifası moloz taş örgülü dış cephe duvarlarında olduğu gibi yalnızca kemerler ve duvar yüzeylerindeki dekoratif düzenlemeli panolarda; kesme taşın kullanıldığı Yıldırım Bayazıt Camii ve Ulu Camii'nde olduğu gibi yalnız minare gövdelerinde kullanılmıştır.

Taş ile birlikte ve tek malzeme olarak örgü ve geometrik düzenlemelerde kullanılan tuğlalar biçim açısından ele alındığında biçimlerin kullanılacakları örgü türüyle bağımlı olduğu görülür. Üretim ve kullanım olarak birincisi örgüyü oluşturan tuğla birimler, ikincisi kesme tuğlalar olmak üzere temelde iki farklı gruba ayrılabilir. Birim tuğlalar tuğla ve taş-tuğla almaşık örgülerde; kesme tuğlalar, geometrik örgü ve düzenlemelerde kullanılırlar.

Birincisinde biçim sabittir. İkincisinde örgünün nitelikleriyle bağlıdır; bu nedenle de düzenlemelere göre değişmektedir.

Doğrudan yapısal amaca dönük kullanılan ve büyük olasılıkla erken dönemlerden başlayarak gelenekselleştiği gibi kalıpla biçimlendirilen⁶ birim tuğlalar, biçimlerine göre kendi içerisinde "dörtgen tuğla", kemer kavsini çeviren "kavisli tuğla", ve "minare tuğlası" olarak farklı üç grupta değerlendirilebilir.

DÖRTGEN TUĞLALAR

Kare ve dikdörtgen şekilli uygulamalarıyla farklı iki biçimde görülmektedir. Doğrudan yapısal amaçlı örgü malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Bu tuğlalar:

Beden duvarları, kasnak, ayak, minare kaidesi ve kemerlerde taş malzemeyle birlikte; minare kaidesi, kemer ve ayaklarda tek malzeme olarak kullanılmıştır.

Yukarıda verilen tüm uygulamalarda dörtgen tuğlalar, örgüye kısa ve uzun kenarları ya da her iki kenarı dışa gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Tuğla ve taş-tuğla almaşık örgülerde her zaman yatay tuğla sıralar; almaşık örgülerde bazen düşey sıralar şeklinde yerleştirilen tuğla birimler, birbiri üzerinde kısa ve uzun kenarları boyunca istiflenerek örgüyü oluşturmuşlardır.

(6) Ö.Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara, 1981, Cilt: 1, s.37.

Bu uygulamada farklı olarak saçak hattında yer alan tuğlalar, köşeleri dışa gelecek şekilde yerleştirilerek "Testere dişi" ya da "kirpi saçak" tabir edilen düzenlemeleri oluştururlar (Tablo: VI).

Kare ve dikdörtgen tuğlalar, boyutları açısından ele alındığında, özellikle kalınlık ölçüleriyle kronolojiye bağlı bir değişim görülmektedir. Buna göre, yüzyılın ilk yarısı, daha doğru bir deyişle Orhan Gazi dönemi yapılarında kullanılan tuğlaların, yüzyılın ortalarından itibaren giderek incelendiği tespit edilmiştir.

Alaaddin Camii, Orhan Gazi Camii, Çoban Bey Mescidi ve Türbesi'nde tespit edilen ölçülere göre tuğla kalınlığı genelde 4,5 cm'dir.

Bu yapılarda değişen kenar uzunluklarına göre tuğla kalınlığının standart olduğu görülmektedir. Ancak bazı tuğlalarda yapım hatasından kaynaklanan şekil bozuklukları yine bu dönemde sıkça karşılaşılan özellik olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle de bazı tuğlaların kenar ölçüleri 4 cm'den 5,5 cm ye değişen ölçüler tespit edilmiştir. Bu tuğladan tuğlaya değişen özellikten çok aynı tuğla kenarında görülmektedir.

İlk dönem yapılarından Emir Hanı'nın revaklı avlusunda alt kat ayaklarında tespit edilen tuğlalar, şekil bozuklukları ile diğer yapılarla benzer özellikler göstermekle beraber, kalınlıkları 3,5 cm gibi ince olması nedeniyle yüzyılın ilk yarısındaki yapılardan ayrılmaktadır.

Yüzyılın ortalarına tarihlenen Süleyman Paşa Mescidi'yle tuğla kalınlığının önceki yapılara göre daha ince tutulduğu görülmektedir. Bu yapıdan günümüze ulaşan batı cephe duvarında, örgüdeki yatay sıralarda yer alan tuğlaların kalınlığı 3,5-4 cm arasında değişmektedir. Farklı olarak düşey tuğla birimlerde kalınlık 4 cm dir.

Tuğla kalınlıkları Hüdavendigâr dönemi (1359-1389) ile birlikte incelmeye başlamıştır. Bu dönemde Yerkapı Mescidi, Şahadet Camii, Hüdavendigâr Camii ve Nalıncılar Hamamı beden duvarları örgüsünde kullanılan tuğlaların kalınlığı 3,5-4 cm arasında değişmektedir. Aynı yapılardan Yerkapı Mescidi minare kaidesi ve Şahadet Camii cephe üst kısımlarında yer alan yatay ve düşey tuğla birimlerinin kalınlığının 3,5 cm olduğu tespit edilmiştir. Yani aynı dönemde Hayrettin Paşa Camii minare kaidesi, Koca Naib Camii ve Hanım Kızlar Türbesi duvar örgüsünde yatay ve düşey yer alan tuğla kalınlıkları 3,5 cm'dir.

Yıldırım Bayazıt dönemine (1389-1402) tarihlenen yapılarda, duvar örgüsünde kullanılan dörtgen tuğla kalınlıklarının genelde 3,5 cm olduğu belirlenmiştir (Tablo: II).

Farklı olarak Yıldırım Beyazıt Külliyesi'nde yer alan yapılardan medresede kullanılan tuğlalar yatay ve düşey sıralarda 3,5-4 cm arasında, darüşşifada 4 cm olarak görülmektedir. Yine aynı bani eseri olan Ördekli Hamamı'nda, Yıldırım Medresesi'ne benzer şekilde tuğla kalınlığı yatay ve düşey sıralarda 3,5-4 cm dir.

Yüzyılın ikinci yarısında verilen tüm örneklerde tuğlaların düzenli kenar ölçülerine sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle yüzyılın ilk yarısından farklı olarak örgülerdeki tüm tuğlalar genelde aynı kalınlık ölçülerine sahiptir.

Kare ve dikdörtgen tuğla boyutlarının incelenen dönemde ve yapılarında değişken olduğu görülmektedir.

Tuğlanın kullanıldığı 30 yapıdan alınan ölçülere göre dikdörtgen tuğlalarda birbirinden farklı 12 kenar uzunluğu tespit edilmiş; aynı yapılardan ancak 12'sinde her iki kenar uzunluğunun belirlenebildiği 12 tipte tam tuğla boyutunun varlığı ortaya konulmuştur (Tablo: II).

İncelemelerimiz sırasında kenar uzunluğu 10-12,5, 16,5-17 cm ve 48 cm lik tuğlaların, kenar ölçüleri belirlenememiştir. Bununla birlikte, Klasik ve Geç Osmanlı yapılarında 16x33x3,5 ve 12x25x3,5 cm lik yakın tuğla boyutlarının varlığı bilinmektedir⁷. Buna göre:

Kısa kenar uzunluğu 10-12,5 cm arasında değişen tuğlaların aynı yapılarında görülen 23,5-24 cm'lik kenar ölçülerine karşılık geldiği;

Kısa kenar uzunluğu 16,5-17 cm arasında değişen tuğlaların, aynı yapılarında görülen 32-24 cm lik kenar ölçülerine karşılık geldiği söylenebilir.

Tespit edilemeyen ve Timurtaş Paşa Hamamı'nda olduğu gibi tek bir yapıda kullanılan 48 cm kenar uzunluğuna sahip tuğlaların karşı kenar uzunluk ölçüsü belirlenememiştir. Bununla birlikte, aynı yapıdaki 42-45 cm arasındaki tuğlaların karşılığı olan 13,5-14 cm lik kenar uzunluklarının, bu tuğla boyutu için de geçerli olduğunu düşünebiliriz.

Bu değerlendirmeye göre tuğlalar, yalnız kenar ölçüleri açısından ele alındığında incelenen dönem yapılarında 15 tipte tam tuğla boyutunun varlığı belirlenebilmektedir. Mevcut kenar ölçüleri ve her iki kenar ölçülerine göre, yapılarda kullanılan tuğlalar için tahmini değerlendirme yapılabilmektedir (Tablo: III).

(7) Bkz. Ö. Bakırcı, *a.g.e.*, s.41, 348, 349; Tablo-3, Tablo-4.

Bu değerlendirme sonuçlarına göre, tuğlaların yapılara göre tespiti yanında, en çok kullanılan tuğla boyutları ve bazılarının nerede kullanıldıklarını saptama olanağı ortaya çıkmıştır.

KARE TUĞLALAR

İncelenen yapılar içerisinde yalnız Çoban Bey Türbesi kuzey cephesinde yer alan kapı kemerinde 29x29 cm lik ve 24x26,5 cm lik iki boyutuyla tespit edilmiştir. Kare tuğlaların tek bir yapıda tespit edilmesiyle bu tuğlaların yapılara göre kullanımını ve çeşitliliği konusunda belli bir değerlendirme yapamıyoruz. Ancak bu tuğlalarda, kenar ölçüleri dikkate alındığında, bu dönem yapılarındaki 29-30, 26,5-27 ve 23,5-24 cm lik tuğlaların bazılarının kare formlu olabileceği düşünülebilir.

DİKDÖRTGEN TUĞLALAR

Dikdörtgen tuğlaların her iki kenar ölçüleri yalnızca 12 yapıda belirlenebilmiş olmakla birlikte, tespit edilen tam boyutlardaki kenar ölçüleri dikkate alındığında; bu tuğlaların incelenen dönemde, tuğlanın kullanıldığı 30 yapıda da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre dikdörtgen biçimdeki tuğlaların boyutları kenar ölçüleri göz önüne alınarak:

10-12,5x23,5-24 cm, 13,5-14x26,5-27 cm, 13,5-14x29-30 cm, 13,5-14x42-45 cm, 13,5-14x48 cm, 16,5-17x32-34 cm, 19-21x39-40 cm, 23,5-24x29-30 cm, 23,5-24x34 cm, 23,5-24x38-40 cm, 23,5-24x42-45 cm, 26,5-27x36 cm, 26,5-27x42-45 cm, olmak üzere 13 grupta toplanabilmektedir.

Kısa kenarları 10-12,5 cm, uzun kenarları 23,5-24 cm arasında değişen dikdörtgen tuğlalar diğerlerine oranla daha az kullanılmışlardır. İlk olarak yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Koca Naib Camii beden duvarları ve minare kaidesinde kullanılan bu tuğlalar, almaşık örgüde düzenli sıraları oluşturan 10-15 cm yüksekliğindeki kaba yonu taş aralarında, kısa kenarları dışa gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu tuğlaların, diğer tuğlalara göre daha kısa kenar ölçülerinde olması ve yalnız benzer örgü düzeni gösteren dört yapıda kullanılması örgünün gerektirdiği şartlar için özel hazırlandıklarını göstermektedir.

Kısa kenarları 13,5-14 cm, uzun kenarları 26,5-27 cm arasında değişen dikdörtgen tuğlalar, 13,5-14x29x30 cm lik tuğla grubuyla genelde aynı yapıda kısa ve uzun kenarları dışa gelecek şekilde yerleştirildiklerinden birbirinden ayırılmaları zordur. Bununla birlikte her iki grup

tuğlanın yüzyılın her iki yarısında eşit dağıldığını ve en çok kullanılan tuğlalardan olduğu görülmektedir. Bu tuğlaların kısa kenarları genelde yatay; fakat bunun yanında düşey birimler şeklinde de kullanılmıştır.

Kısa kenarları 13,5-14 cm, uzun kenarları 42-45 ve 48 cm olan tuğlalar yalnız Timurtaş Paşa Camii ve Hamamı'nda kullanılmıştır. Bu tuğlaların kısa kenarı Timurtaş Paşa Hamamı'nda olduğu gibi örgüdeki düşey birimler şeklinde yer alırken, uzun kenarları örgüdeki yatay tuğla katlarında kullanılmıştır (Tablo: II).

Kısa kenarları 16,5-17 cm, uzun kenarları 32-34 cm arasında değişen tuğlalarda ilk uygulamalar, kısa kenar dikkate alındığında Süleyman Paşa Camii, uzun kenar dikkate alındığında Emir Hanı'nda kullanılmıştır. Bu tuğlalar 10-12,5 cm kısa kenarlı tuğla grubuna oranla daha çok, diğer gruplara göre daha az kullanılmıştır. Örgülerde uzun-kısa kenarları yatay sıralarda, kısa kenarları taş aralarına yerleştirilen düşey birimler şeklinde kullanılmıştır.

Kısa kenarları 19-21 cm, uzun kenarları 39-40 cm olan dikdörtgen tuğlalar 100 yılın her iki yarısında eşit dağılım göstermektedir. Uzun kenarları örgüdeki yatay sıralarda, kısa kenarları yatay ve düşey birimler olarak kullanılan bu tuğlaların en çok kullanılan tuğla türlerinde olduğu görülür.

Kısa kenarları 23,5-24 cm, uzun kenarları 29-30 cm, 32-34 cm ve 38-39 cm olan tuğlalar diğer tuğla birimleri ile aynı örgüde yer aldıklarından yapılaraya göre dağılımı tespit edilememektedir. Bununla birlikte bu tuğlaların 32-34 cm. 38-40 cm lik uzun kenarlara her zaman yatay sıralarda kısa kenarları taş aralarındaki düşey tuğla birimler olarak kullanılmıştır. Bunlardan 32-34 cm uzun kenarlı tuğla grubu daha az olmakla birlikte, bu tuğlaların en çok kullanılan tuğla türlerinden olduğu görülür.

Kısa kenarları 26,5-27 cm, uzun kenarları 36 cm olan tuğla grubu bu dönemde az kullanılan tuğlalardandır. Kısa kenarları diğer tuğla gruplarıyla karıştırdığından, uzun kenarlarına göre bilinen ilk örneği yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Hayrettin Paşa Camii minare kaidesinde görülmektedir ve uzun kenarlarıyla her zaman yatay sıralarda yer almaktadır (Tablo: II).

Kısa kenarları 26,5-27 cm uzun kenarları 42-45 cm arasında değişen dikdörtgen tuğlalar uzun kenarları dikkate alındığında özellikle yüzyılın son çeyreğinde Yıldırım Bayazıt dönemi (1389-1402)'ne tarihlenen ya-

pılarda kullanılmıştır. Bu tuğlalar, kısa ve uzun kenarlarıyla yatay tuğla sıralarında kullanılmışlardır.

Yukarıdaki açıklamalardan bir genelleme yapılmaya çalışılırsa: Kenar uzunlukları 10 cm den 48 cm ye değişen dikdörtgen tuğlaların gerek çeşit gerekse sayı itibariyle dönemin karakteristik tuğla türü olduğu söylenebilir. Tuğlalarda uzun kenarlar, almaşık örgülerdeki taş katları arasındaki yatay tuğla sıralarında; kısa kenarlar genelde taş aralarındaki düşey tuğla birimler olarak kullanılmışlardır. Bunlardan 23,5-24 cm, 26,5-27 cm ve 29-30 cm kenar uzunluklarına sahip tuğla türleri, yüzyılın her iki yarısında diğerlerine oranla daha yoğun bir kullanımla görülmektedir. Tuğlalarda kalınlık ölçüleri ilk örneklerde genelde 4,5 cm dir. Yapım hatasından kaynaklanan şekil bozuklukları görülen bu tuğlalarda 4 cm'den 5,5 cm'ye değişen ölçüler de görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında yapım hataları azalmış; bununla birlikte kenarlar düzenli kalınlık ölçüleri vermiştir. Yüzyılın bu döneminde kalınlıklarda 4 cm'ye, hatta 3 cm'ye kadar inceleme görülmektedir.

Yukarıda boyut ve özellikleri açısından kısaca değerlendirilen kare ve dikdörtgen biçimli tuğlalardan bazıları için daha önceki ve sonraki dönemlere ait benzer örnekler saptanabilmektedir.

XIV. yüzyıl yapılarında kullanılan tuğlaların Anadolu öncesi ve Anadolu Türk mimarisinde benzer örneklerine rastlamıyoruz. Bununla birlikte Gazneliler Dönemi'nde X. yüzyıla tarihlenen Sanbest-Aslan Cazip Türbesi'nde 31x31x7,5 cm'lik tuğla; Anadolu Selçuklu yapılarından XIII. yüzyıla tarihlenen Alanya Akcebe Sultan Mescidi ve Türbesi'ndeki 31-32x14,5x7,5 cm ile Tokat Bulgaç Hatun Türbesi'ndeki 28x28x4 cm boyutlarındaki tuğlalar Bursa yapılarında kullanılan kare ve dikdörtgen tuğlalarla benzerlik kurulabilecek kısıtlı örnekler olarak görülebilmektedir⁸.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında kullanılan tuğlaların benzer örnekleri özellikle Anadolu'daki geç dönem Bizans mimarisinde ve İstanbul yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan XIII. yüzyıla tarihlenen Sigi Baş Melekler Kilisesi'nde 29x3 cm, Tirilye Kemerli Kilise apsisinde 27x28x5 cm, Darıca Kale Burcu'nda 33x3 cm, Fenari İsa Bey Camii güney yapısında 35x4 cm, Mitye Surları batı kapısında 33-35x3,5 cm, Vize Ayasofyası güney duvarında 27x4,5 cm. Pınarhisar'daki burçta 33x4,5 cm ve Eski Hisar İç Kale'de 39-40x4,5-5 cm lik tuğlalar ve XIV.

(8) İ.Tunay, *Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Duvar Tekniğine Göre Tarihlendirme*, (İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1984, s.341, 342 ve 344, 345.

yüzyıla tarihlenen Eski İmaret Camii ikinci yapısında 17x5 cm, Sinan Paşa Mescidi'nde 28x4 cm, Kariye Camii esas yapı kuzey duvarında 32x4 cm, Fenari İsa Camii dış nartex'inde 35x4 cm boyutlarındaki tuğlalar Bursa'daki XIV. yüzyıl yapılarında kullanılan tuğlalara en yakın örnekler olarak görülmektedir⁹.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında kullanılan tuğlalar, Osmanlı Dönemi yapılarında kullanılan tuğlalarla ortak özellikler göstermektedir. XIV. yüzyıla ait İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388)'nde 34x23 cm ve 28x5 cm¹⁰; Yenişehir Seyit Mehmet Dede Zaviyesi'nde 32x3 cm lik¹¹ tuğlaların kullanıldığı bilinmektedir.

XV. yüzyıla ait İstanbul Murat Paşa Camii'nde 21.5, 25, 26, 27.5, 29.5, 30, 31, 33 cm kenar ölçüsü ve 3-5.5 cm. kalınlığa sahip tuğlalar tespit edilmiştir¹².

XIV. yüzyılda bilinen tuğla boyutları 1515 tarihli İstanbul Cezeri Kasım Paşa Camii'nde 14.5, 25, 27, 28x3-3.5 cm¹³; İstanbul Sinan Paşa Camii (1551-56)'nde 9, 14, 15, 17.5, 18, 23, 28, 30, 32, 33, 34, 34.5, 35, 42x3.5-4 cm¹⁴; 1571 tarihli İstanbul Kadırga Sokullu Camii'nde 23x33x3.5 cm, 16x33x3.5 cm ve 29x4 cm¹⁵ tuğla boyutları bilinmektedir.

Geç Dönem Osmanlı örneklerinden 1746'dan önceye tarihlenen İstanbul Mustafa Paşa Tekkesi Mescidi'nde 27x13x13 cm ve 1769 tarihli Zeynep Sultan Camii'nde 25x11-12x2.5 cm'lik tuğla boyutları tespit edilmiştir¹⁶.

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi Bursa yapılarında kullanılan tuğlaların ilk örnekleri Bizans yapılarında tespit edilen tuğlalarla benzerlik göstermekte; Klasik ve Geç Osmanlı yapılarında kullanılan tuğlalara öncülük etmektedir. A. Batur "Tuğla kalınlıklarının Erken Dönem Osmanlı yapılarında 4.5 cm olduğunu, giderek Sinan dönemi yapılarında 3.5 cm ye kadar incelendiğini" bildirmektedir¹⁷. Bununla birlikte biz, tuğlalardaki incelmelerin Hüdavendigâr dönemi ile birlikte başladığını tespit etmiş bulunuyoruz.

(9) Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s.320-328.

(10) İ.Tunay, "Geç Bizans-Erken Osmanlı Duvar Teknikleri", *VIII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Ankara, 1983, s.1691-1696.

(11) İ.Tunay, *a.g.t.*, s.305.

(12) İ.Tunay, *a.g.t.*, s.308.

(13) İ.Tunay, *a.g.t.*, s.310.

(14) A.Batur, *a.g.m.*, s.173.

(15) A.Batur, *a.g.m.*, s.278.

(16) Bkz. A. Batur, *a.g.m.*, s.190.

(17) Bkz. Ö. Bakırer, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezminat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, İstanbul, 1971, S.352.

MİNARE TUĞLALARI

Minaresi olan yapılarda ve yalnız minarelerin silindirik gövdelerinde kullanılmışlardır (Tablo: IV). Yeterli buluntu elde edilememesi ve yakından inceleme zorluğu nedeniyle bu tuğlaların boyutları ve özellikleri açısından irdelenememiştir. Ancak, bu dönemden günümüze ulaşan uygulamalarıyla bu tür tuğlaların Selçuklu Dönemi'nde olduğu gibi "Her zaman dışa gelen yüzleri kavisli, yan yüzleri ise arkaya doğru pahlı olmak üzere hazırlandıkları"¹⁸ söylenebilir.

KAVİSLİ TUĞLALAR

Almaşık duvar tekniğinin uygulandığı yapılarda pencere, alınlık ve hafifletme kemerlerini çeviren şerit tuğlalar olarak kullanılmışlardır. Farklı ölçülerdeki kemer formlarına göre her düzenleme için ayrı ayrı olmak üzere, büyük olasılıkla minare ve dörtgen tuğlalarda olduğu gibi kalıpla biçimlendirilmişlerdir. Hamur dokusu ve özellikleri itibariyle kare ve dikdörtgen tuğlalarla aynı özellikler göstermektedirler.

Bu tür tuğlalar, kemer açıklıklarına göre değişen boyutlarda ve eğimde hazırlanmışlardır. Koca Naib Camii batı cephe duvarındaki pencere alınlık kemerlerini çeviren kavisli tuğlalar 24-25x2,5; Yıldırım Bayazıt Darüşşifası batı cephe duvarında 20,5x3,5 cm ve aynı yapının güney cephesinde pencere alınlık kemerini çeviren tuğlalar 26,5x4 cm boyutlarında görülmektedir.

Bu tuğlaların daha önceki uygulamaları geç dönem Bizans mimarisinde de, özellikle İstanbul yapılarında görülmektedir. Örnek olarak XIII. yüzyıla tarihlenen İstanbul İsa Kapı Mescidi güney cephesindeki hafifletme kemerleri ve XIII. yüzyılın II. yarısına tarihlenen Bafa Gölü Kahve Asar Adası'ndaki Büyük Kilise apsis cephesindeki kemerleri çeviren tuğlalar verilebilir¹⁹.

KESME TUĞLALAR

Biçim açısından çeşitleme göstermeyen birim tuğlaların aksine geometrik örgülerde ve basit geometrik düzenlemelerde kullanılan kesme tuğlalar, kullanılacakları örgünün niteliklerine uygun biçim ve boyutlarda hazırlanmışlardır. Birim tuğlalarla aynı malzemeyle yapıldığını-gözleme dayalı olarak söyleyebileceğimiz kesme tuğlalara, büyük olasılıkla erken

(18) Y.Ötügen, "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Sislemeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 12, Ankara, 1978, s.219, 223, Res. 13, 20, 21, 23.

(19) Bkz. Ö.Bakırer, *a.g.e.*, Ankara, 1981, s.45.

dönemdeki uygulamalarda olduğu gibi kesme, yontma ve kalıp yöntemleriyle biçim verilmiştir²⁰.

Kesme tuğlalar biçimleri açısından ele alındığında ince dikdörtgen şeritler, üçgen, baklava dilimi de kare tuğlalar olarak sınıflandırılabilir.

Bunlardan ince şerit tuğlaların bilinen ilk uygulaması Koca Naip Paşa Camii güney cephesindeki alınlık ve minare kaidesindeki kemerli sağır nişte görülmektedir. Her iki yerde de altıgen taş aralarında uçları yanlara doğru pahlanarak kullanılmıştır. Bu tuğlaların boyutları 8-9x2,5 cm'dir. Timurtaş Paşa Camii güney cephesindeki pencere açıklığındaki örgüde kullanılan şerit tuğlaların uçları yanlara doğru pahlanmıştır (Resim: 57). Bu uygulamalardan farklı olarak, Timurtaş Paşa Hamamı kuzey ve batı cephesi, Ebu İshak Mescidi güney ve batı cepheleri, Yıldırım Bayazıt Medresesi doğu ve batı cephelerinde yer alan pencere alınlıklarında ve Yıldırım Bayazıt Darüşşifa'sı dershane karşısında avyula bakan cephe duvarlarındaki dikdörtgen panolarda kavisli tuğladan ince şerit tuğlalar yatay ve düşey ikişer birim (=11) ya da geçme kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu örgülerde tuğlalar harç içerisine yerleştirilmiş olup hareketlilik derz içerisinde belirginleşen tuğla ile sağlanmıştır. Bu tuğlalar, şekil ve uygulamalarına göre farklı boyutlarında görülmektedir.

İkinci tür kesme tuğlalar olan kesme kare tuğlaların bilinen ilk uygulaması Hüdavendigâr dönemine tarihlenen Hayrettin Paşa Camii minaresinde görülmektedir. Bu tuğlalar, gerek minare gövdesi, gerekse minare kaidesinde olmak üzere örgüdeki tuğla katlarında, tuğla katları arasına yerleştirilerek ya da her iki yöne yükselen dekoratif düzenlemeleri oluştururlar. Bu tuğlaların boyutları örgüdeki derz kalınlığına göre değişmektedir. Hayrettin Paşa Camii minare kaidesindeki kesme tuğlalar, 3,5x3,5 cm'dir.

Bu dönemde en çok kullanılan kesme tuğlalardan olan üçgen tuğlalar, boyut ve biçim olarak çeşitli şekillerde görülür. İlk uygulaması Bursa Orhan Gazî Camii güney cephesinde yer alan pano içerisinde görülmekle beraber yüzyılın ikinci yarısında Hüdavendigâr Camii'yle birlikte uygulanmıştır. Alınlık ve panolardaki altıgen veya üçgen taş ile birlikte kompozisyon oluşturacak şekilde kullanılmışlardır. Boyutları uygulamalara göre değişir.

Diğer bir kesme tuğla birimi olan baklava dilimi şeklindeki tuğlalar Yıldırım Bayazıt dönemine tarihlenen Timurtaş Paşa Camii batı, doğu

(20) Bkz.Ö.Bakırer, *a.g.e.*, Ankara, 1981, s.45-48.

ve güney cephelerindeki pencere alınlıklarında ve Yıldırım Bayazıt Darüşşifası batı cephesindeki dikdörtgen pano ve yalnız sekiz köşeli yıldız biçimli taş ile birlikte geometrik kompozisyon oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilen kesme tuğlaların benzer örnekleri Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarında görülmektedir. Bununla birlikte bu tuğla birimler Bursa örneklerinden farklı olarak, tuğla örgülerde ve tek başlarına kullanılmışlardır. Kesme tuğlaların, taş ile birlikte geometrik düzenlenişinin ilk örnekleri Bizans yapılarında kullanılmıştır. Fakat bu değerlendirme doğrudan cephe düzenlenmesi ve bezeme ilişkilerini kapsadığından gerekli açıklama daha sonraki bölümlerde tekrar ele alınacaktır.

3-DERZ

Taş ve/veya tuğla örgüde yatay ve yatay/düşey istiflenen birimler arasında bağlantıya sağlayan dolgu malzemesidir. Derzler örgüde kullanılan malzemenin işlenme niteliğine ve örgü türüne bağlı olarak farklı şekillerde düzenlenmiştir.

Moloz örgülerde taşlar her zaman düzensiz geniş derzlidir. Örgüdeki taş şekillerine göre derzler de şekillenmektedir (Tablo: IV). Almaşık örgülerde taşlar, moloz olarak kullanıldığında her zaman düzensiz, geniş derzlidir; bazen de yanaşık derzli olarak işlenmiştir. Tuğla işlemesi gerek almaşık örgülerdeki tuğla katlarında gerekse tuğla örgülerde her zaman düzenli geniş derzlerde işlenmiştir.

Kesme taş örgülerde diğer örgü türlerinden farklı olarak taşlar her zaman yatay ve düşey yönde kenarları bitişecek şekilde yanaşık derzli işlenmiştir. Bu düzenleme, son cemaat yeri ayaklarında ve cephe duvarlarında da uygulanmıştır.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarından restorasyonlar sonucu yenilenen derzler dışında yalnız 18 yapının duvar örgüsünde dolgu malzemesi olan derz malzemesi özellikleri incelenebilmiştir. Buna göre yapıların tümünde kireç harcı kullanıldığı saptanabilmektedir. Moloz ve kaba yonu taşların kullanıldığı örgülerde genelde iri kum ve çakıl karışımı olmak üzere kum-kireç karışımı, kirli beyaz renkli ve sert yapılıdır.

Almaşık örgülerde genelde dolgu malzemesi olan harç, duvar yüzeyi ile aynı düzeyde tutulmuştur. Bununla birlikte Hüdavendigâr dönemi yapılarından Şahadet Camii, Hüdavendigâr Camii ile birlikte derzlerin

duvar yüzeyinden 1 cm kadar içerde tutulduğu görülmektedir (Resim: 31, 36). Bu şekilde taş ve tuğla malzemenin duvar yüzeyinde belirginleştirildiği görülmektedir. Yine aynı dönemde yüzyılın ikinci yarısında Koca Naip Camii'nde kabayonu işlenmiş taşların yer aldığı örgüde derzlerin yüzeyden kabarık bırakıldığı görülmektedir. Bu uygulama son restorasyonlar sırasında yenilenen derzlerde de görülmektedir. Bu yapılarda yüzeyden 1 cm kabarık bırakılan derz harcının kenarları mala ile düzeltilmiştir. Bu uygulamanın yapıların özgün durumlarında da olup olmadığı konusunda bilemiyoruz²¹.

Almaşık örgülerde düzenli geniş derzlerde kalınlık ölçülerinin kronolojiye bağlı bir değişiklik gösterdiği söylenebilir. Buna göre yüzyılın ilk yarısında, Orhan Gazi dönemine ait yapılarda derzler 2,5-3,5 cm arasında düzensiz ölçüler vermektedirler. Örgüdeki tuğla kalınlığı dikkate alındığında derz kalınlığının tuğla kalınlığından her zaman daha ince olduğu görülür.

Hüdavendigâr dönemi yapılarında tuğla malzeme için daha önce belirttiğimiz gibi düzenli ve özenli işçilik, derzler için de geçerlidir. Bu dönem yapılarında derz kalınlığı düzenli olarak 3-3,5 cm arasında değişmektedir. Bu yapılarda derz kalınlığının giderek tuğla kalınlığı ile eşitlendiği veya yakın ölçülerde tutulduğu saptanmıştır.

Malzeme ve düzenleniş olarak yukarıda kısaca ele alınan derzler Bizans mimarisindeki uygulamalarıyla karşılaştırıldığında belirli noktalarda önemli farklılaşmalar göstermektedir. Bizans yapılarında da geniş derzler kullanılmıştır. Hatta bunlar ilk Osmanlı yapılarındaki derzlerden daha geniştir. Ancak bu genişliğin bazen gizli tuğla sıralarını ihtiva ettiği²² ve Bizans'a ait olan bu tekniğin Osmanlılar'da hiç kullanılmadığı bilinmektedir²³. Bunun yanında Bizans yapılarında tuğlaların arasındaki harç tabakasının dış yüzü geriye doğru eğimli bir sırt halinde mala ile belirtilmiştir. Yani yukarıya ve geriye doğru meyillendirilmiş bir çökertme harçlama biçimi vardır²⁴. Bu uygulama Bursa yapılarında görülmez. Bununla birlikte Hüdavendigâr ve Şahadet Camii'nde derzlerin yüzeyden çökertildiği ve bir miktar örgü malzemesinin belirginleştirildiği belirtilmiştir. Derzler, malzeme nitelikleri açısından ele alındığında aralarında belli bir farklılaşma görülmektedir.

(21) A.Batur, *a.g.m.*, s.92'de "XIV. ve XV. yüzyıl yapılarında genelde var olan uygulamanın kabarık harçlama olduğunu" bildirmektedir. Bununla birlikte günümüze ulaşan yapılarda derzlerin çoğunun özgün halini yitirmiş olması nedeniyle Bursa yapıları için böyle bir genelleme yapmak zordur.

(22) S.Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul, 1963, s.33.

(23) A. Batur, *a.g.m.*, s.192.

(24) S.Eyice, *a.g.e.*, s.52; A.Batur, *a.g.m.*, s.196.

XIV. yüzyıl İstanbul'daki Bizans yapılarından Kariye Camii (1313), Soter Kilisesi (1320) ve Fenari İshar Camii (1340)'nde kullanılan harcın iri tuğla kırıklı, taş parçalı, kumlu ve kireç karışımı olduğu bilinmektedir²⁵. Bununla birlikte Kariye ve Fenari İsa camilerinde harç kalınlığı 5 cm, Soter Kilisesi'nde 10 cm olduğu saptanmıştır²⁶. Bu noktada Bizans ve Osmanlı derzlerinin gerek malzeme gerek ölçü ve düzenleniş açısından tamamen farklı olduğu görülmektedir²⁷.

B)DUVAR ÖRGÜSÜ

1-TEK MALZEMELİ ÖRGÜ

a)MOLOZ TAŞ ÖRGÜ

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında moloz taşların tek başına kullanıldığı duvar örgüleri yalnız üç yapının ancak belirli kısımlarında görülmektedir. Bu örgü türünün ilk örneği yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Emir Hanı, dış cephe duvarlarıdır. Hanın iki katlı revaklı avlusunda taşlar, almaşık örgüde kaba yonu ve kesme işlenirken; dış cephe duvarlarında işlenmemiş silisli dere taşı kullanılmıştır. Bu örnek dışında uygulamalar XIV. yüzyılın sonlarına tarihlenen Yıldırım Bayazıt Darüşşifası ve Ördekli Hamamı'nda görülmektedir. Darüşşifanın avluya bakan cepheleri ve kuzey cephe ortasındaki kapı açıklığının her iki yanı kesme taş ve tuğla almaşık örgüyle işlenmiştir. Buna karşılık yan odalar arasındaki bölme duvarları ve dış cepheler silisli dere taşıyla örülmüştür (Resim: 1).

Ördekli Hamamı'nda moloz örgü ılıklik ve sıcaklık bölümleri dış cephe duvarlarında uygulanmıştır. Yapıda farklı olarak soğukluk kısmı cephe duvarları kesme taş ve tuğla almaşık örgülüdür (Resim: 2).

Her üç yapıda moloz örgünün kullanılmış olmasının nedeni malzemenin çevrede en ucuz ve en kolay elde edilebilmesi niteliğiyle açıklanabilir.

b)KESME TAŞ ÖRGÜ

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında kesme taşlarla meydana getirilen duvar örgüsü Yıldırım Bayazıt tarafından yaptırılan külliye içerisinde yer

(25) İ.Tunay, *a.g.m.*, Ankara, 1983, s.1695.

(26) Aynı eser, s.1695.

(27) Bkz. E.H. Ayverdi, "Türk ve Bizans Mimari Unsurları", *İstanbul Enstitüsü*, Sayı: II, İstanbul, 1956, s.243; A.S.Boyar, "Türk ve Bizans Mimarisine Dair Bir Mukayese", *III.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, 1943, Ankara, 1948, s.696; Afife Batur, *a.g.m.*, s.197. İ.Tunay *a.g.m.*, 1695.

alan camii, medrese ve türbe ile Ulu Camii'nde görülmektedir. Yıldırım Bayazıt Camii ve Ulu Camii tamamen kesme taşla inşa edilen duvarlarıyla bu dönemdeki ünik uygulamalar olarak görülmektedir. Her iki yapıda cephe duvarları birbiri üzerinde düzenli yatay sıralar meydana getiren kesme taşlarla örülmüştür (Resim: 3, 4).

Hem üst, hem de yandakilerle muntazam birleşen taşlarla meydana getirilen bu örgü, cephe duvarlarında homojen bir görünüm sağlamaktadır. Benzer düzenlemeler Yıldırım Bayazıt Türbesi ve Medresesi ön cephelerinde de uygulanmıştır (Resim: 5, 6). Bu yapılardan farklı olarak yan cepheler taş-tuğla almaşık tekniğiyle örülmüştür.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında kesme taşla inşa edilen yapı sayısının, Yıldırım Bayazıt dönemiyle ve yalnız dört yapıda görülen uygulamalarıyla sınırlı kalması bu çalışmamızın taş malzeme bölümünde de değinildiği gibi, çevrede kesme taşla elverişli taş ocağının bulunması ve devletin ekonomik imkanlarına bağlanmaktadır²⁸.

c) TUĞLA ÖRGÜ

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında tamamen tuğladan inşa edilmiş yapı bulunmaz. Tuğla örgüler yalnızca ayak ve minare gibi belirli yapı elemanlarında kullanılmıştır. Ayaklarda tuğla kullanımı, yalnız Hüdayendigar Camii son cemaat yeri üst kat ayaklarında görülmektedir (Resim: 7). Burada örgü, tuğla birimlerin birbiri üzerinde yarım tuğla boyu kaydırılmasıyla elde edilmiştir. Ayaklar dışında örgüde tek başına tuğla kullanımı minare gövdelerinde görülmektedir (Resim: 8, 9).

Farklı olarak Timurtaş Paşa Camii minare kaidesinin baldeken kuruluşu tuğla ile örülmüş ünik örnek olarak görülmektedir.

2-TAŞ-TUĞLA ÖRGÜ

XIV. yüzyıl Bursa yapılarında diğer örgü türlerinden farklı olarak en çok uygulanan duvar örgü tekniğidir. Taş ve tuğlanın alternatif istiflerle meydana getirilen bu örgülerde basit ve bileşik olmak üzere iki almaşık sistemi belirlenmiştir.

Basit sistem, yapılarda görülen uygulamalara göre taş ve tuğlanın 1/3, 1/2, 1/1, 2/2, 2/3 düzeninde alternatif sıralanışıyla meydana getirmiştir. Bileşik sistem ise yapılara göre değişen uygulamalarda görülmektedir.

(28) Bkz. E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, İstanbul, 1966, s.56.

Bileşik almasıklık sistemi ilk olarak Alaaddin Camii batı cephesinde görülmektedir. Burada örgü 4 veya 5 sıra taş-üç sıra tuğla katlarıyla işlenmiştir. Örgüdeki taş aralarında yatay birer tuğla sırası yer almaktadır. Böylece biri $1/3$ veya $5/3$, diğeri $1/1$ olan iki sistem aynı örgüde görülmektedir (Şekil: 1). Yapının minare kaidesinde farklı olarak taş ve tuğla katları, zeminden itibaren $2/2$, $4/2$, $5/2$, $1/2$, $5/2$ şeklinde düzenlenmiştir.

Bileşik sistemin uygulandığı ikinci örnek olan Orhan Gazi Camii'nde taş ve tuğla katları $2/2$ düzeninde sıralanmaktadır. Bu düzende taş aralarına yatay birer tuğla sırası yerleştirilmiştir. Böylece biri $2/2$ diğeri $1/1$ olan iki sistem aynı örgüde yer almıştır (Resim: 10).

Bileşik sistemde benzer düzenleme Çoban Bey Mescidi'nden günümüze ulaşan tek duvar kalıntısında da uygulanmıştır (Resim: 11).

Çoban Bey Mescidi ile aynı bahçede yer alan ve onunla kuzeybatı duvarıyla birleşen Çoban Bey Türbesi dış cephe duvarlarında $2/2$ ve $2/1$ düzeninde taş ve tuğla katları görülmektedir. Restorasyonlar sonucu büyük oranda değişen duvar örgüsünde tuğla katları kesintilerle izlenebilmektedir (Resim: 12). Aynı yapının iç cephelerinde örgü taş ve tuğlanan $3/4$, $1/$ ve $2/3$ şeklinde alternatif istifiyle sağlanmıştır.

Bileşik sistemin uygulandığı diğer örneklerden yüzyılın ortalarına tarihlenen Süleyman Paşa Mescidi batı cephe duvarında (Resim: 13), Hüdevendigar dönemine tarihlenen Kavaklı Camii kuzey cephesinde ve Hızırlık Camii kuzey, güney ve doğu cephelerinde taş ve tuğlanın biri 5 veya $6/3$ diğeri $1/1$ olan iki sistemli bileşik örgü görülmektedir (Şekil: 2-4).

Çoban Bey Mescidi ve Türbesi dışında yukarıda verilen tüm örneklerde taş katlarını oluşturan taşlar arasına düşey birer tuğla yerleştirilmiştir. Böylece yatay yönde değişik sayıdaki taş ve tuğla katlarıyla elde edilen hareketli görünüm düşey yönde de sağlanmıştır.

Taş ve tuğlanın $1/3$ düzeninde alternatif istifiyle elde edilmiş örgü düzeni ilk olarak yüzyılın ortalarına tarihlenen Süleyman Paşa Mescidi'nin güney cephe duvarında görülmektedir (Resim: 14). Bu örnek ile birlikte Hüdevendigar ve Yıldırım Bayazıt dönemlerine tarihlenen 15 örnekle en çok uygulanan almasıklık örgü sistemi olarak görülür (Şekil: 5-17). Taş ve tuğlanın $1/2$ düzeninde alternatif istifiyle elde edilmiş örgü düzeni ilk olarak yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi dönemine tarihlenen Emir Hanı, revaklı avlusu alt katı duvar yüzeylerinde ve üst kat revak

ayaklarında uygulanmıştır (Şekil: 18, 19). Benzer düzenlenmesi yüzyıl ortalarına tarihlenen Süleyman Paşa Mescidi güney duvarı iç cephesinde görülen bu teknik, yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen yedi yapıda daha görülmektedir (Şekil: 20-26).

Taş ve tuğlanın 1/1 istifiyle elde edilen örgü düzeni, ilk olarak yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Yerkapı Mescidi kuzey cephe duvarında görülmektedir. Benzer örneği, Timurtaş Hamamı cephe duvarlarında görülen bu örgü düzeni yalnız iki örnekte uygulanmıştır (Şekil: 27, 28).

Taş ve tuğlanın 2/2 düzeninde alternatif istifiyle elde edilmiş örgü düzeni ilk olarak Orhan Gazi dönemine tarihlenen Emir Hanı revaklı avlusu alt kat ayakları ve üst kat revağı duvar örgüsünde görülmektedir (Resim: 15). Benzer düzenlemeler Hüdavendigâr dönemine tarihlenen Koca Naip Camii yan cephe duvarlarında, Molla Fenari Camii minare kaidesinde ve Somuncu Baba Camii beden duvarları ve minare kaidesinde görülmektedir (Şekil: 29-31).

Taş ve tuğlanın 2/3 düzeninde alternatif istifiyle elde edilmiş örgü düzeni yüzyılın ikinci yarısında Hüdavendigâr dönemine tarihlenen Hanım Kızlar Türbesi cephe duvarları köşeliklerinde (Şekil: 32) ve Yıldırım Bayazıt dönemine tarihlenen Ali Paşa Hamamı'na ait duvar kalıntısında görülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde taş ve tuğla katlarının alternatif istifiyle elde edilen basit sistemli örgülerde taş aralarında- Hüdavendigâr Camii, Nalıncılar Hamamı, Ali Paşa Camii ve Hamamı, Yıldırım Bayazıt Darüş-Şifa'sı ve türbesi dışında-genelde düşey birer tuğla yer almaktadır. Bunun yanında Şahadet Camii, Koca Naip Camii ve Hanım Kızlar Türbesi'nin 1/3 düzenindeki örgülerinde taş aralarında 2 veya 3 düşey tuğla; Timurtaş Hamamı, Eynebey Medresesi, Ertuğrul Camii ve Yıldırım Bayazıt Darüşşifası'nda bazı taş aralarında düşey iki tuğla yer almaktadır.

Yukarıda verilen almaşık duvarların kendine özgü bir sistem ortaya koymasında en büyük katkı taş ve tuğla katlarının sıraları arasındaki sayısal ilişkinin son derece düzenli ve kararlı oluşudur. Örneğin 1/3 sisteminde olduğunu söylediğimiz bir yapıda bir sıra taş ve üç sıra tuğla, yapıda değişmeyen ve kararlı bir sıralamaya bağlı olarak beden duvarlarının hepsinde kullanılmaktadır²⁹. Bununla birlikte bazı yapılardan sınırlı olmakla birlikte almaşık sistemin kendi içerisinde sayısal değişiklik gösterdiği örnekler de bulunmaktadır.

(29) A.Batur, *a.g.m.*, s.190.

Örneğin Emir Han'ın revaklı avlusu alt kat ayakları ve duvar yüzeyinde örgü 2/2 düzeninde iken üst kat ayaklarındaki örgü, 1/2 düzeninde; Yer Kapı Mescidi'nde beden duvarları 1/1 minare kaidesinde 1/3; Şahadet Camii'nde güney cephe duvarını ortadan ayıran testere dışı şerit altındaki örgü 1/3, üst kısımda 1/2 ve 1/3 düzeninde; Koca Naip Camii'nde beden duvarları 2/2 düzeninde iken son cemaat yeri 1/3, kasnak 1/2 düzeninde; Hanım Kızlar Türbesi'nde köşelerde kemer üzengi hattına kadar 2/3, üst kısımlar 1/3; Somuncu Baba Camii'nde beden duvarlarında 2/2, son cemaat yeri 1/3; Yıldırım Bayazıt Türbesi'nde beden duvarlarında 1/2, kasnakta 1/3 düzeni bu kullanımı göstermektedir.

Örgünün yapının belirli kesimlerindeki farklılaşması yukarıda görüldüğü gibi genelde beden duvarları- son cemaat yeri; beden duvarları-kasnak; beden duvarları-minare kaidesi şeklindedir. Örgünün Koca Naip Camii'nde yan cephelerde 10-15 cm yüksekliğindeki kaba yonu taşlar ve tuğla 2/2 düzenindeyken son cemaat yerinde kesme işlenmiş daha büyük boyutlu taş ve üç tuğla katlarıyla işlenmiştir. Burada görülen özellik malzemeyi değerlendirmek ve önemli tutulan bölüm veya cephelerin vurulanmasıyla açıklanabilir.

Yukarıda değindiğimiz özellikleriyle taş-tuğla almaşık duvar tekniğinin erken örneklerinin geç dönem Bizans mimarisinde görüldüğü bilinmektedir. Bizans duvarları örgü düzeni açısından ele alındığında özellikle XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Bursa yapılarındaki örgülerle yakın özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

Bileşik sistem Orhan Gazi dönemine, XIV. yüzyılın ilk yarısına özgü bir biçim olarak görülmektedir. Bu dönem için karakteristik olan bileşik almaşıklık sisteminde 4/3 ve 5-6/3 olan taş ve tuğla alternasyonuna 1/1 sistemi eşlik etmektedir.

Bu sistemin Bizans uygulamalarıyla bağıntısını kurmak zor değildir. Bizans geç dönem yapılarında, İstanbul örneklerinde, örneğin Fenari İsa Camii, (Lips Manastırı Kilisesi 1315'ten sonra) dış hollerindeki taş-tuğla örgü dört sıra taş, beş veya altı sıra tuğla katlarıyla meydana getirilmiştir. Bu örgüde ayrıca taş sıraları arasında yatay birer tuğla sırası yer almaktadır. Bu gözlem XIV. yüzyılın ilk yarısındaki bileşik sistemlerin geç dönem Bizans taş-tuğla duvarlarının uzantısı olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır³⁰.

(30) A.Batur, *a.g.m.*, s.191.

Bununla birlikte, Hüdavendigâr dönemiyle birlikte uygulanan basit sistemlerle Erken Osmanlı duvarlarında taş katlarının sayısı giderek bir veya ikiye düşmektedir. Burada, Bizans yapılarındaki 2,3 hatta dört sıra olan taş katlarından³¹ farklı bir gelişim göstermektedir.

XIV. yüzyıl Bursa yapılarından almaşık örgüde yer alan düşey tuğla kullanımı ile meydana getirilen almaşıklık türünün de Bizans kaynaklı bir uygulama olduğu bilinmektedir. Düşey (dikine) tuğla, İstanbul'daki Bizans yapılarında olmakla birlikte, özellikle İstanbul dışındaki Bizans yapılarında çok kullanılmıştır³².

C) DUVAR-YAPI ELEMANLARI İLİŞKİLERİ

1-SAÇAK

Duvar ve onu kesen veya sınırlandıran bir eleman olan saçaklar arasında, malzeme ve örgü düzenine göre değişen bir ilişki görülmektedir. Özgün durumlarını koruyan örnekleri sınırlı olmakla birlikte, günümüze ulaşan yapılardaki uygulamalarına göre: Almaşık örgünün görüldüğü duvarlarda her zaman tuğla kirpi saçağın kullanıldığı, bu kullanımın ancak kesme taşla örülmüş duvarlarda taşla dönüştüğü görülmektedir. Bu doğrultuda duvar-saçak ilişkisi ele alındığında:

Almaşık duvar-tuğla (kirpi) saçak,

Kesme taş-duvar-taş saçak şeklinde bir düzenleme görülür (Tablo: IV).

Geleneksel kesme taş duvar yapımı ve saçak ilişkisi yanında, Bizans kaynaklı olduğunu daha önce belirttiğimiz almaşık duvar örgüsüyle paralel uygulanan kirpi saçak düzenlemelerinin en yakın ve ön uygulamalarını Paleologlar dönemine tarihlenen İstanbul'daki Bizans yapılarında görülmektedir³³.

2-KEMER

Duvar ile malzeme ve örgüsü açısından doğrudan ilişkili olan ele-

- (31) Örneğin XIV. yüzyıl İstanbul yapılarından Sinan Paşa Mescidi'nde üç sıra taş/ dört sıra tuğla, Eski İmaret Camii ek yapısında yedi sıra taş/ iki sıra tuğla, Kariye Camii Şapeli'nde dört sıra taş/dört sıra tuğla örgü düzeninde değiştiği bilinmektedir. Bkz. İ.Tunay, *a.g.t.*, s.344.
- (32) Bkz. S.Eyice, *a.g.e.*, İstanbul, 1963. s.73; A.Batur, *a.g.m.*, s.191 ve Yıldız Ötügen, *a.g.m.*, s.218'de "Bu uygulamanın Anadolu dışında özellikle Yunanistan'daki Geç Devir Bizans yapılarında görüldüğünü bildirmektedir.
- (33) Bkz. Y.Ötügen, *a.g.m.*, s.220.

manlardır. Cephe düzenlemelerinde açıklık, kapalılık ve hareketlilik ilişkilerini bünyesinde taşıyan kemerler örgü çeşidine göre duvarlarda kullanımı genelde belli bir prensiple ele alınmıştır. Günümüze ulaşan uygulamalarına göre duvar-kemer ilişkilerini:

Almaşık duvar-tuğla kemer,

Almaşık duvar-taş tuğla almaşık kemer,

Kesme taş duvar-kesme taş kemer şeklinde görmektediriz (Tablo: IV).

Bu düzenleme dışına çıkan farklı örnekler de görülmektedir. Hü-davendigar Camii cephe duvarlarında taş-tuğla almaşık duvar tekniği uygulanmakla birlikte; kuzey cephede iki katlı kuruluşa sahip revakların alt katında kesme taş ayakları arasındaki kemerlerin kesme taşla örüldüğü görülmektedir. Aynı cephe düzenlemesinde üst katta tuğla ve taş-tuğla kemerler uygulanmıştır.

3-AYAK

Duvar ayak ilişkisi malzeme ve örgü düzeni yönünden değişik uygulamalarda görülmektedir. Son cemaat yerindeki ayaklarda malzeme kullanımı genelde bu cephede uygulanan kesme taş işçiliğiyle paraleldir. Buna göre, beden duvarlarında almaşık örgü sistemleri kullanılırken ayakların kesme taşlarla meydana getirildiğini görmektediriz. Bu doğrultuda almaşık duvarlar ile farklı özellik gösteren ayakların, duvarla paralel örneklerde görülmesi XIV. yüzyılın II. yarısında Koca Naip Camii'yle birlikte sağlanmıştır. Son cemaat yerinde benzer uygulama Somuncu Baba Camii'nde de görülmektedir. Camiler dışında Emir Hanı gibi diğer yapı gruplarında, ayak-duvar örgüsünün paralel özellikler gösterdiği görülür³⁴. Buna göre duvar-ayak ilişkisi ele alındığında:

Almaşık duvar-taş ayak,

Almaşık duvar-taş-tuğla almaşık ayak,

Almaşık duvar-tuğla ayak,

Taş duvar-taş ayak şeklinde farklı ve değişen düzenlemeler (Tablo: IV) görülmektedir.

(34) Restorasyonlar sonucu yenilenmiş Vaiziye Medresesi ve Yıldırım Medresesi ile tamamen tahrip olmuş Yıldırım Darüşşifası'nda da taş-tuğla almaşık teknikle örülmüş ayakların kullanıldığı bilinmektedir.

4-KASNAK

Taşıyıcı ve sınırlayıcı ve özellikleriyle duvar kapsamı içinde ele alınmak durumunda olan kasnaklar duvar ile ilişkili elemanlardır ancak ayrı birer mimari eleman olarak değerlendirilmesine yol açan farklılıkları da vardır. Nitekim bir dış geçiş elemanıdır. Bununla birlikte kemer saçak ve ayaklar gibi duvarla örgü düzeni ve malzemesi yönünden benzer özellikler göstermektedir. Günümüze ulaşan örnekleri kısıtlı sayıda olmakla birlikte duvar-kasnak ilişkisi:

Almaşık duvar-almaşık kasnak (Tablo: IV) şeklinde düzenlenmiştir.

Bunun yanında kasnaklarda almaşık örgüdeki taşların kaba yonu veya düzgün kesme işlenmesi niteliğine bağlı olmaksızın, düzgün kesme taş kullanılması bu elemanların da son cemaat cephelerinde olduğu gibi önemli tutulduğunu göstermektedir.

5-MİNARE

Minare ile duvarlar karmaşık bir ilişki düzeni göstermektedir. Çünkü, minare kaidesi ile gövdesi zaten kendi aralarında farklılaşmaktadır. Kaide ve gövdeyle yapının öteki duvarları arasından farklı ikili ilişkiler kurulmaktadır. XIV. yüzyıldan günümüze ulaşan örneklerde izleyebildiğimiz kadarıyla kaideyle beden duvarları genelde aynı düzendedir. Bu doğrultuda kaide ve beden duvarlarının bütünleştiği görülmektedir.

Minare gövdeleri ise duvardan bağımsız bir yapı göstermektedir. Tüm minare gövdeleri tuğladandır. Beden duvarı-minare ilişkisi incelendiğinde:

Almaşık duvar-almaşık kaide-tuğla gövde,

Almaşık duvar-tuğla kaide-tuğla gövde,

Taş duvar-tuğla gövde,

Almaşık duvar-tuğla gövde şeklinde bir ilişki tesbit edebiliyoruz (Tablo: IV).

Burada minare kaidesinin öbür yapı elemanları gibi beden duvarları ilişkilerine göre değiştiği halde, gövde bu uygulamanın dışında kalır.

D)DUVAR-BEZEME İLİŞKİLERİ

XIV.yüzyıl Bursa yapılarında uygulanan bezeme unsurları, taş, tuğla ve taş-tuğla olmak üzere üç grupta toplanabilir. Tuğla ve taş-tuğla süsleme

doğrudan almaşık örgüde uygulanan süsleme şeklidir. Bunun yanında taş, tek başına ancak yüzyılın sonunda kesme taşla inşa edilen yapılarda görülmektedir.

Bilinen ilk örneklerde dekoratif biçimlenmenin aynı malzeme ile özellikle tuğladan yapıldığını görmekteyiz. Bu doğrultuda Orhan Gazi Camii yüzyılın ilk yarısında cephe süslemesini gösteren tek örnek olarak kalmıştır. Yapıda kemerler üzerindeki testere dişi şeritler, tuğla madalyon ve güney cephedeki pano içerisinde ince şeritle çevrili altıgen tuğla bezeme ilk örnekler olarak görülür.

Yüzyılın ikinci yarısında cephe duvarlarında devam eden tuğla süsleme yanında taş ve tuğlanın birlikte kullanımıyla meydana getirilen geometrik düzenlemeler de görülmektedir. Hüdavendigar Camii, üst kat revakının orta kemeri üzerinde duvar yüzeylerinde ilk olarak görülen taş-tuğla geometrik geçmeler giderek Koca Naip Camii yan cephelerinde pencere alınlıkları, Hanım Kızlar Türbesi ön cephe yüzeylerinde ve Timurtaş Paşa Camii pencere alınlıklarında uygulanarak devam etmiştir. Altıgen taş-üçgen tuğla, sekiz köşeli yıldız, baklava dilimi, altıgen ince şerit tuğla ve benzeri düzenlemeler şeklinde görülen bu süsleme Yıldırım Bayazıt Medresesi ve Darüşşifası'nda olduğu gibi duvar yüzeylerindeki panolarda da görülmektedir. Bu uygulama yanında Ebu İshak Mescidi ve Yıldırım Bayazıt Medresesi ve Darüşşifası'nda ince şerit tuğlaların yatay ve düşey yan yana yerleştirilmesiyle pencere alınlıkları ve duvar yüzeylerinde uygulanan tuğla süslemelerde görülmektedir. Yine yüzyılın ilk yarısında görülen madalyon ve testere dişi şeritler Hüdavendigar Camii, Eyne Bey Medresesi ve Yıldırım Bayazıt Darüşşifası'nda olduğu gibi kemerleri çeviren bezeme unsurları olarak kullanılmışlardır.

Bu uygulamalardan farklı olarak minare gövdelerinde tuğlalar arasındaki harç içerisinde kare kesme tuğlalar yerleştirilerek basamak, yaba motifi gibi doğrudan örgü içerisinde oluşturulan bezemesel düzenleniş de görülmektedir. Hayrettin Paşa Camii minaresi bu uygulamaya örnek verilebilir.

Yukarıda verilen örneklerdeki uygulamalar gruplandırılmak istendiğinde örgünün bezemesel düzenlenişi, örgünün yer yer bezemeye dönüşmesi ve ek öğelerle bezeme şeklinde toplanabilir. Bunlardan özellikle ek öğeler şeklindeki bezemenin en çok kullanılan düzenleme olduğunu söyleyebiliriz. Alınlıklar gibi belirli kısımlarda veya rozet, testere dişi ve tek motifler, panolar olarak cephenin farklı kısımlarında belli bir düzene bağlı olmaksızın gerçekleştirilmiş uygulama XIV. yüzyıl Bursa yapılarında duvar süslemesinin genel karakterini oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda özellikle taş-tuğla alması tekniğinin kaynağı olan Bizans mimarisine önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Geç dönem Bizans yapılarında duvar süslemelerinin genel karakteri, süslemenin mimari hacimlere egemen olmasıdır. Çeşitli motiflerden oluşan şeritler, panolar, rozetler ve frizler cephe yüzeylerini kaplamakta, duvarın hacimli görünümünü örtmektedirler³⁵. Bununla birlikte madalyon, testere dişi, zikzak ve ince şeritler gibi motifler XIV. yüzyıl Bursa yapılarında Bizans alıntıları olarak kullanılan motifler olarak görülmektedir. Bunun yanında Bizans'ta biçim alması dayanan dekorasyonda kullanılan biçimlerin sayısı Osmanlılar'daki gibi çok değildir. Örneğin altıgen ve üçgen deltoit dört veya altı köşeli yıldızlar ve benzerleri gibi çeşitli biçimlerle birlikte kullanma düzenine giren biçimler yoktur veya azdır³⁶.

SONUÇ

Osmanlılar'ın birliğini sağladıktan sonra, ilk büyük başkenti olan Bursa, Anadolu Türk mimarisinde plan ve hacim biçimlenişi yanında yapı malzemesi kullanımıyla kendisinden önceki dönem için yeni, sonrası dönem için ilk denemelerin merkezi olmuştur.

Elimizdeki verilere göre en erken tarihlisi 1326 olmak üzere XIV. yüzyıl süresince Bursa'da 103 yapı inşa edildiği ortaya çıkmış; bunlardan orijinal örgü ve malzemesini tamamen ya da kısmen koruyan duvarlarıyla 32 tanesinin günümüze ulaştığı belirlenmiştir.

Bu yapılar, duvar örgü çeşitleri açısından ele alındığında iki ana grup altında toplanmaktadır. Bunlardan I. grubu oluşturan tek malzemeli duvar örgüsü, moloz taş örgü, kesme taş örgü, tuğla örgü şeklinde alt gruplara ayrılabilir. Bunlardan moloz ve kesme taş örgüler belirli ölçülerde ve sınırlı örnekte uygulanmış; tuğla örgü, geleneksel kullanımıyla minarelerde uygulanmaya devam etmiştir.

İkinci grubu oluşturan duvar örgü türü taş ve tuğlanın alternatif istifleriyle meydana getirilen taş-tuğla alması duvar örgüsüdür. Bu örgü türü taş ve tuğla katlarının düzenli ve kararlı oluşunda ortaya çıkan düzenlemesiyle basit sistem, değişen sıra düzenlemesinin aynı örgüde olmasıyla bileşik sistem olarak kendi içerisinde alt gruplara ayrılabilir. Bunlardan bileşik sistem biri 2/2, 4/3, 5/3 veya 6/3, diğeri 1/1 olan iki sistemin aynı duvarda kullanımıyla oluşturulmuş olup; yapılar göre farklı uygulamalar bulmaktadır. Basit sistem, taş-tuğla kat-

(35) Bkz. Yıldız Ötügen, *a.g.m.*, s.214.

(36) Bkz. A.Batur, *a.g.m.*, s.195.

larının 1/3, 1/2, 1/1, 2/2 ve 2/3 düzenindeki sistemlerine göre kendi içerisinde 5 farklı örgü çeşitlemesi göstermektedir.

Araştırmalarımız sonucunda anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde diğerlerine oranla sayıca fazla uygulanan almaşık örgü, çevredeki Bizans uygulamaları ve taş malzemenin kısıtlı ve iyi cins olmaması nedeniyle yoğun olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de bünyesinde yeni oluşumlarla birlikte, Bizans mimarisi etkilerin de taşımaktadır.

Bu dönem duvar örgülerinde, çevrede bol ve kolay temin edilen silisli dere taşı ve gözenekli kalker tüfü olan köfeki taş kullanılmıştır. İyi kalitede taş, devletin ekonomik açıdan geliştiği Yıldırım Bayazıt döneminde (1389-1402) ve kısıtlı olarak kullanılmıştır. İyi olmayan taş malzemeyi değerlendirmek üzere örgüde onunla birlikte kullanılan tuğla malzeme, Selçuklu Dönemi tuğlalarından farklıdır. Boyutları itibariyle Bizans tuğlalarıyla benzeyen ve büyük olasılıkla bir adaptasyon ile kullanılan tuğla malzeme, yüzyıl içerisinde ihtiyaca cevap verecek şekilde 15 farklı tipte geliştirilerek kullanılmıştır.

Yapılarda duvar örgü türü, diğer yapı elemanlarını da etkilemiştir. Buna göre; almaşık duvarda almaşık kemer, ayak, minare kaidesi, kasnak; kesme taş duvarda kesme taş kemer, ayak, saçak düzenlemeleri uygulanmıştır.

Duvar yüzeylerinde süslemeye de yer verilmiştir. Ancak süsleme şekli, yapının alınlık, pano, son cemaat yeri gibi belirli kesimlerde toplanmış, ya da dağınık tek motif veya unsurlar şeklinde düzenlenmiştir. Bizans cephe süslemelerinden adapte edilmiş bazı unsurlar duvar yüzeyine eklenerek, geliştirilerek ya da yorumlanarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda yer alan 32 yapıda incelenen malzeme ve örgüsüyle XIV. yüzyıl Bursa yapılarında Erken Osmanlı duvarları, kendisinden önceki dönemlerde olmayan malzeme kullanım niteliği ile yeni, sonraki uygulamaları ile ilk denemeleri bünyesinde taşıması açısından Anadolu Türk Mimarisi'ndeki yerini almıştır.

TABLO I: 14.YÜZYIL BURSA YAPILARINDA DUVAR ÖRGÜ MALZEMESİ: TAŞ

Ka no	YAPI ADI	Tarihi	CİNSİ			İŞLENİŞ ŞEKLİ			ÖLÇÜLERİ (cm.)	
			SİLİSLİ DEĞE TAŞI	KUŞEK: TAŞ	D. ZERKALİ	İÇENKAYIT MÜDÜL	KARAYONU	DÜZELTİLE KİTME	kısa ken. yüksek.)	uzun ken.
1	Alaaddin Camii	1326	M	BD			M		17-21	D.5'2
2	Orhan Gazi Camii	1339	BD	BD			BD	K	20-30	D.5'2
3	Emir Hanı	14.yy.in 11.yarı	A. GD.				A BD	A	A: 10-15 A: 14-25	A: 30-40 A: 40-50
4	Çoban Bey Mescidi	14.yy.in 11.çey.	BD.	BD		BD	BD		5'5'2	5'5'2
5	Çoban Bey Türbesi	14.yy.in 11.çey.	BD.	BD		BD	BD		5'5'2	5'5'2
6	Süleyman Paşa Mescidi	14.yy.in ortaları	BD.	BD		BD	BD		25-30	D.5'2
7	Kavaklı Camii	14.yy.in ortaları	BD.			BD	BD		D.5'2	D.5'2
8	Yerkapı Mescidi	Hüdaven. Dönemi	BD	m		BD		m	M: 26-27 BD: D.5'2	m: 30-40 BD: D.5'2
9	Hızırılık Camii	14.yy.in 11.yarısı		BD			BD	ÖC	13,21,24,24 25	D.5'2
10	Şahadet Camii	1365		BD K				BD K	BD: 15-20 23-30	BD: 30-40 45-65
11	Hüdavendigar Camii	1365-66		BD K, A				BD K, A	BD: 28-30	BD: 25-35
12	Nalincılar Hamamı	Hüdaven. dönemi	BD				BD		D.5'2	D.5'2
13	Hayrettin Paşa Camii	Hüdaven. dönemi		M				m	m: 23-24	M 35-45
14	Koca Naib Camii	14.yy.in 11.yarısı	BD A	ÖC K			BD A	ÖC. K	BD: 10-15 BD: D.7'E	BD: 30-40 BD: 7'E
15	Hanım Kızlar Türbesi	14.yy.in 11.yarısı	BD	BD			BD	BD	BD: 10-15/20	30-40/D.5'2
16	Ali Paşa Camii	1394'ten önce		BD K				BD K	14-22	D.5'2
17	Ali Paşa Hamamı	1394'ten önce	BD	BD K		BD	BD		BD: 23-24	D.5'2
18	Timurtaş Paşa Camii	Yıl.Bay. Dönemi		BD K				BD K	21-25	D.5'2
19	Timurtaş Paşa Hamamı	Yıl.Bay. Dönemi	BD	BD K		BD	BD	K	BD: 35-40	D.5'2
20	Eyne Bey Medresesi	Yıl.Bay. Dönemi	BD	BD K			BD	K	BD: 20-25	D.5'2
21	Molla Fenari Camii	Yıl.Bay. Dönemi	m				m		m: 10-15	30-40
22	Somuncu Baba Camii	Yıl.Bay. Dönemi	BD MA	ÖC			BD MA	ÖC	BD.m: 16-15	BD.m: 30-40
23	Ebu İshak Mescidi	Yıl.Bay. Dönemi	BD	K			BD	K	BD: D.5'2	Düzensiz
24	Ertuğrul Camii	Yıl.Bay. Dönemi	BD	K			BD	K	BD: 20-25	D.5'2
25	Yıldırım Bayazıt Camii	Yıl.Bay. Dönemi			TC			TC	40-60	D.5'2
26	Yıldırım Bayazıt Med.	Yıl.Bay. Dönemi		BD K		ÖC		BD K, ÖC	20	D.5'2
27	Yıldırım Bayazıt Darü's Sulayı	Yıl.Bay. Dönemi	BD	R.A K			BD	R.A K	R.A 26	D.5'2
28	Ördekli Hamamı	Yıl.Bay. Dönemi	BD	S K		BD		SOĞ. K.	S: 22-24	S: D.5'2 BD: 5'5'2
29	Gülçiçek Hatun Türbesi	Yıl.Bay. Dönemi		BD K				BD K	BD: 22-25	D.5'2
30	Vaiziye Medresesi	Yıl.Bay. Dönemi		BD K				BD K	BD: 24-26	D.5'2
31	Ulu Camii	1399-1400		BD				BD	30-33	D.5'2
32	Yıldırım Bayazıt Türbesi	1406 (bi- lişil)		BD K	ÖC A, K			BD, ÖC, A, K, C	BD: 21-26 A: 20-25	D.5'2

S: SOĞUKLUK
A: AYAK
K: KEHER
S: ŞEKİL
m: MİNARE
D: DÜZEN
BD: BEDEN DUVARI
ÖC: ÖN CEPHE
KC: KUZUY CEPHE
AA: REVAKI AVLU
TC: TÜM CEPHELER

TABLO II: 14.YÜZYIL, BURSA YAPILARINDA DUVAR ÖRGÜ MALZEMESİ: Dörtgen tuğlalar

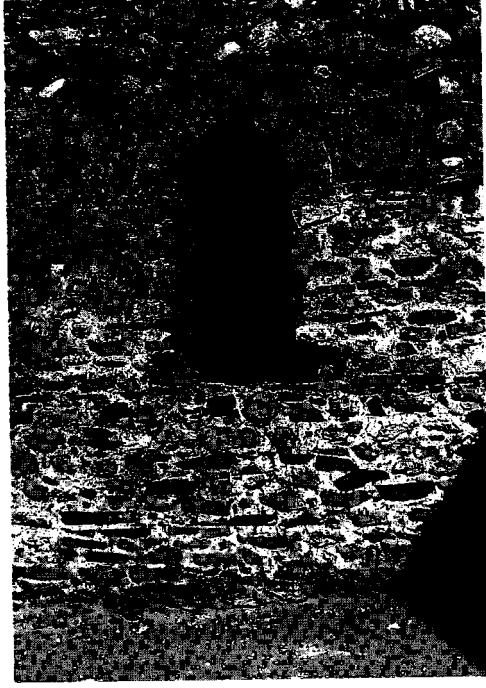
Kat No	Yapı adı	Tarihi	Kalınlık (cm)		Mevcut kenar ölçüleri (cm)										Bilinen tam ölçü (cm)			
			4,5-4	4-3,5	10-12,5	13,5-14	16,5-17	19-20	21,5-24	26,5-27	29-30	32-34	36	38-40		42-45	48	
1	Alaaddin camii	1326	Y															
2	Ohan Gazi Camii	1339	Y															
3	Emir Hanı	14.yy.in II.yarı			Y	D			Y	Y					K			
4	Çoban Bey Mescidi	14.yy.in II.Cev.	Y												Y			
5	Çoban Bey Türbesi	14.yy.in II.Cev.	Y				Y			K	Y							13x25; 11,5x26,5 29x29; 24x26,5
6	Süleyman Paşa Mescidi	14.yy.in ortaları	D	Y			Y	Y		Y	D	Y			Y			
7	Kavaklı Camii	14.yy.in II.yarı	Y									Y			Y			
8	Yerkapı Mescidi	Hüdaven. dönemi			Y	M		Y	Y	M		Y			Y			
9	Hızırlık Camii	14.yy.in II.yarı		Y			D	D	Y	D	Y				Y			29x24; 24x29
10	Şahadet Camii	1365		Y	D			D	D	Y	D	Y			Y			
11	Hüdavendigar Camii	1365-66		Y														
12	Nalıncılar Hamamı	Hüdaven. dönemi		Y			Y	Y		Y	Y	Y			Y			23,5-24x29
13	Hayrettin paşa Cami	Hüdaven. dönemi			Y				D	Y	Y	Y						
14	Koca Naib Camii	14.yy.in II.yarı	M		Y	D	M		Y	M	Y	M			Y			24-24,5x38-40
15	Hanım kızlar Türbesi	14.yy.in II.yarı			Y	D	D			Y	D				Y			24-24,5x38-40
16	Ali Paşa Camii	1394'ten önce			Y		D	D			Y				Y			
17	Ali Paşa Hamamı	1394'ten önce			Y							Y			Y			
18	Timurtaş Paşa Camii	Yıl.Bay. dönemi		M	Y		M	Y	Y	Y	Y	Y			M			17x42-45(m)
19	Timurtaş Paşa Hamamı	Yıl.Bay. dönemi			Y	D	Y	Y	Y	Y	Y	Y			Y	Y		21x41
20	Eynebey Medresesi	Yıl.Bay. dönemi			Y			D		Y	Y							
21	Molla Fenari Camii	Yıl.Bay. dönemi			Y	D				Y	Y	Y						
22	Somuncu Baba Camii	Yıl.Bay. dönemi			Y	D	Y			Y	Y				Y			13-14x26,5 26,5-28x45-48
23	Ebu İshak Mescidi	Yıl.Bay. dönemi			Y	D	D	Y	D	Y	Y				Y			
24	Ertuğrul Camii	Yıl.bay. dönemi			Y	D				Y	Y	Y			Y			
26	Yıldırım Bayazıt Med.	Yıl.Bay. dönemi			Y				D	Y	Y				Y			24,5x44,5
27	Yıldırım Bayazıt Darüş.	Yıl.Bay. dönemi		Y					D	K	Y				Y	Y		26*26,5x36 26-26,5x42-45
28	Ördekli Hamamı	Yıl.Bay. dönemi			Y	D			D	Y					Y	Y		24x42*45 24,5-25x33,5-40
29	Gülçiçek Hatun Türbesi	Yıl.Bay. dönemi			Y	D				Y	Y	Y			Y			
30	Vaiziye Medresesi	Yıl.Bay. dönemi			Y	D		K		Y	Y	Y			Y	Y		12*41 (K)
32	Yıldırım Bayazıt Tür. (bi-tis)	1406(bi-tis)			Y	D		Y		Y	Y	Y			Y	Y		

Y: YATAY TUĞLA SİRALARINDA KİKEMERLERDE
D: DÜŞÜK TUĞLA M: MİNARE KATÖSÜNDE

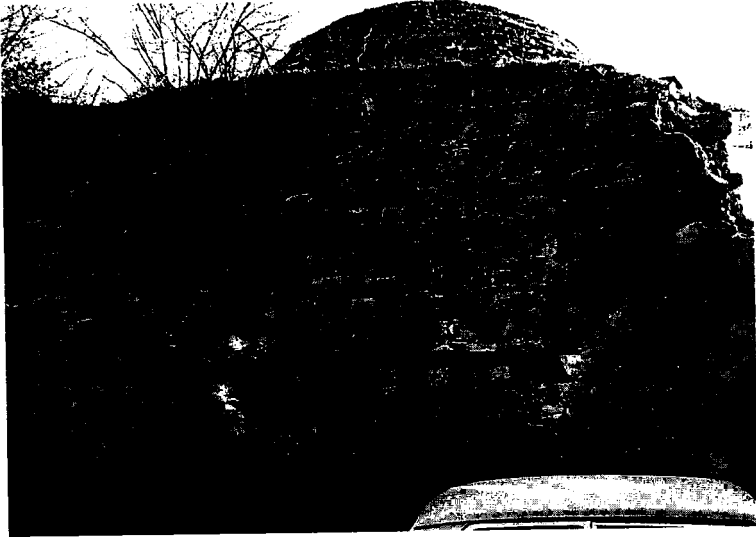
C: KEMER KAVUŞU KAVIŞU TUĞLA

TABLO 4: 14. YÜZYIL BURSA YAPILARINDA DUVAR ÖRGÜSÜ

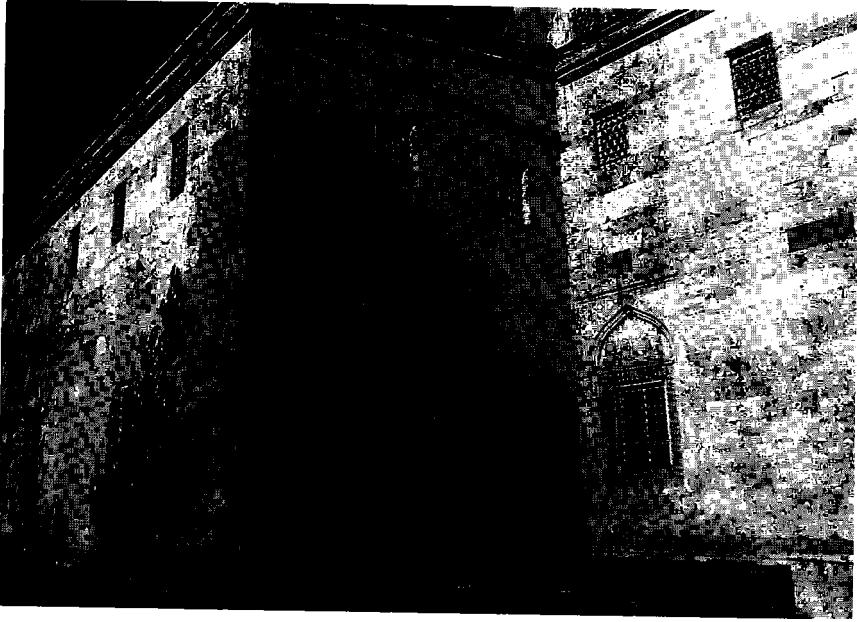
Sıra	Yapı adı	Tarihi	İncelenen yer	Örgüde kullanılan mal										Derz	Saçak	Kemer	Bezeme
				tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü	tuğla örgü				
1	Alaaddin Camii		Batı cephe														
2	Orhan Gazi Camii		Minare kaidesi Batı van kanat doğu cep. Batı van kanat güney cep. Nihâş önü mekânı batı c. Nihâş önü mekânı güney c. Nihâş önü mekânı doğu c. Doğu van kanat güney cep. Doğu van kanat doğu cep.														
3	Emir Hanı		Batı cephe Rev. avlu üst kat avaklar Rev. avlu üst kat duvar Rev. avlu üst kat avaklar Rev. avlu üst kat duvar örgü														
4	Coban Bey Mesc.		Doğu cephe														
5	Coban Bey Türb.		Doğu cephe														
6	Süleyman P. Mes.		1. c. cephe duvarları Batı cephe duvarı Güney cephe duvarı														
7	Kavaklı Camii		Güney cephe														
8	Yerkapı Mescidi		Güney cephe														
9	Hızırılık Camii		Minare kaidesi Güney cephe Güney cephe Doğu cephe														
10	Sahadet Camii		Güney cephe														
11	Nûdâvendigar C.		Doğu van kanat doğu cep. Doğu van kanat güney cep. Nihâş önü mekânı doğu c. Nihâş önü mekânı güney c. Nihâş önü mekânı batı c. Batı van kanat güney cep. Batı van kanat batı cep. Son cemaat veri cephesi Güney cephe üst kat avak Güney cephe üst kat avak Minare gövdesi														
12	Nalincılar Ham.		Doğu cephe														
13	Hayrettin P. Ca.		Minare kaidesi Minare gövdesi														
14	Koca Nath Camii		Doğu cephe Güney cephe Batı cephe Güney S. C. Yerli cephesi Minare kaidesi Minare gövdesi														
15	Hanım kızlar T.		Kasnak Doğu cephe Güney cephe Batı cephe Güney cephe														
16	Ali paşa Camii		Doğu van kanat doğu cephe Doğu van kanat güney cep. Nihâş önü mekânı doğu c. Batı cephe Son cemaat veri avaklar														

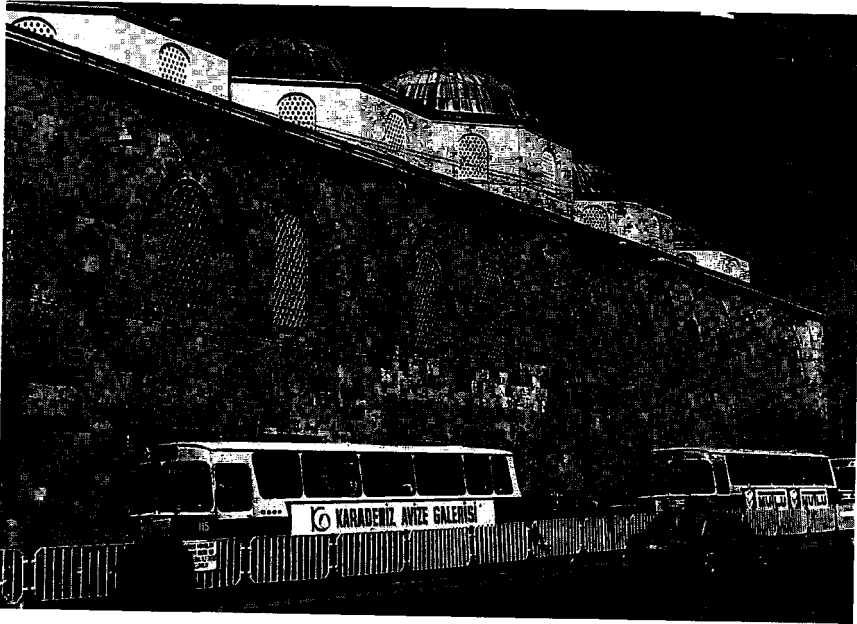
Resim 1: Yıldırım Bayazıt Darüşşifası, batı cepheden detay

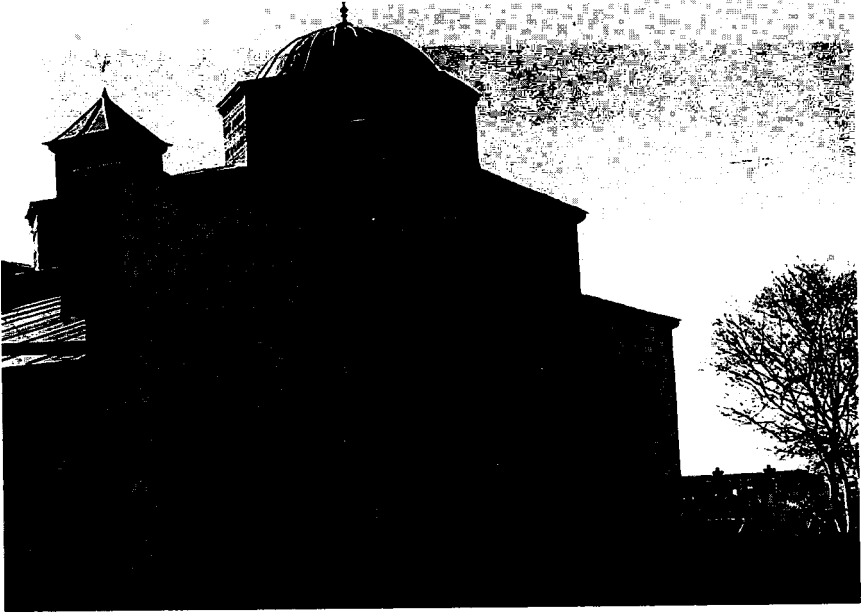
Resim 2: Ördekli Hamam, sıcaklık kısmı, kuzey cephesi

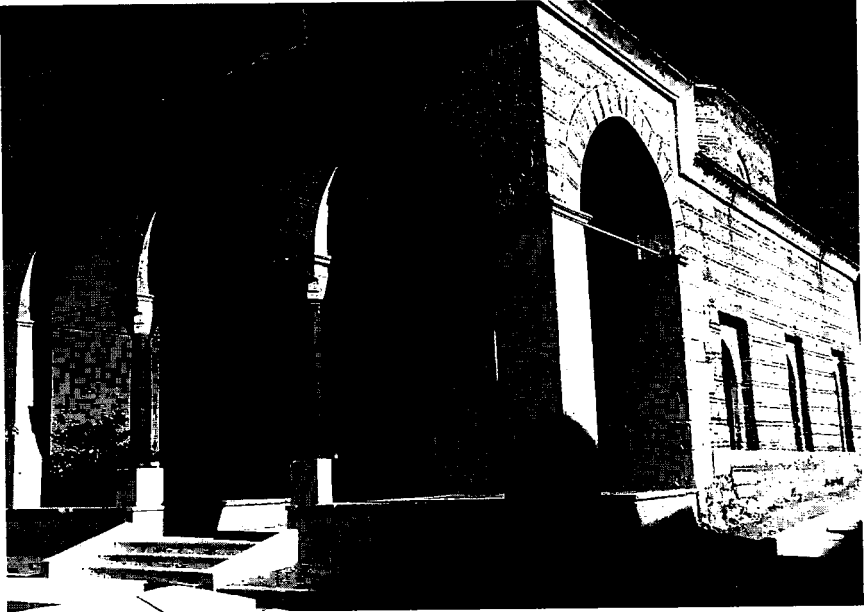
Resim 3: Yıldırım Bayazıt Camii, güneybatıdan görünüş

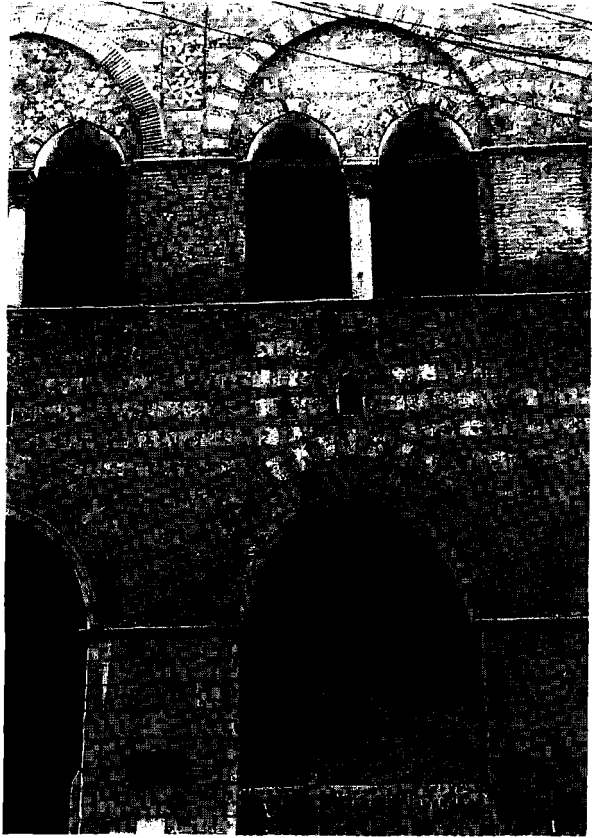
Resim 4: Ulu Camii, güney cephe

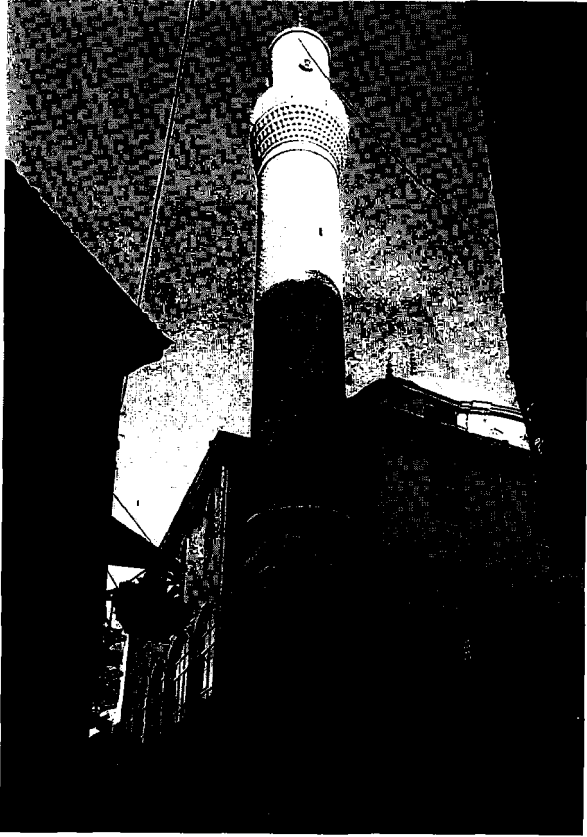
Resim 5: Yıldırım Bayazıt Medresesi, doğu (giriş) cephesi

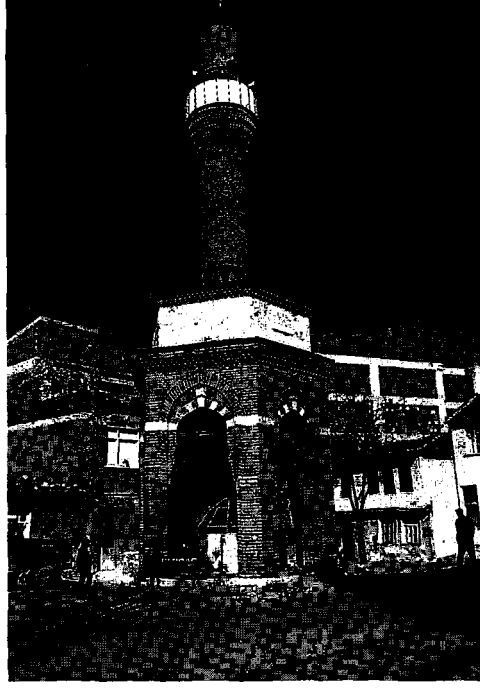
Resim 6: Yıldırım Bayazıt Türbesi, batı (ön) cephesi

**Resim 7: Hüdevendigar Camii, kuzey (son cemaat yeri)
cepheden görünüş**

Resim 8: Hayrettin Paşa Camii minaresi

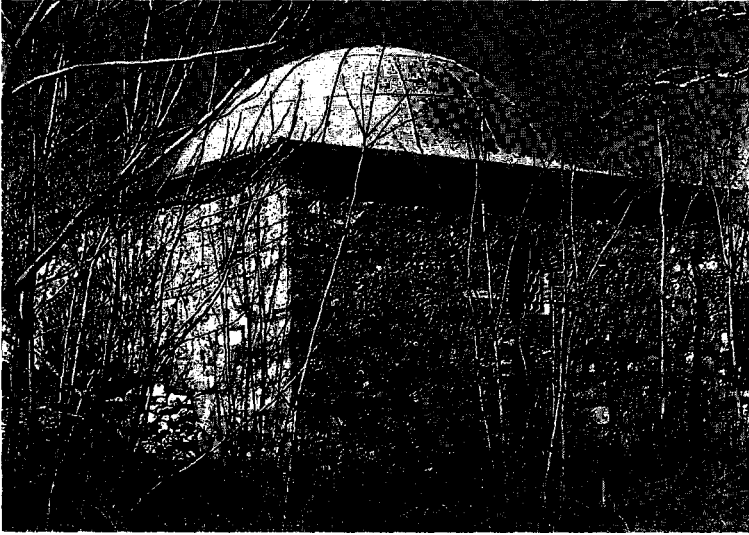
Resim 9: Timurtaş Paşa Camii minaresi

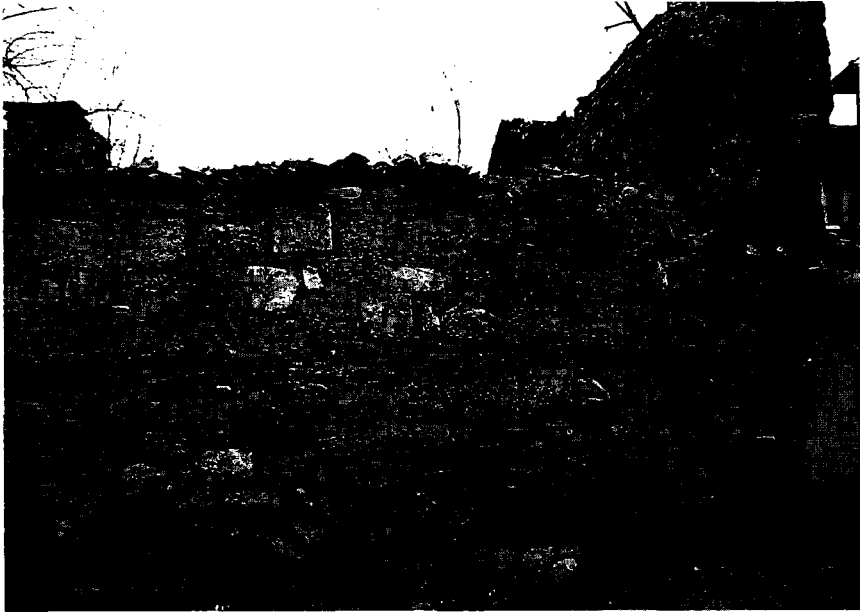
Resim 10: Orhan Gazi Camii, batı yan kanat, batı cephesi

Resim 11: Çoban Bey Mescidi, bugüne kalan duvarı

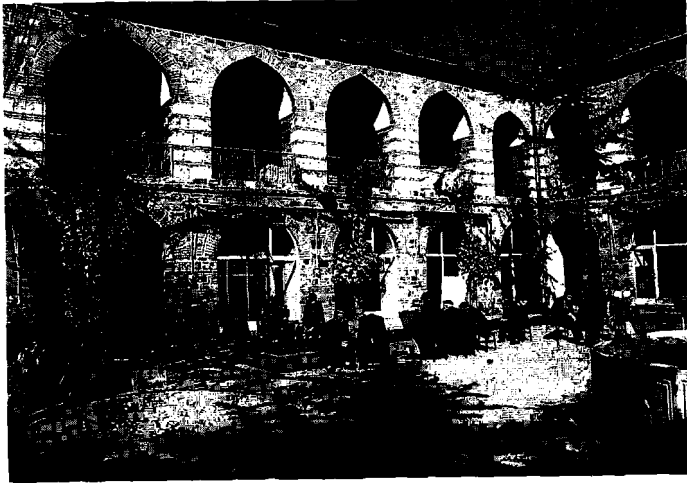
Resim 12: Çoban Bey Türbesi, güneybatı köşesinden görünüş

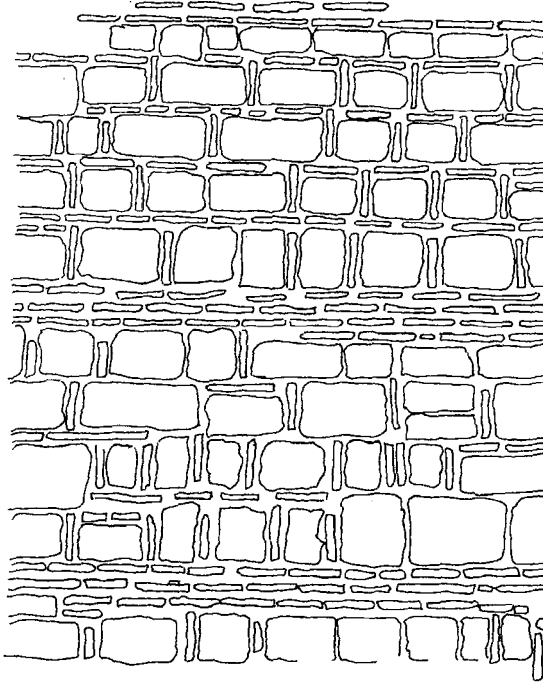
Resim 13: Süleyman Paşa Mescidi, batı cephe duvarı

Resim 14: Süleyman Paşa Mescidi, güney cephe duvarı

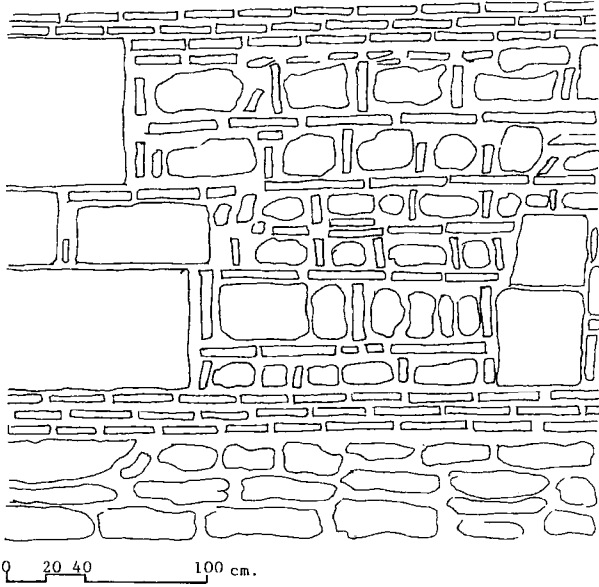

Resim 15: Emir Hanı, revaklı avlu, batı cephe

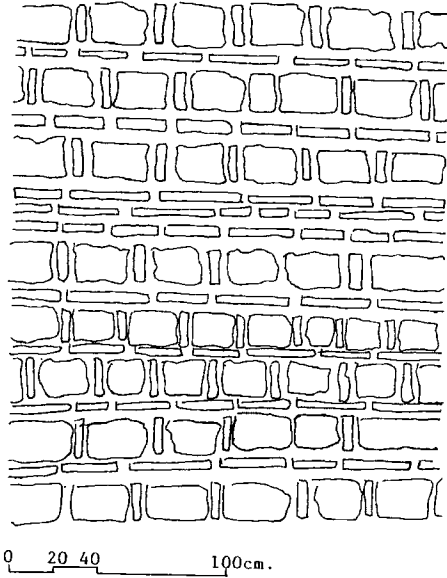

0 20 40 100 cm.

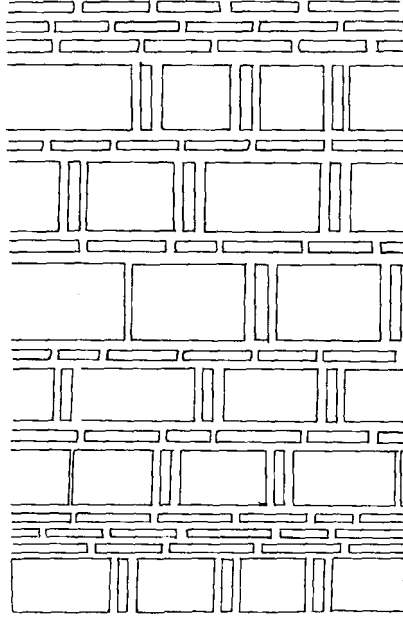
Şekil 1: Alaaddin Camii, batı cephe, taş/tuğla duvar detayı (A.Batur'dan)

Şekil 2: Kavaklı Camii, kuzey cephe duvarında örgü düzeni

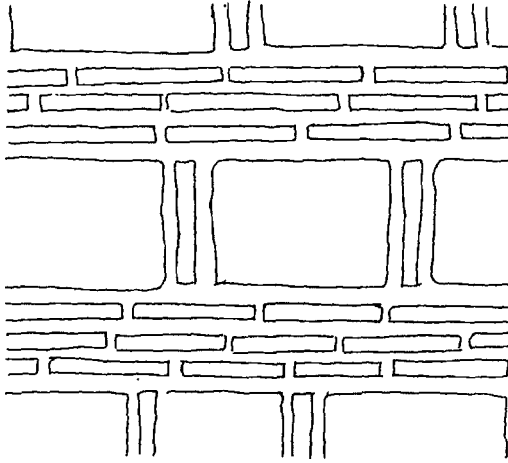

Şekil 3: Hızırlık Camii, kuzey cephe duvar örgüsünden detay

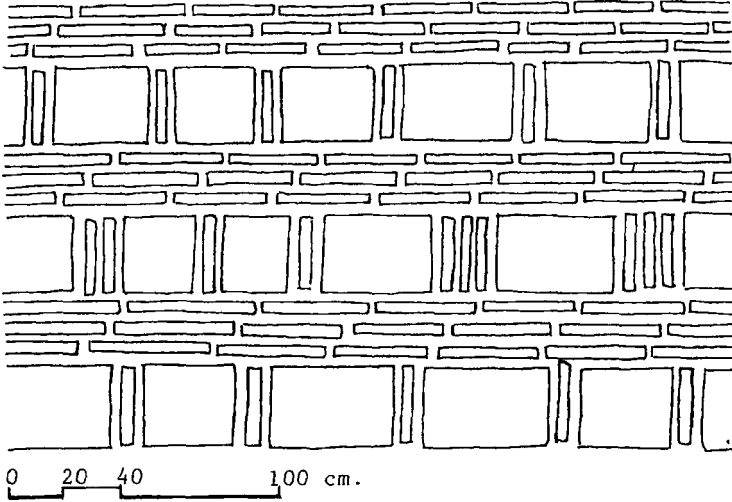
0 20 40 100 cm.

**Şekil 4: Hızırlık Camii, son cemaat yeri
(doğu) cephesi duvar örgü düzeni**

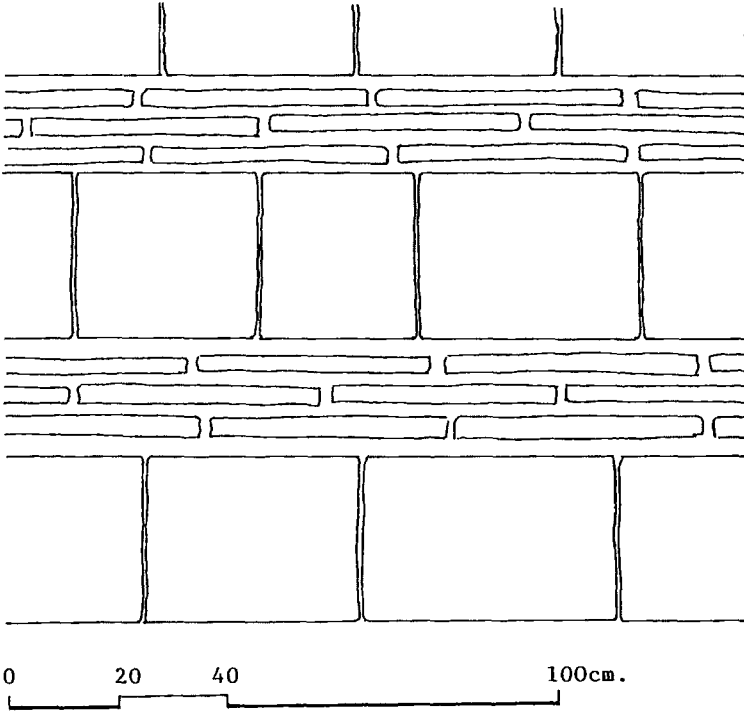

0 20 40 100 cm.

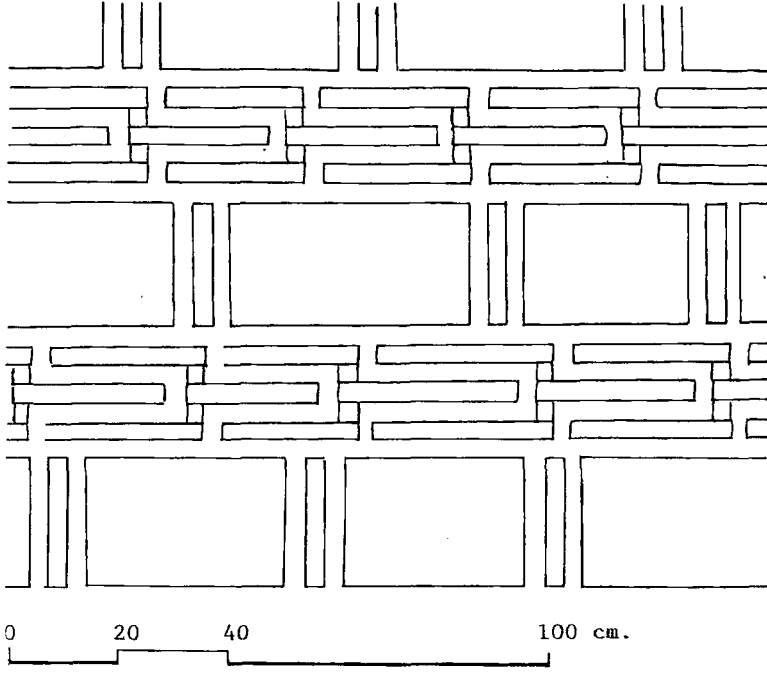
Şekil 5: Yerkapı Camii, minare kaidesi örgü düzeni

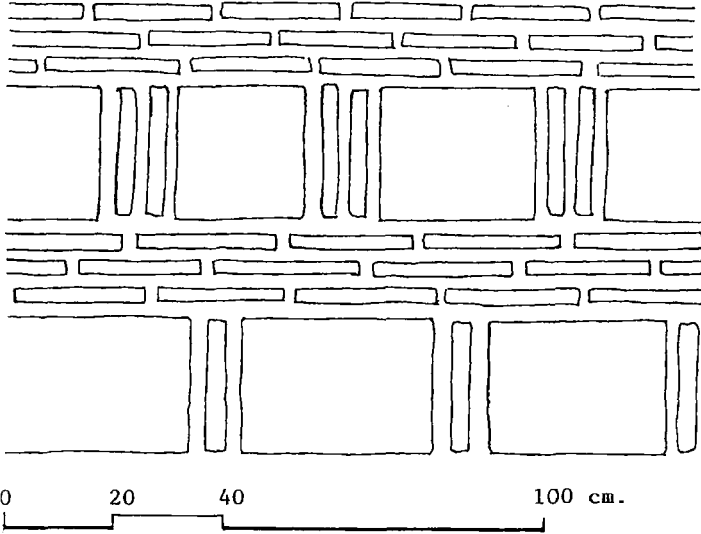
Şekil 6: Şahadet Camii, güney cephe duvar örgüsünden detay (alt kısım)

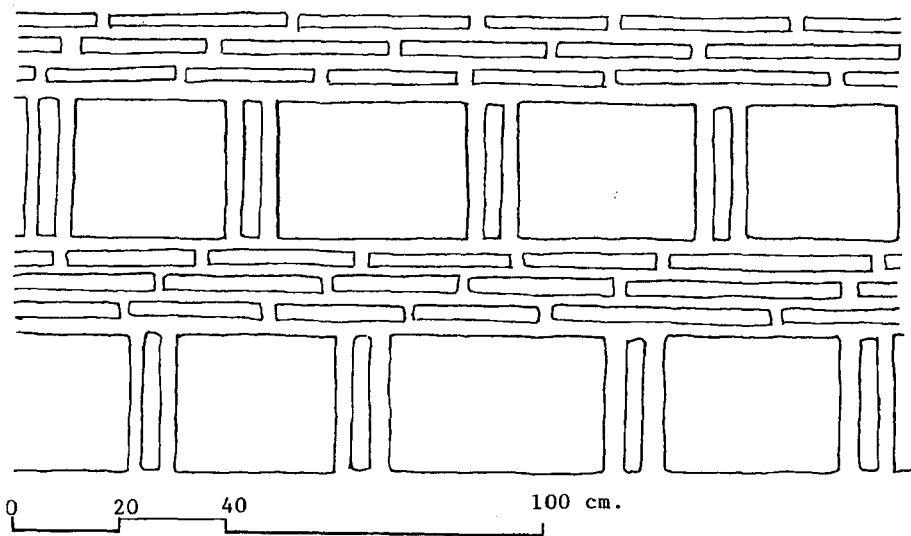
Şekil 7: Hüdavendigâr Camii, duvar örgü düzeni

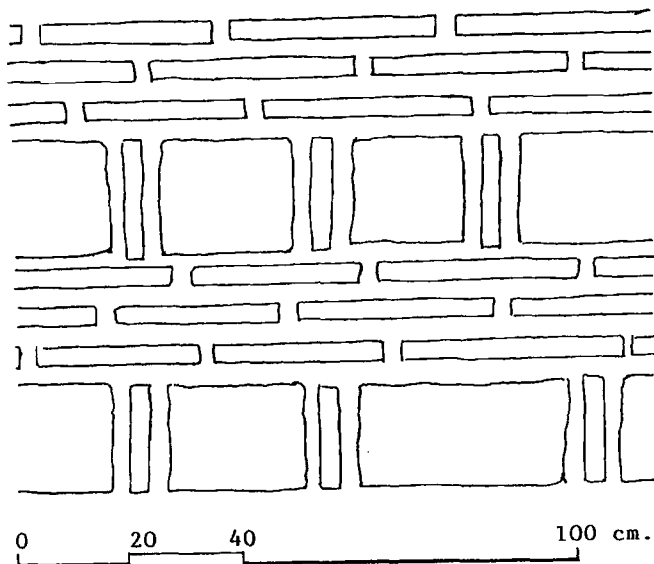
Şekil 8: Hayrettin Paşa Camii, minare kaidesinde örgü düzeni

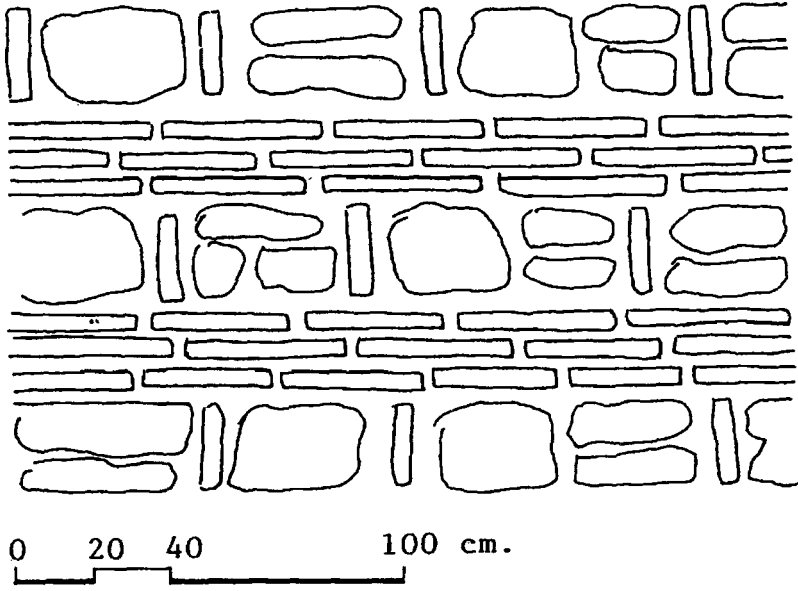
Şekil 9: Koca Naip Camii, son cemaat yeri (kuzey) cephe, duvar örgüsünden detay

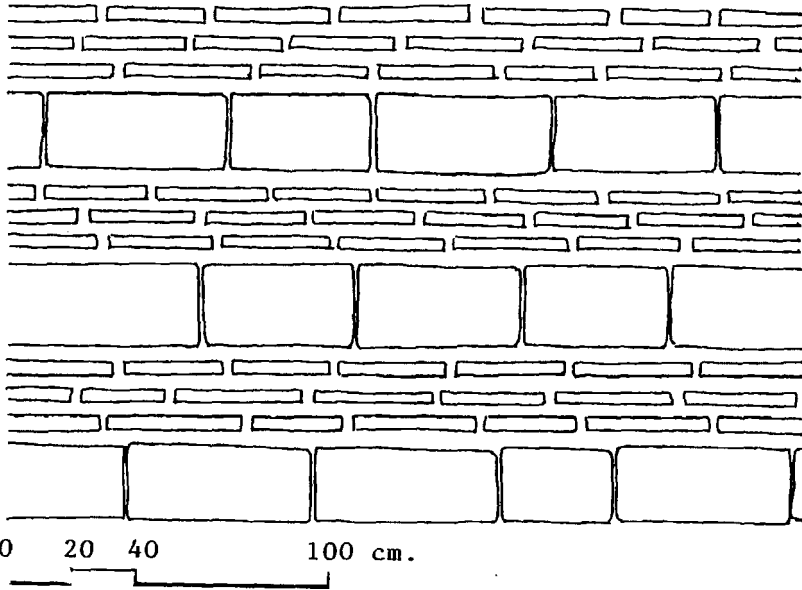
Şekil 10: Hanım Kızlar Türbesi, duvar örgü düzeni

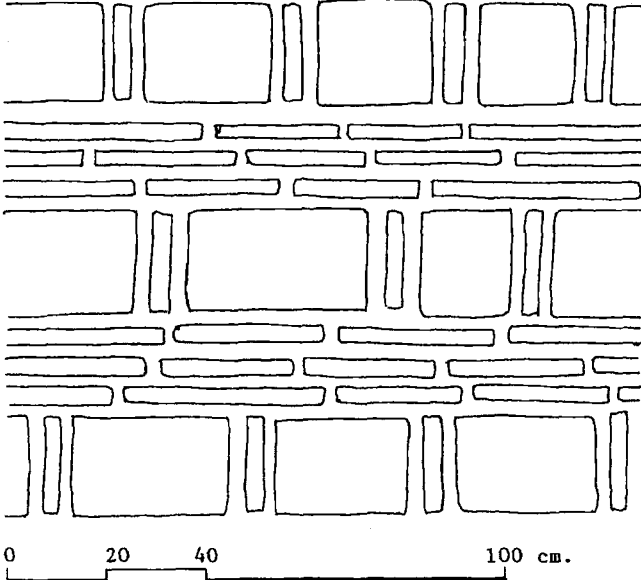
Şekil 11: Ali Paşa Camii, duvar örgü düzeni

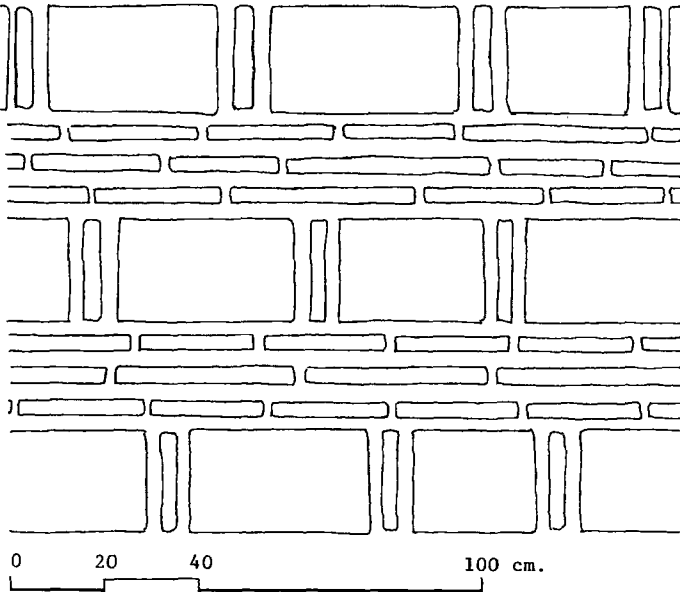
Şekil 12: Ali Paşa Hamamı, duvar örgü düzeni

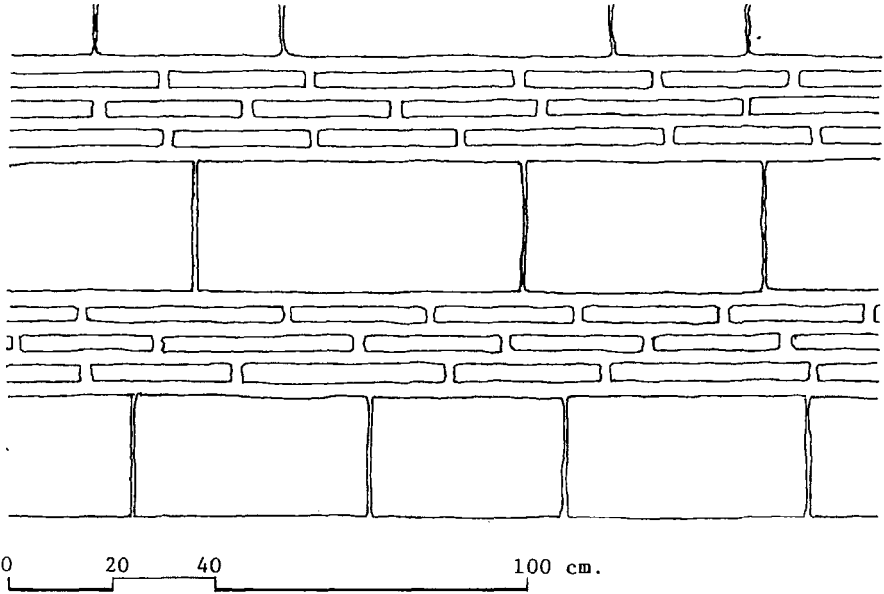
Şekil 13: Timurtaş Paşa Camii, duvar örgü düzeni

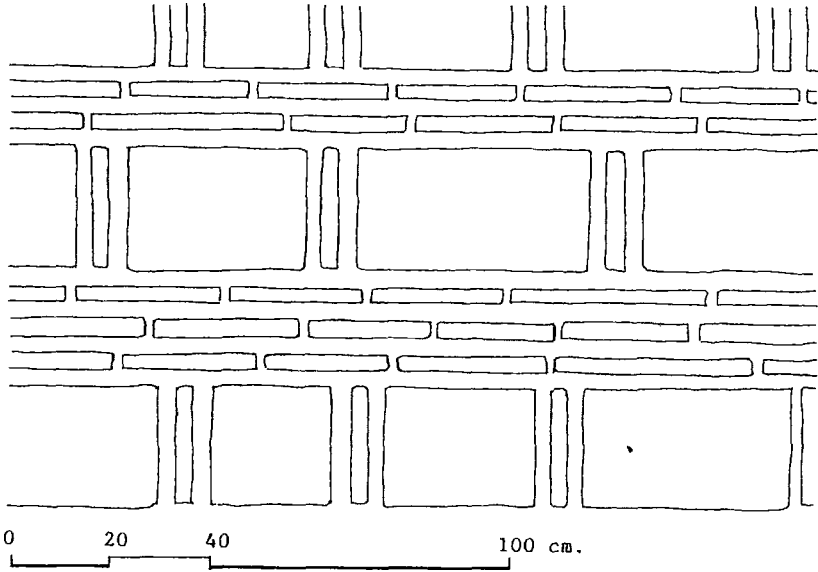
Şekil 14: Yıldırım Bayazıt Medresesi, duvar örgü düzeni (yan cepheler)

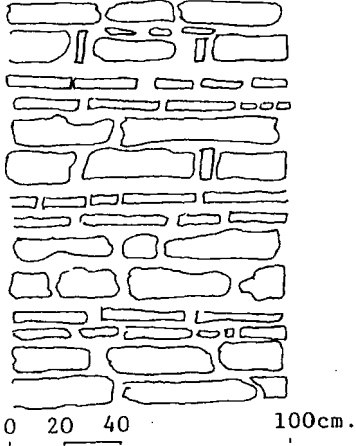
Şekil 15: Ördekli Hamamı, duvar örgü düzeni (soğukluk kısmı doğu ve kuzey cepheleri)

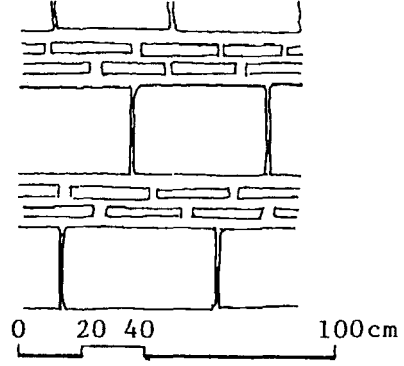
Şekil 16: Gülçiçek Hatun Türbesi, duvar örgü düzeni

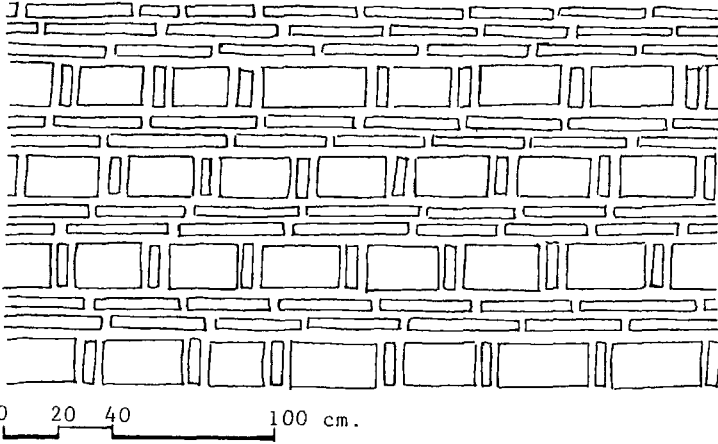
Şekil 17: Vaiziye Medresesi, dersane kısmı avluya bakan cephe duvarında örgü düzeni

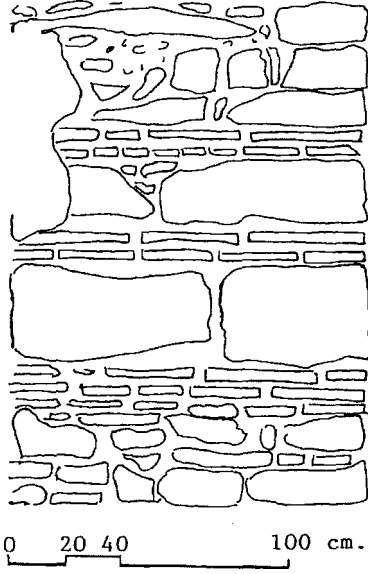
Şekil 18: Emir Hanı, alt kat revak ayaklarında örgü düzeni (detay)

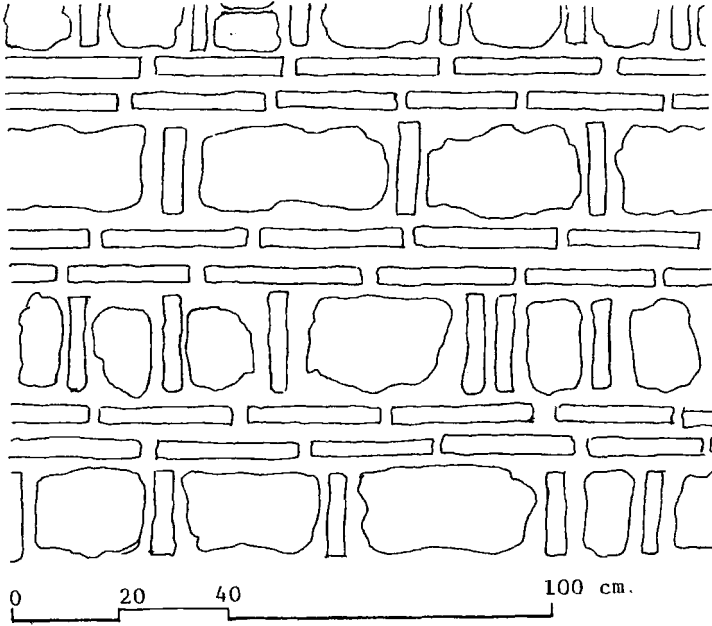
Şekil 19: Emir Hanı, üst kat revak ayaklarında örgü düzeni (detay)

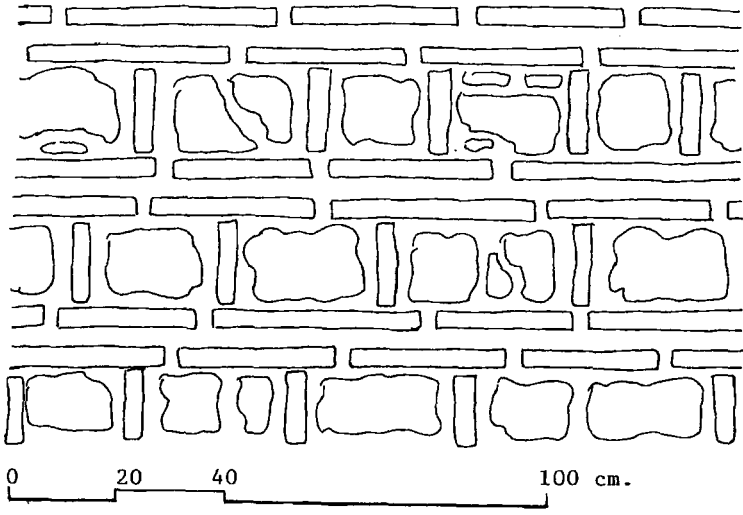
Şekil 20: Şahadet Camii, güney cephe duvar örgüsünden detay (üst kısım)

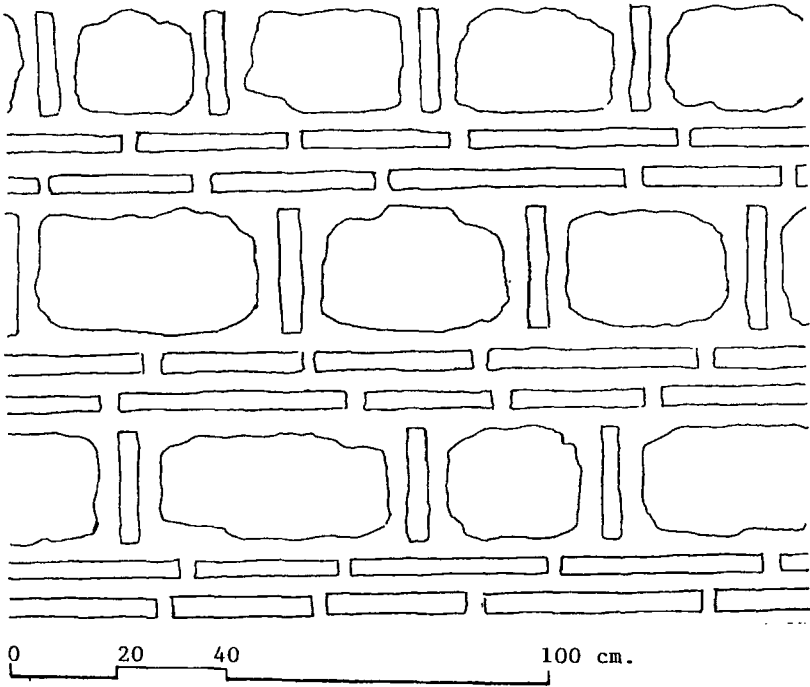
Şekil 21: Nalıncılar Hamamı, doğu cephe, duvar örgüsünden detay

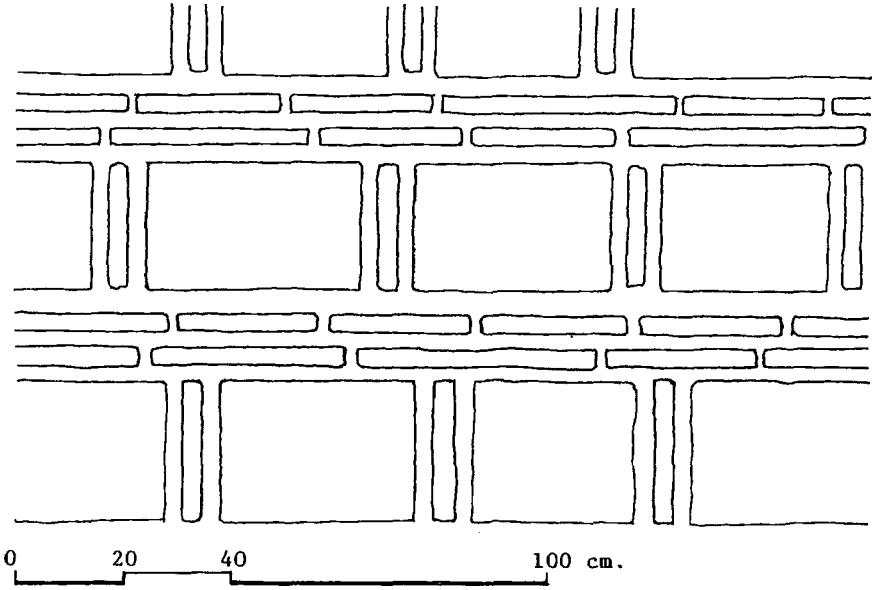
Şekil 22: Eyne Bey Medresesi, duvar örgü düzeni (kuzey cephe)

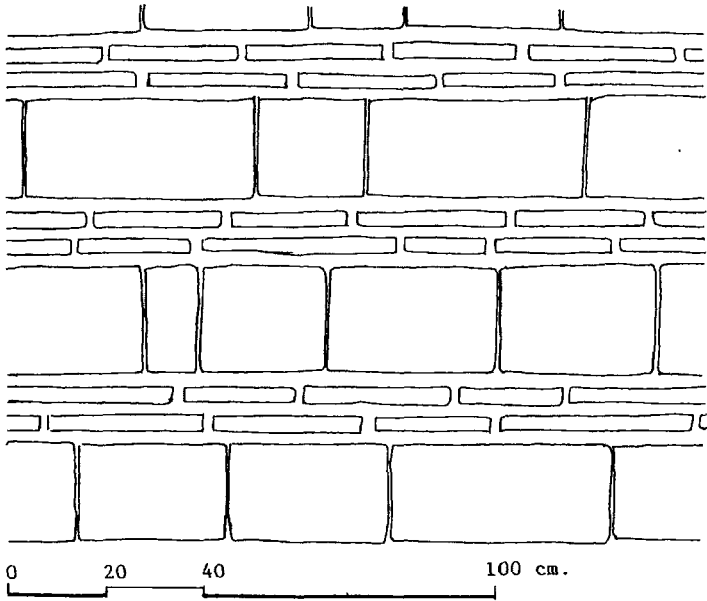
Şekil 23: Ebu İshak Mescidi, duvar örgü düzeni

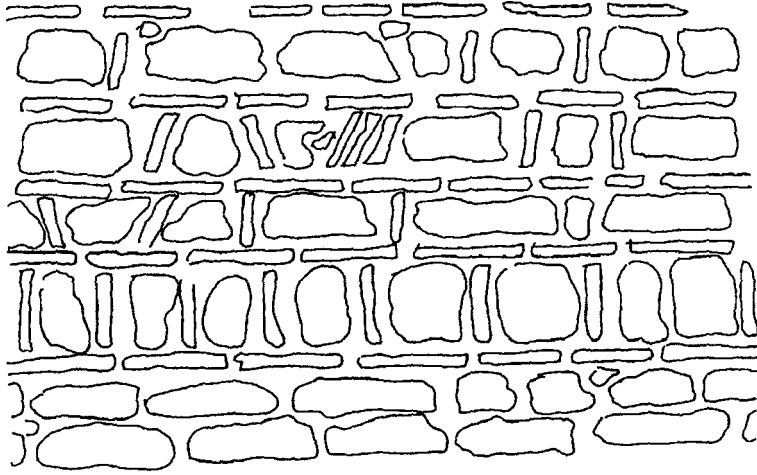
Şekil 24: Ertuğrul Camii, duvar örgü düzeni

Şekil 25: Yıldırım Bayazıt Darü's-şifası, dersane kısmı, avluya bakan cephe, duvar örgü düzeni (detay)

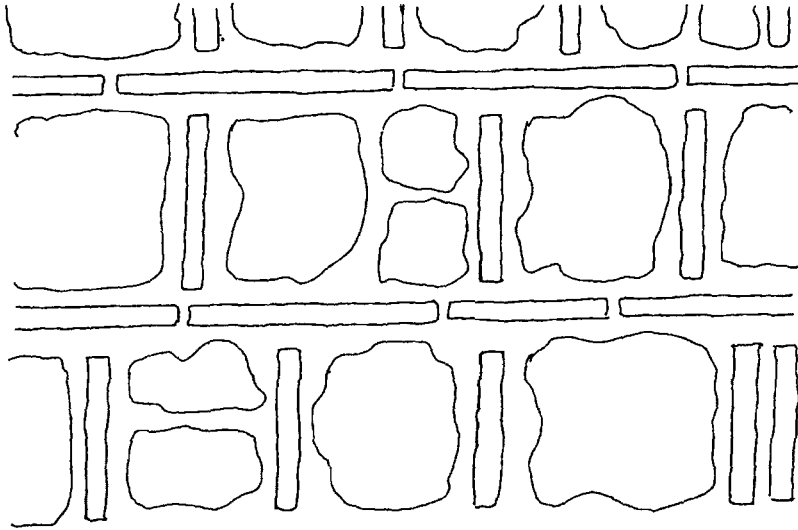

Şekil 26: Yıldırım Bayazıt Türbesi, örgü düzeni (yan cepheler)

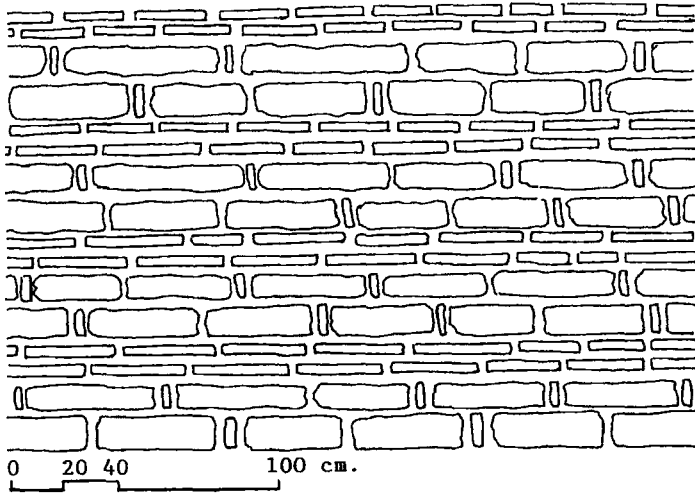
0 20 40 100 cm.

Şekil 27: Yerkapı Camii, kuzey cephe duvar örgüsünden detay

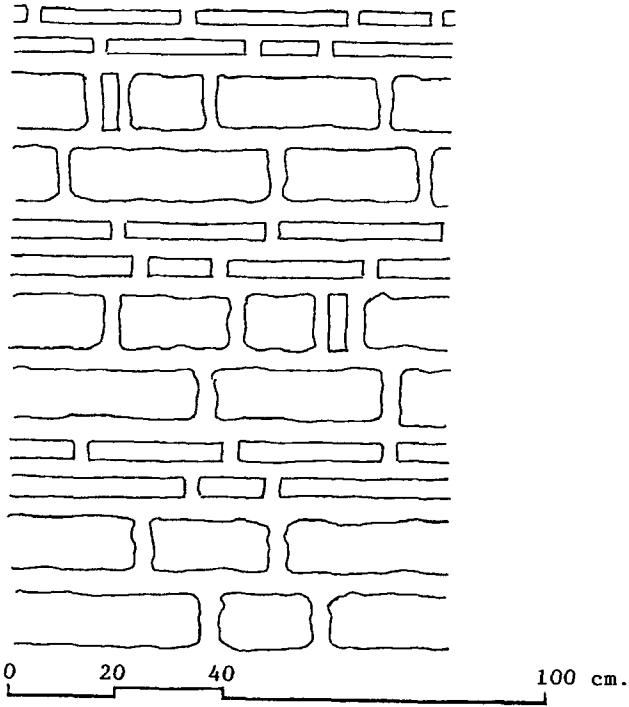

0 20 40 100 cm.

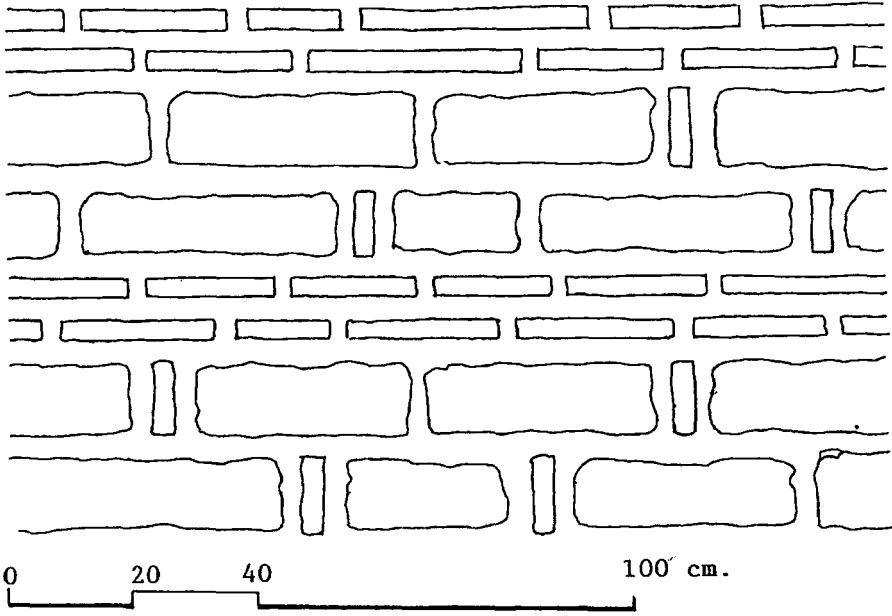
Şekil 28: Timurtaş Paşa Hamamı, duvar örgü düzeni

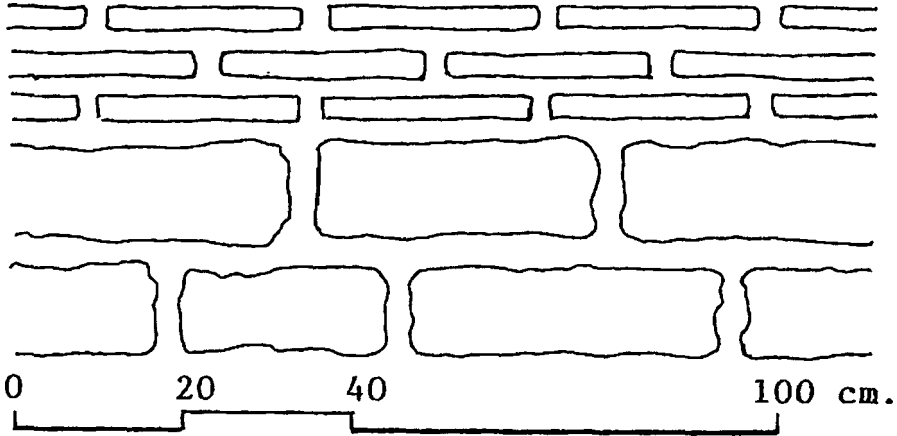
Şekil 29: Koca Naip Camii, yan (doğu, batı ve güney) cephe duvarlarında örgü düzeni

Şekil 30: Molla Fenari Camii, minare kaidesinde örgü düzeni

Şekil 31: Somuncu Baba Camii, duvar örgü düzeni

Şekil 32: Hanım Kızlar Türbesi, köşelerde zeminden kemer üzengi hattına kadarki örgü